

55983
93/99 FI H49
2011/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIX. ÉVFOLYAM

Kékvirág
2011

HONISMERET

XXXIX. évfolyam • 2. szám
2011. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik
a
Nemzeti Erőforrás Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
és a
Magyar Nemzeti Múzeum
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagyinszky Marianna középiskolai tanár,
Békéscsaba

Beregszászi Balázs levéltáros, Mosonmagyaróvár

T. Dobosi Viola dr. tárigazgató,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Erdélyi Mónika Villő néprajzkutató, Szeged

Fábián Borbála dr. történész, PhD, Baja

Fehér Tamás geológus, Vác

Fodor István Ferenc helytörténész, Jászfákóhalma

F. Tóth Géza geológus, Miskolc

Gécziné Laskai Judit rajztanár,
ELTE-PPK. PhD hallgató, Budapest

Gyarmati István evangélikus lelkész, Sárvár
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek

Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros,
Tatabánya

Kovács Lajos tanár és író, Dorog

Kőrösi Mária dr. egyetemi docens, Budapest
Munkácsy Katalin Fruzsina egyetemi hallgató,
Debrecen

Murvai Róbert Dávid középiskolai tanuló, Arad
Orbán Zoltán társadalmi kapcsolatok igazgató,
Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület,
Budapest

Polgárdy Géza dr. újságíró, történész, Budapest
Selmeczi Kovács Ádám tájegységvezető,
Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Esztergom
Siket István László helytörténész, Makó
Simon Zsuzsanna kollégiumigazgató,
Mosonmagyaróvár

Szecsó Károly dr. történész, ny. levéltáros, Eger
Székely Balázs egyetemi hallgató, Budapest
Szolláth Hunor a Sóvidék főszerkesztője, Szováta

Tóth József dr. történész, Budapest

Töttös Gábor dr. főiskolai docens, Szekszárd
Varga Bálint történész, kollégiumi nevelőtanár,
Mosonmagyaróvár

Vargáné Nagyfalusi Ilona tanítónő, Apátfalva
Várnai Ferenc dr. zenekutató, zeneszerző,
ny. főiskolai tanár, Pécs

Végső István történész, Kiskunhalas
Zeitler Ádám középiskolai tanuló, Makó

Az első borítón
Széncinege (Kókay Szabolcs akvarellje) látható

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Az Erkel Családról III. Erkel Ferenc élete és munkássága 1850-től haláláig (<i>Várnai Ferenc</i>)	3
Emlékezés Selmecbánya három jelesére (<i>Polgárdy Géza</i>).....	6
125 éve született Pávai-Vajna Ferenc, a „hévizek atyja” (<i>F. Tóth Géza</i>)	12
„Európai a sors és európai a feladat”. Gondolatok gróf Teleki Pál halálának 70 évfordulóján (<i>Kőrösi Mária</i>)	14

ISKOLA ÉS HONISMERET

A helyi tankönyvek alkalmazása a hon- és népismereti nevelésben (<i>Vargáné Nagyfalusi Ilona</i>).....	18
Hagyományközvetítés tankönyvvel. Hon- és népismeret tankönyvek az általános iskola 5–8. évfolyamán (<i>Gécziné Laskai Judit</i>)	22
Udvari krónikás voltam Meseországban (<i>Kovács Lajos</i>)	24

SORSKÉRDÉSEK

1860. március 15-e Pest-Budán. Egy megemlékezés és sajtója (<i>Erdélyi Mónika Villő</i>)	26
Hol rontottuk el? 1954 és 1956 hatása a magyar sportéletre, gazdaságra és társadalomra (<i>Székely Balázs</i>)	30

EMLÉKHELYEK

1956 emlékezete a Mosonmagyaróvári Városi Kollégiumban (<i>Beregszászi Balázs – Simon Zsuzsanna – Varga Bálint</i>).....	34
---	----

TERMÉS

Németh László és Gyöng (Tóttós Gábor).....	38
Vajda János költő rejtélyes halasi élete (<i>Végső István</i>)	40
Pilaszanovits József, Baja 1848/49-es főbírája (<i>Fábián Borbála</i>)	45
Ruha teszi az embert. Magyar viseletek a XVIII. század közepétől a reformkorig (<i>Bagyinszky Marianna</i>).....	47
Közzetani vizsgálatok a váci Főtér ásatási területén II. (<i>Fehér Tamás</i>).....	50
Szováta első sósfürdőjének kialakulása és korai története (<i>Szolláth Hunor</i>)	54

ZSENGE TERMÉS

Négy honalapítás. Az aradi Alma Materem Trianonja (<i>Murvai Róbert Dávid</i>).....	59
Így láttam Trianont (<i>Munkácsy Katalin Fruzsina</i>)	62
Makó gazdasági és társadalmi helyzete a trianoni békeszerződés után (<i>Zeitler Ádám</i>)	64

KRÓNIKA

Szécinege – az év madara (<i>Orbán Zoltán – Selmeczi Kovács Ádám</i>)	67
Vértesszőlös példája (<i>T. Dobosi Viola</i>)	68
Mondák és dalok útján (<i>Tóth József</i>)	71
Húszéves a makói Honismereti Kör (<i>Siket István László</i>)	72
90 éves Laki Ida festőművésznő (<i>Fodor István Ferenc</i>)	73
<u>In memoriam</u>	
Bán Péter (1947–2010) (<i>Szecsó Károly</i>)	75

KÖNYVESPOLC

Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság (<i>Dukrét Géza</i>)	76
Sárvár története írásban, képekben (<i>Gyarmati István</i>)	77
Megrázó, méltó mementó (<i>Horváth Géza</i>)	78
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	78

Tisztelt Előfizetőink, Olvasóink és Szerzőink!

Sajnálattal tájékoztatjuk Önöket, hogy erre az évre folyóiratunk az NKA kiadási támogatásának csupán a felét nyerte el, ezért átmenetileg lapszámainkat 80 oldalra csökkentett terjedelemben tudjuk megjelentetni, és honoráriumot egyelőre nem áll módunkban fizetni. Az év folyamán erőfeszítéseket teszünk a folyóirat eredeti helyzetének visszaállítására. Szíves megértésüket kéri

a Szerkesztőbizottság

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítása során könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat e-mail-en egyszerű WORD formátumban küldik el számunkra, vagy gépelt kézirat esetén a szerkesztőség címére. Ha képeket küldenek, azokat JPG formátumban, 300 DPI felbontásban e-mail-en kérjük megküldeni. A közlésre szánt cikket csak a szerző nevének és postacímének feltüntetésével tudjuk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)
MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)
Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

Az Erkel családról III.

Erkel Ferenc élete és munkássága 1850-től haláláig

Erkel életének ezernyolczszázötventől haláláig terjedő időszaka örömmel és szomorúságokkal váltakozva telt el. Öröm töltötte el a *Hunyadi László* felújításának sikere La Grange, a híres francia operanékesnő fellépésével. Szomorúság költözött a szívébe, amikor megtudta, hogy meghalt (1851. július 17-én) *Egressy Béli*, operáinak szövegírója.

Nyomasztotta népes családjának eltartása és szűkös lakáshelyzetük gondja is. Egy levelében ekkortájt írta olyan hajlékra vágyakozva, ahol lenne „*egy egészen külön szobácska, ahová a gyerekek zaja el nem hat, komponáló teremül jusson.*” Otthon ugyanis alig adódott alkalma nyugodt munkára, ezért – ha módja nyílt – Gyulára utazott dolgozni és pihenni is.

Az 1852-es év a zeneszerző és a karmester Erkel egyaránt kellemes emlékekkel gazdagította, mert megjelent a zongorára írt *Magyar indulója*, a Nemzeti Színházban pedig megszólaltatta pesti muzsikusként társával Beethoven nagyszabású III. szimfóniáját. 1853-ban egy másik jelentős tettet sikerült megvalósítania, létrehozta a *Filharmóniai Társaság*ot, illetve a társaság zenekarát és annak első hangversenyét a Nemzeti Múzeum dísztermében. A zenekar műsorain akkoriban elsősorban Mozart és Beethoven művei szerepeltek. Erkel 1854-ben Beethoven Esz-dúr zongoraversenyének bemutatására is vállalkozott.

Az 1855-ös év az Erkel-családnak szomorú eseménnyel zárult, meghalt Gyulán édesapja, Erkel József uradalmi számadó. 1856-ban, Mozart születésének századik évfordulójának ünnepségein Erkel kedvenc zongoraversenyét, a Beethoven által is kiemelkedőnek tartott d-moll zongoraversenyt játszotta Mozarttól. Ez évben adta elő Bécsben, a Theater an der Wien színpadán Havi Mihály színtársulata a *Hunyadi László*t. Családi eseménye ennek az évnek: megszületett Erkel nyolcadik gyermeke, *Ferenc*, aki csak hét évet élhetett.

1857-ben látogatott először Magyarországra Erzsébet királyné. Tiszteletére opera született, melynek II. felvonását Erkel írta, a két szélső felvonását a Doppler-testvérek, Ferenc és Károly. Az *Erzsébet* című opera bemutatója 1857. május 6-án volt a pesti Nemzeti Színházban.

1858. augusztus 26-án szülte meg Erkelné Adler Adél Erkel utolsó, kilencedik gyermekét, *Istvánt*, a későbbi postatanácsost, apja másik öregkori gondviselőjét. 1859-ben bánatos napokat kellett átélnie az Erkel családnak. Tizennégy évesen meghalt Pesten *Ilona* lányuk. Gyulán pedig elhunyt József öccse, a neves énekes és karnagy.

1860-ban húszévi házasság után – bizonyára az utóbbi évek megpróbáltatásai következtében – különvált egymástól Erkel Ferenc és felesége, gyermekeik gondos édesanyja. Adler Adél Gyulára költözik tizennyolc éves Gyula és tizenhat éves László fiával. Erkel, ha teheti, meglátogatja őket. Adler Adél zongoratanítással foglalkozik. Erkel újabb operáin, a *Bánk bán*on és a *Saroltán* dolgozik. Ez évben Havi Mihály színtársulatának Bukarestben is sikerült bemutatnia a *Hunyadi László*t.

1861. március 9-én megszólalt a Nemzeti Színházban Erkel harmadik operája, a *Bánk bán*, melyet tíz éven át dédelgetett, érlelt és öntött formákba. A szövegkönyvet még Egressy Béli készítette. Katona József egyedülálló magyar történelmi drámája után és nyomán megszületett Erkel Ferenc páratlan magyar történelmi dalműve is. A két alkotásban a mindenki által ismert történelem hangszínei ugyan eltérnek egymástól, de azonos értékük így is vitathatatlan. Az opera ősbemutatóján Melinda szerepét a kivételes tehetségű, Erkel által is nagy becsben tartott *Hollósy Kornélia* énekelte. A bemutató zajos sikert aratott. A költő Vajda János lapja, ma is helytálló szavakkal írt az operáról: „*Az ódon balladák és hősköltelemények varázserejével bír e fenséges mű... s az ember nemcsak látja ama kor alakjait, de velük érez is.*” Ide kívánczok Erkel életművét példamutatóan feltáró és elemző *Németh Amadé* zenetörténész megállapítása is: „*A Bánk bán a verbunkost többé túl nem szárnyalható magaslatra emelte.*” Tegyük

mindjárt hozzá, hogy Erkel legfőképpen a *verbunkos műzene* nyelvezetét emelte méltó módon piedesztálra.

Erkel megérdemelten elismert kortársa, *Mosonyi Mihály* zeneszerző és zenei író, akinek még a Bánk bán színre kerülésének évében Erkel bemutatta a *Szép Ilonka* című operáját, azt szorgalmazta, hogy a nép hangja, azaz dalainak világa is keljen életre a kor színpadi műveiben. Ennek kívánt eleget tenni Erkel a negyedik, a *Sarolta* című vígoperájában, amelynek 1862. június 26-án volt a bemutatója. Törekvése – a „nép” dalai széleskörű ismeretének hiányában – nem járt sikerrel. A *Czanyuga József* által szövegkönyvbe foglalt történet sem nyújtott lehetőséget Erkelnek az „elvárás” teljesítésére. A történet tömören ez: Sarolta, egy falusi kántor szép leánya Gyulát, a parasztleányt szereti. A település alá tartozó királynak megtetszik a kántor leánya. Meghódításához szerepcserét kényszerít ki Gyulától, amelyet a kántor is támogat, de eredménytelenül, mert Sarolta kitart a választottja mellett.

Erkel a *Bánk bánnal* művészete csúcására érkezett. A *Saroltával* nem volt szerencséje, de alkotói kedve nem hagyta el. Figyelő szettel és füllel követte ezután is az egyes országok és szerzők operaterméseit, valamint azok irányzatait.

Családi körülményei ezidőtájt lényegesen nem változtak. A szakmai támadások pedig őt sem kerültek el 1863-64-ben. Egyes körök Lisztet, mások Mosonyit szerették volna a Nemzeti Színház „főkarnagyi székébe ültetni”. Kifogásuk Erkel konzervatívizmusa és főleg az volt, hogy „mellőzi” Wagner műveit. Már ahhoz is csípős megjegyzést fűztek, amikor Wagner két pesti hangversenyét követően (1863 júliusában) átölelte és megcsókolta Erkel, ezzel is elismerte az általa vezetett zenekar munkáját.

1865-ben egy emlékezetes zenei és igen szomorú családi esemény részese volt. A pesti Vigadóban hatalmas sikerrel vezényelte – magyarországi bemutatóként – Beethoven IX. szimfóniáját. Gyulán, 77 éves korában elhunyt édesanyja, a szépszájú családot összetartó ifjú Erkel Józsefné, Ruttkay Klára. Erkel ekkor a nyár nagy részét is Gyulán töltötte, a *Dózsa György* című készülő operája komponálásával és hangszerelésével foglalkozott. Gyuláról tért vissza Pestre, a *Nemzeti Zenede* fennállásának 25 éves jubileumi hangversenyeire, amelyeken Liszt Ferenc is részt vett.

1867-re elkészült ötödik operája, a *Dózsa György*, Gyula és Sándor fiai segítségével. Április 6-án gördült fel a bemutató előadás függőnye a Nemzeti Színházban. Az opera librettóját *Szigligeti Ede* írta *Jókai Mór* drámája nyomán. A terjedelmes, öt felvonásos dalműben már helyet kaptak a wagneri-zene fő sajátosságai: a vezérmotívumok és énekbeszéddek alkalmazásai, a korábbi zárt formarészek összeolvasztásai. Az opera cselekménye csak helyenként fedi a történelemből ismert tényeket. Meseszerű elemek és szokványos színpadi esetek fordulnak elő benne. Dózsa alakját és énjét Erkel zenéje idézi meg legfőképpen. A nagyívű alkotás, gyengeségei ellenére is előbbre lendítette a magyar operairodalom fejlődését. 1867-ben egy másik, kisebb figyelmet keltő műve is elhangzott a Nemzeti Színházban, a *Koronázási kantátája*.

A kiegészítés éve lendületbe hozta a magyar kórusmozgalmat. A dalárdák Aradra gyűltek össze országos találkozóira, ahol elhatározták, hogy egyesületet hoznak létre. Erkel, az 1868-ban tartott debreceni közgyűlésen – felkérésre – az egyesület élére állt. Attól kezdve buzgón támogatta a dalos-ünnepélyek szervezését és amikor tehetett, részt vett azokon.

1869 áprilisában a Filharmónia Társaság zenekara és több pest-budai zenei együttes részvételével két nagyszabású *Liszt-hangverseny* került megrendezésre. Az egyikben Liszt *Koronázási miséjét*, Erkel a *Dante-szimfóniából* részletet és a *Harci dalokat* vezényelte, a másikon Erkel a *Hungária* című szimfonikus költeményt és a *137. zsoltárt*.

Beethoven születésének századik évfordulója évében (1870-ben) több jubileumi hangversenyt dirigált és a *Fidelio* című operát is vezényelte. Egy év múlva *Wagner* Tannhäuser című operáját mutatta be (1871 márciusában) tökéletesen felkészített előadásban. Minden bizonnyal olyan szándékkal is, hogy megmutassa elvárásait az ez évben érkezett karmester társának, a győri születésű, Bécsben tanult és Wagnerért rajongó *Richter János*nak.

1872. augusztus 3-án Gyulán dalárünnepet rendeztek. Erkel erre az alkalomra *Abrányi Emil Dalolj, dalolj!* című költeményére dalárindulót komponált férfikarra és fúvószenekarra. Az indulót fia, *Erkel Gyula* vezényelte.

Magyarország történetében 1873-ban jelentős változás következett be Pest-Buda és Óbuda egyesülésével. A budapestivé vált Nemzeti Színház prózai tagozatának *Szigligeti Ede* lett az igazgatója, az operatársulatának *Erkel Ferenc*. Nem telt bele egy év, az akkor 63 éves Erkel levelet írt a belügyminiszternek, aki őt kinevezte. Többek között ez állt benne: „*A Nemzeti Színház fennállása óta... minden erőmet a magyar dalmű szellemi és anyagi kifejlesztésére fordítottam, nem riadva vissza a fáradságtól és akadályoktól... most azonban... érzem, hogy az igazgatás ezernemű teendői testi erőmet meghaladják, s*

elvonnak tulajdonképpen zeneszerzői hivatásomtól melylyel ...magyar hazámat kívánom tehetségemhez képest szolgálni. Teljes tisztelettel fölkérem... méltóztassék engem roncsolt egészségem helyreállítására véget... igazgatói teendők alól kegyesen fölmenteni." A miniszter Erkel lemondását – örökös fő-karmesteri rangot adva részére – elfogadta, utódjául Richter Jánost nevezte ki igazgatónak és fiát, Erkel Sándort, a társulat karigazgatóját karmesterré léptette elő.

1874-ben két örömteli zenei eseményt is megélhetett Erkel. Kétszázszor gyúltak fel a színpad fényei a Hunyadi László előadásán. A nézőtérben Liszt Ferenc is helyet foglalt. Erkel Szigligeti köszöntötte: „Ne pihenj jól kiérdemelt babérjaidon – mondta –, szenteld még most is ifjú szellemi erődet a zeneirodalomnak, mert midőn műsádnak áldozol, a hazádnak is áldozol.” Erkel nem pihent babérjain, mert néhány hónap múlva színre került (1874. május 20-án) hatodik operája, a *Brankovics György*, amely kiérdemelt örömmel töltötte el. A négy felvonásos opera zenéje sokrétűen gazdag, amely Erkel leleményét, tehetségét és tájékozottságát bizonyítja. Szerepel benne a wagneri vezérmotívika elve és a folyamatos zenei haladás szövegmódja, csakúgy, mint a verbunkos muzsika, nemzetközi elemekből építkező karakterzene, népzeneszerű délszláv és törökös hangszín- és hangzásvilág. A bemutató bírálói azt állították jogosan, hogy a dalmű az Erkel-i életmű betetőzésének tekinthető. Egy értékelője ezt írta: „*Dallam, a szokásos értelemben alig van ebben a műben, de zene annál több.*”

1875-ben Richter János lemondott a Nemzeti Színház vezető karmesteri állásáról. A főzeneigazgatói posztra Erkel Sándor került, a másodkarmesteri teendők ellátására Erkel Gyula kapott megbízást. Ebben az évben létesült Budapesten az éneklés és a hangszerjáték rég várt felsőoktatási intézménye, az *Országos Magyar Királyi Zeneakadémia*. Elnökének Liszt Ferencet kérték fel, igazgatónak Erkel Ferencet nevezték ki, aki az intézmény titkára, *Abrányi Kornél* szerint: „*a kölcsönös bizalom vonzó erejével igazgatott.*” Ebben az esztendőben kezdték meg *Ybl Miklós* tervei alapján az Operaház építését. Ez év végére készült el a *Népszínház*, amelynek vezető karmesteri okmányát Erkel Ferenc vehette át. A színház kinevezett karmestere fia, *Erkel Elek* lett. Erkelnek ez idő tájt már jutott ideje a számára szórakozást és kikapcsolódást nyújtó sakkozásra is. De tovább sem felejtkezett meg a szülővárosával kapcsolatos tennivalókról. A gyulai római katolikus plébániatemplom 100. évfordulójára, a Gyulai Dalkarnak *Buzóg kebellet* címmel orgonakíséretes férfikart szerzett.

1876-ban Blaha Lujza énekelte sikerrel, a Tóth Ede versére írt *Késő ősznek hideg szele* című dalát, egy népszínházi előadás betétként. 1878. január 21-én direktor- és alkotótársa, Szigligeti Ede temetésén a Nemzeti Színház férfikartól „*A halálnak éjszakája vissza őt nem adja már*” kezdetű gyászkar hangzott el nagy hatást kiváltva.

1880. november 30-án bemutatásra került hetedik operája, a *Névtelen hősök* című, amelyben kora szabadságharca bátor katonáinak állított felemelő emléket. A „felemás” szövegkönyvet Tóth Ede és *Abrányi Kornél* írta. A bemutató Sándor fia vezényelte. A dalmű cselekménye fordulatokban bővelkedő, de drámai mélységektől mentes. Két falusi fiatal, Ilona és Elek, a segédlelkész egymásra talál. Elek, a haza védelmére a toborzók közé áll. Hiába kelti halálhírét a falu módos agglégénye, aki szemet vetett Ionára, az inkább elmegy Elek után a haretérre. Végül mindketten szerencsésen térnek haza és összeházasodnak. A daljátékban számos szép részlet található, mesteri hangszerezésekkel. Zenei anyaga magyar népies műdalgyökerű, lengyel elemekkel gazdagítva és számos zenei ábrázoló eszközzel kiegészítve. Arany János versét hordozó „*Süvegemen nemzetiszín rózsá*” kezdősorú „népi dal” (fele népdal, fele műdal) is helyet kapott benne.

1884-re felépült neoreneszánsz stílusban a *Magyar Királyi Operaház*. Megnyitóján, 1884. szeptember 24-én az Operaház örökös főigazgatójává avansált Erkel Ferenc a *Hunyadi László* nyitányát, Sándor fia a *Bánk bán* első felvonását és Wagner *Lohengrinjének* egy részletét vezényelte. Néhány nap múlva előadásra került a magyar zenedráma új fellegrárában a teljes *Bánk bán* is. Az Operaház megnyitására Erkel Ferencet kérték fel egy új opera megírására. Neki is látott Gyula fiával a dalmű megírásához, de csak a következő év elejére készültek el vele.

A *Váradai Antal* szövegére komponált *István király* című, 4 felvonásos opera premierje 1885. március 15-én volt. A dalmű nem hozott elismerést Erkelnek és Gyula fiának. A történelmi eseményekhez hűtlen, az inkább különös, mind különleges libretto nem nyújtott jó alapot sikeres opera megírására. A zene sem lehetett más, mint annak bizonyítéka, hogy a verbunkos zenétől „elpártolt” magyar operazene „az elgyengülés” állapotába jutott.

Nagy szomorúság érte Erkel 1886. július 31-én, Bayreuthban meghalt legnagyobb magyar pályatársa és nagyra becsült barátja, *Liszt Ferenc*.

Erkel 1887-ben lemond „az elnöki poszt nélkül maradt” Zeneakadémia igazgatói állásáról. 1887. szeptember 23-án elhangzott az azóta is nagysikerű, a „lelkes érzelmeket” felkavaró szimfonikus műve,

az *Ünnepi nyitány*, amelyet a Nemzeti Színház fennállásának 50. évfordulójára komponált, 76 éves korában.

Az 1888-as évben szomorú és kellemes napok egyaránt jutottak Erkelnek. Ebben az évben vonult nyugdíjba az Opera zenei vezetői állásából Sándor fia. Gyulán meghalt Teréz húga. Elhunyt menyee, Gyula fiának a felesége. 1888. október elejétől – Erkel Sándor és német kollégája Felix Mottl után – az akkor 28 éves karmester és zeneszerző, *Gustav Mahler* lett az Operaház igazgatója. Közbejárására, amikor a Hunyadi László volt műsoron, az Operaház megemlékezett Erkel ötvenesztendő karmesteri jubileumáról, úgy, hogy az opera nyitányát és az első felvonását „a szerző” vezényelte. Az intézmény babérkoszorúját Mahler és az Opera főrendezője adta át Erkelnek.

Egy másik karmesteri jubileumi megemlékezésre 1888. december 16-án került sor a Vigadó hangversenytermében. Ezen a különböző dalkarokból összesereglett kórustagok elénekelték a *Himnusz*át, melyet könnyezve hallgatott végig. Az ünnepség szónoka *Jókai Mór* volt. „Egy félévszázados élet pályán mint stádium-mutató emlékkövek állnak – mondta többek között – megalkotott művei.” Babérkoszorúval és ezüst dísztaggyal tért haza az ünnepségről. December végén lemondott a zeneakadémiai állásáról is. Gyula városa Szilveszter napján díszpolgárrá választotta.

Mahler is tisztelte és elismerte Erkel munkásságát. 1889-ben a *Brankovics György* című operáját, 1890-ben a *Bánk bánt* újította fel. 1890 júniusában orvosának *Magyar albumlapot* komponált mélyhegedűre és zongorára. November 7-én, a 80 éves születésnapjára rendezett hangversenyen vezényelte utóljára a Filharmonikusokat. A *Bátori Mária* nyitányát dirigálta. A koncerten megszólaltatta *Mozart d-moll zongoraversenyét* is „frenetikus sikerrel”. Ráadásként *Liszt Abrándját* játszotta, amelyet Liszt Bellini egyik operája nyomán szerzett.

1892. augusztus 19-én a Vigadóban ünnepelte az Országos Magyar Daláregyesület megalakulásának 25 éves jubileumát, amelyre utolsó kóruművét írta férfikarra, Petőfi két versére, az *Elvénnelek, én csak adnának* és *A faluban utcahosszat* címűekre. A bemutatót az egyesület országos karnagya, Sándor fia vezényelte. Ekkor hangzott el a Jókai szövegére korábban készült *Király-himnusza* is.

1893-ra Erkel már gyengének érezte magát. Május közepén felköltözött a Svábhegyre, egy villába. Itt június elejére, szívgyengesége miatt, olyan erőtlenné vált, hogy a ház kertjébe sem tudott kimenni. Június 10-én meghalt Elek fia. Nem tudták vele, de megérezte a családi bajt. Állapota napról-napra romlott. Három gyermeke: Mária, István és Lajos vigyáztak rá felváltva. 1893. június 15-én délután, ágyban fekvé már nem szólt senkihez; egyszer elaludt, másszor ébren volt. Amikor ébren volt, csak nézett maga elé és lehet, hogy Petőfi hónapokkal ezelőtt megzenésített verssorai éledtek fel benne:

„Miért nem vagyok felhő az égen?
Sírnom akkor nem volna szegény.
.....
Nem kellene soká szenvednem
Ebben a keserves életben.”

Még aznap este, fél tíz óra tájban örök álomba szenderült.

Várnai Ferenc

Emlékezés Selmecebánya három jelesére

A következőkben részleteket közlünk a „Selmecebánya jelesei, jeles selmecebányaiak” címmel készülő könyvből. A majdan benne szerepeltetni kívánt több mint száz kiváló embert mindenekelőtt Selmecebányához kötődő munkásságuk kapcsán választottuk ki: közülük többen a város falai között születtek, de nem ez volt a meghatározó szempont. Az itt következő három portré a szervezett magyar turisztika születésénél kiemelkedő szervezőmunkáját Selmecebányán végző *id. Tirts Rezső*, az itteni bányászati és kohászati felsőoktatás egyik legnagyobbja, *Farbaky István* és a városban töltött diákéveinek élményei alapján a selmecebányai diákéletet szépirodalmi művében leghívebben megörökítő *Tassonyi Ernő* emlékét kívánja megidézni születési évfordulóik kapcsán.

A Tirts-család Sáros vármegyéből származott át a Szepességbe, s Tirts István, aki vaskereskedő volt Szepesváralján, itt vette feleségül Fest Saroltát. Házasságukból ugyanitt született százyolevan éve, 1831. február 27-én *id. Tirts Rezső*, aki aztán élete java részét Selmecebányán töltötte. (Neve előtt az „idősebb” voltára utalás azért célszerű, mert gyermekei közül az ugyancsak Rezső nevet viselő fia

id. Tirts Rezső

den megpróbáltatásnak vége lesz egyszer, s Tirts Rezső is hazavergődött Szepesváraljára. (A szabadságharc alatt szerzett élményei nem merültek feledésbe, mert 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban címmel megírta, s könyve 1903-ban Késmárkon meg is jelent.)

Megszakított tanonci tevékenységét folytatva 1851-ben felszabadult a Fest és Kalmár cégnél, s immár segédként került Besztercére a Pandler-féle üzletbe. Az ezt követő állomások Kassa és Pest, majd Szélnán telepedett le, ahol saját üzletet nyitott. Feleségül vette a szomszédos Selmecbányáról az ottani törzsökös családból származó Marschalkó Augusztát, s négy gyermekük született, köztük 1866. június 6-án a fentebb már említett ifjabb Rezső.

A festői környezetben, a Selmecbányát (és Szélnán) környező hegyes völgyes tájtól körülveve igen hamar felfedezte a természetet, s már az 1860-as években gyakorta kirándult. Nem ritkán családi-lag: fia, Rezső már négyévesen feljutott a közeli Szitnya 1011 m magas csúcsára. E gyakori kirándulásainak egyikén, 1876-os tátrai útján történt, hogy a Csorba-tónál összetalálkozott Döllér Antallal, a Magyarországi Kárpát Egylet (MKE) három évvel korábban történt megalakításának egyik kezdeményezőjével. Döllér azon nyomban felkérte, hogy legyen a MKE selmecbányai képviselője. Tirts lelkes tagtoborzásba kezdett, s húsz fővel létrehozta a MKE Szitnya Ügyvivőségét. Aztán felhagyva a kereskedelemmel, 1877-től a selmeci népbank pénztárosa, egyben családjával együtt állandó selmecbányai lakos lett.

Kevéssel ezt követően, 1880-ban Selmecre érkezett dr. Téry Ödön, a magyar turisztika elismerten legnagyobb alakja, mint bányorvos. Téry itt, a selmeci Casino fennállásának 50 éves jubileumi vacsoráján ismerkedett meg Tirts Rezsővel és Renner (később Rejtő) Adolf bányászati akadémiai tanárral. Mindez azért érdekes, mert ők hárman – Téry, Tirts és Renner – voltak a Szitnya Osztály létrehozásának kezdeményezői. A szervezőmunka javarésze Tirts Rezsőre hárult, s amint a jelentkezők száma elérte a százat, 1882. május 12-én Selmecbányán megalakították a MKE Szitnya Osztályát. Az ekkor megválasztott vezetőség a következőképpen alakult: védnök (1882–1920 között) Koháry-Coburg Fülöp királyi herceg, a környék földbirtokosa; diszelnök (1882–1895 között) Pech Antal bányazagató, miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő; elnök (1882–1895 között) Ocsosvsky Vilmos, Selmecbánya polgármestere; ügyvezető alelnök (1882–1884 között) dr. Téry Ödön; pénztárnok Tirts Rezső. Két évvel később, 1884-ben Téryt Budapestre, a minisztériumba helyezték, s ekkor Tirts lett a rengeteg szervezési munkával járó ügyvezető alelnöki poszt betöltője. Az is maradt másfél évtizeden át közmegelegedésre, s csak 1899 augusztusában, amikor a selmecbányai népbank vezetőjeként nyugállományba vonult és a várost is elhagyta, köszönt le erről a tisztségéről. Ekkor választotta meg őt a Szitnya Osztály diszelnökének.

[1866–1945] a turizmus fejlesztése körül megkezdett munkáját folytatta, s nevét ugyanúgy beírta a turisták képzeltbeli „aranykönyvébe”, mint édesapja. Amikor itt mellőzzük e megkülönböztetés használatát, mindvégig az idősebb Tirts Rezsőről írunk.)

Tirts Rezső mindössze hat éves volt, amikor édesapját elvesztette, s ugyanebben az évben kezdte meg elemi iskolai tanulmányait Szepesváralján. 1844-ben a löcsi evangélikus liceumba került, ahol legkedvesebb tanára a Felvidéknek több jeles turistát is adó Gretzmacher-család János nevű tagja volt. A németül kiválóan tudó ifjú később „magyar szóra” a kor szokásának megfelelően Lőcséről Sárospatakra ment, s tanulmányait itt folytatta. Hazatérve a gyenge fizikumú fiút családja kereskedői pályára szánta, így belépett nagybátyja, Fest Zsigmond üzletébe kereskedőtanoncnak. 1848-ban az ekkor mindössze 17 éves ifjú saját elhatározásából jelentkezett honvédeknek, s belépett a Cornides Lajos őrnagy vezette szeptesi gerillák közé. Több csatában is részt vett, s vitéz helytállása révén a káplárságig vitte, amikor orosz fogságba esett. Miután cáriak kiadták az osztrákoknak, előbb Olmützbe került várfogságra, később kényszersorozásra a császári seregbe. Am min-

Tirts Rezső működésének negyedszázada jelentette a helyi turisztika fénykorát! Ha arra nincs is lehetőségünk, hogy minden, Selmecebánya környékén az ő irányításával és vezetésével megvalósuló munkát számba vegyünk, a legjelentősebbeket kötelező megemlíteni. Az ő révén kezdték meg a Selmecebányától mintegy tíz km-re délre a Szitnya-hegy turista-feltárását. A várostól nyugatra lévő Tanád-hegy fenyvesekkel borított vadregényes oldalán, a hodrusi tavak környékén, de máshol is jelzett turistautakat építettek, a Gedeon-tárhoi bányaépületet pedig menedékházzá alakították át. 1884-ben emlékkövet emeltek a hodrusi völgyben nyugvó honvédek sírja fölé. Aztán 1887-re elkészült – Gacsányi és Fizély építészek tervei szerint – a Szitnya-pavilon, az azonos nevű hegy legmagasabb pontján. A köből épült kocka alakú, lapostetős épület ünnepélyes felavatása 1887. szeptember 8-án volt. A belső berendezést Tirts megbízása alapján Králik asztalos készítette el. (E pavilont időközben lebontották. A helyén álló fából készült és csúcsos tetővel ellátott „Sitno” pavilon már egészen más épület. A ma ebben lévő üzlet melletti fényképkiallítás Téry és Tirts arcképeit is bemutatja, s itt látható az a vasból készült csigalépcső is, amely egykor az eredeti épület körbejárható tetejére vitt.)

Tirts vezetésével két irányból is vezetett utat a Szitnyára. Az egyik Steffulton (azaz Istvánházán, az akkori Selmec külvárosán) át északról közelítette meg a hegyet, a másik a hegy nyugati lábánál fekvő Bacsófalvi tótól szerpentin alakban haladt fel. E két út a felső nyeregben elterülő Tatár-réten találkozott, s innen haladt a sziklák közé, ahol mintegy 311 falépcsőn lehetett elérni a csúcsot (a többszöri újjáépítés után e falépcsők ma is megvannak).

Tirts 1889-ben felfedezte, majd kirándulóhellyé fejlesztette a később róla elnevezett „Tirts-forrást”. S hogy az osztály által épített és jelzett turistautak hossza az 1900-as évek legelejére elérte a 120 km-t, abban Tirtsnek ugyancsak meghatározó szerepe volt. Mindezek, s az itt fel sem sorolt, nevéhez fűződő gyakorlati alkotások jól szemléltetik, hogy milyen aktív és eredményes munkát végzett az említett negyedszázad során, s hogy mindezekért mennyire indokolt Selmecebánya jelesei között számon tartanunk.

S ekkor még nem is említettük szakirodalmi munkásságát! Merthogy Szitnyai József, Selmecebánya későbbi (1895–1906 közötti, Ocsovszkyt követő) polgármestere, egyben Szitnyai Zoltán író édesapja és Tirts Rezső megírták a *Selmecei kalauz* című úttörő, helyi előzmények nélküli munkájukat. Ezt 1885-ben, a MKE Szitnya Osztálya Selmecebányán meg is jelentette. Aztán Szentgyörgyi Ede és Abai Ottó mellett Tirts Rezső társszerzője volt az 1898-ban megjelent második, immár *Selmecebányai kalauz* címet viselő bédekkernek is.

id. Tirts Rezső egykori sírja a Farkasréti temetőben

Tirts 1899-ben történt nyugalomba vonulása után elköltözött Selmecebányáról, és Rezső fiánál Vajaszlón, meg Gizella lányánál Boszniában, végül rövid ideig Pécsen élt. Szeretett városa, Selmecebánya nélkül azonban nemigen bírta ki! Persze, hogy visszaköltözött! Ekkor azonban, nyolc évtizeddel a háta mögött, már korántsem volt számára olyan könnyű közlekedni az akkori Magyarország legtöbbször lejtőjét, emelkedőjét utcaként vagy térként magáénak tudó városában! A kimondhatatlanul szép, változatos fekvésű és elbűvölő város a már nem fiatalokat is próbára teszi, ha sokat gyalogolnak benne! Tirts Rezsőt 1912-ben Selmecebányán szélütés érte, Rezső fia decemberben Budapestre hozta. Itt, a kórházban halt meg 1914. március 14-én. Földi maradványait a Farkasréti temetőben helyezték, sajnos nem örök nyugalomra, hanem csupán átmeneti időre. Mint Tóth Vilmos és Zsigmond János 2003-ban a „Budapesti Negyed”-ben megírták, sírját időközben felszámolták. Az egykori sírját ábrázoló fénykép ezért kordokumentum.

Mint Selmecebánya oly sok kiválósága, *Árvanagyfalvi Farbakó István* sem a város-

ban született. Ám életének 92 éve java részét itt töltötte, mint diák, tanár, később pedig az akadémia hatszor(!) újraválasztott igazgatója! Selmecbányához fűződnek találmányai, s e város országgyűlési képviselője volt Budapesten. Selmecbányán érte a vég, itt is temették el, sírja ma is áll!

Farbaky István százhetvenöt évvel ezelőtt, 1836. augusztus 15-én született Nyíregyházán. Az elemi iskolát és az első négy gimnáziumot is szülővárosában végezte, ám 1850-ben édesanyja a jó hírnévnek örvendő eperjesi evangélikus főgimnáziumba íratta, s itt tett érettségi vizsgát. Már eperjesi diákévei alatt megmutatkozott a matematika és a természettudományok iránti különös vonzalma. Középiskolai tanulmányait befejezve, 1854 októberében beiratkozott a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémiára, hogy elvégezze a bányász-kohász szakot. Édesapja a következő évben meghalt, a német tanítási nyelv pedig némi nehézséget okozott számára, így kérdésessé vált, hogy tanulmányait folytathatja-e? Jó tanulmányi eredménye, s ennek révén a következő évben kapott állami ösztöndíj aztán biztosította tanulmányainak folytatását. Miután 1858-ban az akadémia elvégezte, a bécsi minisztérium a csehországi, Příbram bányagazgatóságához osztotta be gyakornoknak. Itt nem sokat időzött, mert a selmeci akadémiáról távozó Hüttl József helyére Jenny Károly tanár, bányatanácsos őt szemelte ki asszisztensnek, s ajánlása nyomán még 1859-ben meg is kapta kinevezését a matematika, mechanika és fizika tanárszékre. Jenny Károly a mechanika és fizika előadások megtartásával bizta meg, amit úgy a tanári kar, mint a diákok elismerően értékelték. (Maga Farbaky említi meg önéletírásában, hogy amikor a hallgatók a „Sacht” nevű ifjúsági kocsmából haza, illetve a városba menve ablakai alatt német énekszóval elhaladtak, sohasem mulasztották el, hogy refrénképpen az „Éljen Pista Bécsi!” szavakat magyarul hozzá ne tegyék.)

Az 1860-as évek elején az akadémia négy magyar oktatója, Wagner Károly, Paulinyi Sándor, Méhes Rezső és Farbaky, kiegészülve az ekkor Selmecre érkező Divald Adolffal, magyar nyelvű „Erdészeti Lapok” indítását határozták el, az addigi német lap mellett. A lap megindult, ám a bécsi minisztériumnak ez nem tetszett, s a szerkesztőket megpróbálta különböző városokba küldve szétugrasztani. Az 1867-es kiegyezést követően a selmeci akadémián az erdészeti oktatás Farbaky és társai kitarlásának (is) köszönhetően magyar nyelvűvé vált, ám a bányászati előadások továbbra is németül folytak. Közben, 1862 januárjában Farbaky megnősült, a Bars vármegyei Nagyszélesben földbirtokos Kürthy László leányát, Piroskát véve feleségül. Házasságukból egy fiúgyermek született, aki ugyancsak az István nevet kapta. (Említsük meg, hogy ez az ifjabbik Farbaky István, aki a jogi pályát választotta, 1908-ban a „Magyarország igazságügye szervezete” című munkát készítette barátjával, dr. Marschalkó János táblabíróval, aki Selmecbánya egyik legjelesebb és általunk más helyeken is emlegetett családjának tagja volt.)

Farbakyt 1865-ben docensé léptették elő, s mivel a következő évben Jenny Károlyt a bécsi műegyetem tanárává választották, itteni katedrójáról pedig lemondott, helyette az újdonsült docens kapta meg ideiglenesen a tanári megbízatást. Az 1867-es kiegyezést követően pedig a király immár Farbakyt nevezte ki a matematika, mechanika és fizika rendes tanárának. 1872 őszén Farbaky az általános, a vaskohászati és erdészeti géptan tanárává, egyúttal bányatanácsosává nevezetett ki. A következő, 1873-as év eseménye volt, hogy báró Mednyánszky Dénes, az eddig főbányagrófi méltóságot betöltő és így az akadémia élén álló személy, állásáról lemondva Nyitra megyei birtokára vonult vissza, a tanári testületnek pedig az új szabályozás értelmében lehetősége nyílt saját sorából igazgatót választani. Az akadémia legidősebb tanárát, Pöschl Ede bányatanácsost, akit ugyancsak Selmecbánya jelesének tekintünk, választották meg három évre igazgatónak. Ami viszont feltétlenül említést érdemel, vele együtt, ugyancsak három évre Farbakyt választották aligazgatónak. Most pedig idézzünk néhány mondatot Farbaky István önéletírásából: „A három év 1876-ban járt le s az akkor lefolyt szabályszerű választásnál én lettem az akadémia igazgatójává választva. Ez az eredmény aztán min-

Farbaky István, a selmecbányai akadémia utolsó igazgatója

den három évben ismétlődött meg addig, amíg 1892-ben nyugdíjazásomat kértem úgy, hogy én 1876-tól 1892-ig hatszor egymás után lettem igazgatóvá megválasztva és tizenhat esztendőn át voltam állandóan az akadémia igazgatója.” Ha mindehhez hozzávesszük, hogy közben tanári munkáját is végezte és gyakorlatokat is vezetett, elfoglaltságát felmérhetjük.

Mivel 1877 decemberében elhunyt Zsigmondy Vilmos, Selmecebánya országgyűlési képviselője, a főispán Ocsosvzky Vilmos polgármestert és Farbaký Istvánt magához kéréte, utóbbit pedig felkérte, hogy a jelöltséget vállalja el. Farbaký azonban, mivel a hatályos szabályok értelmében a majdani nyugdíjazásához szükséges évekkor még nem rendelkezett, a kérést elhárította, s maradt Selmeccen igazgató és tanár. Akinek egyik, feltétlenül említést érdemlő tette volt, hogy 1882-ben valósággal „kiharcolta” a ma is álló un. Fritz-ház (Szumrák E. besztercebányai lakos tulajdonostól történő) megvételét az akadémia számára.

Az 1880-as évek közepén Schenek István bányatanácsos tanár barátjával sokat foglalkoztak az akadémiai helyiségek világításának kérdésével, s ez nagyszerű közös találmányuk, a saját szerkesztésű akkumulátor elkészítéséhez vezetett. Közben, 1881-ben Kerpely Antal bányatanácsos, a „Bányászati és Kohászati Lapok” akkori szerkesztője más feladatot kapván, Selmeccről távozott, s a szerkesztői feladatok Farbakýra hárultak, aki 1892-ben történt nyugdíjba vonulásáig ezeket végig el is látta.

Az 1891 végén a feloszlott országgyűlés miatt a választások 1892. február 1-jére kerültek kitűzésre. Selmecebánya akkori országgyűlési képviselője Péch Antal hallásának megromlása miatt az újválasztást nem vállalta, s a választók bizalma Farbaký István felé fordult. A nyugdíjazásához szükséges szolgálati évei ekkor már megvoltak, így a jelölést vállalta és meg is választották Selmecebánya országgyűlési képviselőjévé. Egyben 1892 áprilisában – kérésére – nyugdíjba helyezték. Képviselői feladatait 1901-ig látta el, amikor ismét választások voltak, s ezúttal már Heinz Hugo városi ügyésszel szemben kisebbségben maradt. 1900-ban a párizsi világkiállításon a zsűri magyar delegáltjaként vett részt, s feladatait olyan magas szinten oldotta meg, hogy jutalmul a király 1904. november 22-ei hatállyal neki és utódainak *árvanagyfalvi* előnévvel magyar nemességet adományozott.

A Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 1902-ben elnökévé gr. Teleki Gézát, ügyvivő alelnökévé Farbaký Istvánt, titkárává pedig Litschauer Lajost választotta. Farbaký e tisztről 1916-ban, nyolcvanadik évét elérve mondott le. Közben 1909-ben miniszteri tanácsosi címet nyert.

A sors igen keserű utolsó évtizedet mért Farbaký Istvánra. Előbb egyetlen fia hunyt el 1915-ben, majd a felesége is 1918-ban. Életének kilencedik évtizedét teljesen egyedül maradva élte le, s a tizediknek is így vágott neki, a Trianon után Csehszlovákia részévé vált Selmecebányán. Itt, szeretett városában érte a halál 1928. december 3-án. Felravatolozott koporsója előtt Selmecebánya evangélikus templomában, amely mintegy ötven méterrel az akadémia számára általa megszerzett Fritz-házzal szemben áll, a város társadalmának jelentős része képviseltette magát. Budapestről az egyesület képviselőjében öttagú küldöttség érkezett búcsúztatására. Temetése 1929. január 2-án, sűrű hóesés közepette volt az evangélikus temetőben.

Annak példjaként, hogy mennyire nem a születés (hanem cselekedetek, tettek) alapján tekintünk valakit selmeccinek, leginkább *Tassonyi Ernőt* érdemes említeni. Hiszen amíg a Selmecebányán született Bulla Elma magyar, vagy Magda Vásáryová szlovák színésznők ugyan itt látták meg a napvilágot, de ezen túl semmi sem fűzte őket szülővárosukhoz, s nem is tekintjük őket jeles selmeccieknek, addig Tassonyit diákéveinek élményeiből táplálkozó írásai alapján joggal soroljuk ide.

Tassonyi Ernő a zempléni Taktaszadán született százharminc éve, 1881. január 13-án. Középiskolai tanulmányait a közeli Sárospatakon, a Rákóczi kollégiumban végezte, majd a fővárosban, a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1903-ban szerzett jogi képesítést. E tanulmányai alatt Rákosi Jenő lapjába, a Budapesti Hírlapba is írt. Am hamarosan ismét az iskolapadot választotta. Selmecebányán kezdte meg bányamérnöki tanulmányait, melyeket 1910-ben fejezett be oklevele megszerzésével. Selmeccéi évei alatt a helyi ifjúság egyik közszeretettnek örvendő vezetője volt: kétszer is viselte az Akadémiai Kör

Tassonyi Ernő

elnöki tisztét. A nevét Főiskolai Körre változtató szervezet adta ki Selmecbányán 1905-ben *Aki a párját keresi – Regény a selmeci diákéletből* című, számunkra legfontosabb művét. Könyvének előszavában elárulja, hogy még *balek* vagy *füksz* (elsőéves) volt Selmecen, amikor megfogalmazódott benne a vágy, hogy megírja az itteni diákélet változatos, eredeti és hű képét. S íme, most, hogy a könyv megjelenik, már vendéák, *ultraveteranissimus*. Az is ösztönzőleg hatott könyve megírására, hogy kezébe került Lovik Károly munkája „*A leányvári boszorkány*” s az a kép, amelyet ez a mű a selmeci diákéletről fest, nem találó.

Hogy Selmecen mely helyszíneken milyen diákéleti történésekre került sor, milyen szokások, hagyományok stb. tették egyedivé és a jövő nemzedékek számára megőrzésre méltóvá mindezeket, Tassonyi egy szerelmi szál köré fonva írta meg. Az ország egészen más vidékéről bányászatot tanulni ide jött Zákány Csaba, a harangodi református lelkész fia és a selmeci polgáresalád leánya, Körndl Sarolta légiés és soha be nem teljesülő vonzalma adja a keretet. Ennek révén lesznek az ismeretlen ember számára megbámulhatóak az utcákon járkáló akadémikusok, a hátul egészen a térdük hajlását vereső, derekukra csatolt *farbörrel*. Ennek révén jelenik meg a Szentháromság téri „Zum goldenen Grubenlicht”-hez címzett diák mulatóhely zsendelyes tetejű sárga háza, melyben időről-időre felhangzik a „Gaudeamus igitur”, miközben fogynak az *eks*-ek (sörök). Meg ezzel szemben a Zsembery-ház, ahol a Katalin-napi bálokön reménykednek a hajadonok, párjukat keresve a bohém akadémikusok között. Aztán Felső-Selmecen a Schacht kocsmá, meg a *salamandernek* nevezett felvonulás. Amikor libasorban, de megszabott rend szerint vonult végig a városban a diákokból álló menet, a Burschenschaftok zöld-féhér színű, ezüstös „Glück auf” feliratú zászlajával. S mert mindent amúgy sem sorolhatunk fel, amelyek erre érdemesek lennének, inkább idézzük fel a könyv 253-54. oldalairól a Tassonyi által írt – és azóta is énekelt – *Bányászhimnusz* szövegét:

*Szerencse fel! Szerencse le!
Ilyen a bányász élete.
Váratlan vész rohanja meg,
Mint bérzetőt a fergeteg.
Nem kincs után sóvárgok én,
Bányász kis lányt óhajtok én.
Bányász kislányt óhajt szívem,
Ki szívemben bányász legyen.
És hogy ha majd a föld ölében*

*Végóránkat éljük...
Isten kezében életünk,
Ő megsegít reméljük...
S te kis leány ne bánkódjál
Bányásznak halni szép halál...
Az égbe szállni fel...fel...
Szerencse fel! Szerencse fel!
Szerencse fel!*

Tassonyi később írt még egy regényt *A bánya menyasszonya* (Pécs, 1934) címmel, egész további életére azonban már nem a szépirodalom művelése, hanem – Selmecbányától fizikailag elszakadva – a bányatisztviselői tevékenység volt jellemző. Ezért további életútját csupán röviden foglaljuk össze.

Tanulmányait Selmecen befejezve Tatabányán vett részt gyakorlati képzésben, majd Angliában folytatott bányaműszaki és szociálpolitikai tanulmányokat. Ezt követően 1911–1926 között a budapesti bányakapitányságnál teljesített szolgálatot. Ezt a világháborúban eltöltött idő törte meg, amikor tábori tűzérként súlyosan megsebesült. Még 1926-ban a Pénzügyminisztérium Bányahatósági Főosztályára rendelték, s a következő évben Németországban, Hollandiában és Angliában tett tanulmányutakat, elsősorban a sújtólég és szénporrobbanások elleni védekezést tanulmányozva. 1933-tól főosztályával együtt a Kereskedelemügyi Minisztériumba helyezték át, majd 1935-től az Iparügyi Minisztériumban folytatta, 1938-tól pedig miniszteri tanácsosként a Budapesti Bányakapitányságot vezette. Több mint három évtizedet szolgált a bányászati közigazgatásban, Selmecbányától azonban végleg elszakadt. Budapestben hunyt el, 1942. november 10-én.

Polgárdy Géza

125 éve született Pávai-Vajna Ferenc, a „hévizek atyja”¹

„A lelkes eljár ősei sirtakához,
S régi fénynél gyűjt új szövétneket!”
(Garay János: Árpádok)

Pávai-Vajna Ferenc arcképe 1955-ből

Már a kollégiumban „az iskola természettudósának” tartották, mert közleményei jelentek meg az országos folyóiratokban. 1906-ban érettségizett.

Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte meg geológiai és geográfiai szakterületen, azonban fél év után egyre inkább a néprajz és az ornitológia kezdte érdekelni. A Néprajzi Múzeumban még fényképezőgépet is kapott megfigyeléseinek rögzítésére. Több néprajzi témájú cikket írt, amelyek az Ethnographiában és a Néprajzi Értesítőben jelentek meg. Majd egyre többet foglalkozott az ornitológiával. Megismerkedett a „madarak atyjával”, Herman Ottóval is. Telt-múlt az idő, már harmadéves, amikor nyáron geológiából terepgyakorlatra mentek a Visegrádi-hegységbe. Elkísérte őket dr. Koch Antal egyetemi tanár is. „A véletlen úgy hozta, hogy ebédidőben a geológus professzor és Pávai közel kerültek egymáshoz, aki felvilágosította, hogy felejtsd el az ornitológiát, mert Herman Ottó soha nem fog alkalmazni egy Pávait. Indoklásul elmesélte, hogy közeli rokona Pávai-Vajna Elek geológus és Herman Ottó halálos ellenségek voltak még Kolozsvárott. Ez a beszélgetés ráta fel Pávai-Vajna Ferencet és így győzött »Koch papa« a sokféle természettudományi érdeklődés fölött.”² Így kreált geológust Pávai-Vajna Ferencből Koch Antal Magyarország javára, aki 1910 nyarán geológiából sikeresen megvédte doktori disszertációját és geológus lett!³

Koch Antal segítette elhelyezkedni Pávainak a Magyar Állami Földtani Intézetben, ahol napidíjas lett, de ajánlások alapján 1911-ben Böch Hugó meghívta Selmechányára, az Akadémiára tanársegédjének. Itt találkozott Papp Simon geológussal, aki Kolozsvárott végezte az egyetemet és ő is geológiából doktorált. Akkor még nem gondolták, hogy ez a döntésük egy életre meghatározza geológusi pályafutásukat és mindkettejük életét. Böch Hugó irányításával hozzákezdtek a kor kihívásához: „földigázt” és

¹ Nagy László János: A „HÉVIZEK ATYJA”. Fábán Nyomdaipari Bt. Debrecen, 2010.

² Nagy László János: Csillagok gyermekei vagyunk. Piremon Kiadó, Debrecen, 1991.

³ Pávai-Vajna Ferenc: Hogyan csinált belőlem Koch Antal geológust? Földtani Értesítő VIII. 1. sz. 27–31.

„földiolaját” kerestek Erdélyben Kissármáson, majd áttették kutatómunkájukat Nyitra megyébe. Egbel környékén tártak fel termelésre alkalmas mennyiségben földgázt és kőolajat. Ezt követően a lelkes kutatókat áthelyezték a mai Horvátország területére, ott kerestek közösen olyan boltzatokat, amelyekben felhalmozódhatott földgáz és kőolaj. Elméleti kutatásaikat Bujovica térségében siker koronázta.

Közben kitört az első világháború, mindkettejüket besorozták, de a megszállott geológusokat csak a terepmunka foglalkoztatta. Trianon után Magyarország számára elveszett minden addig feltárt szénhidrogén lelőhely és a két geológus útja is elvált. Papp Simon külföldre ment és bejárta Európát, Amerikát, Dél-kelet Ázsiát, számtalan helyen tárt fel kőolajat és földgázt. Azt mondták róla, hogy ahova ő rámutat és lefűrnak, ott biztosan találnak kőolajat.

Pávai-Vajna Ferenc itthon maradt és sajátos kutatómódszerével hozzákezdett az Alföld feltáráshoz a Pénzügyminisztérium bányatanácsosaként. Felkérésre jelölte ki a Hajdúszoboszlói I. sz. kutat, amely 1926. október 26-án 1091 méter mélységből 73 fokos és percenként 1600 liter termálvizet adott. Ez a termálvíz emelte Hajdúszoboszlót európai hírű fürdőhellyé. A csodaforrás megtalálása után Karcag, Szolnok, Szeged, Nyíregyháza és Debrecen városa is jelentkezett, hogy nekik is kellene a szoboszlóihoz hasonló csodaforrás. Pávai végig kutatta a területeket, és minden kijelölt kút meghozta a várt eredményt! A karcagi fűrés környékén önállóan település jött létre a termálvíznek köszönhetően, amelyet ma Berekfürdőnek neveznek. Ez az 1920 és 1930 közötti időszak Pávai legsikeresebb korszaka.

Közben Lillafüreden épül a Palotaszálló (1927–1930) és 1926-ban Pávait kéri fel, hogy vizsgálja meg, van-e a Szinva völgyben melegvíz? Elvállalja a feladatot és 1927. május 5-én Mazalán Pál bányamérnök irányításával elkezdik a melegvíz kutatást. Hagyományos üve fűrés berendezéssel próbálják a kemény mészkövet átfűrésni, de három év alatt sem tudnak 736 méternél mélyebbre jutni. Közben ellátogat Görömböly-Tapolcára a Tavi fürdőhöz. A fürdőház mögötti hegyoldalon barlangokat talál, amelyekben szintén melegvíz van. Azt javasolja, hogy *„A tapolcai barlangok nem csak az országban, de egész Európában unikumszámba mennek. Hasonló hőforrások barlangokról egyáltalán nem tudok. Az egész feltárása csak néhány száz pengőbe kerülhet, és Tapolca beláthatatlan tudományos és gyakorlati jelentőségre lehet szert a barlangok feltárása és bekapcsolás által”*⁴ Javaslatát csak harminc évvel később, 1958-ban a miskolcikai valósították meg, miután 1949-ben Tapolcát Miskolcra csatolták. Az európai hírű Miskolc-Tapolcai Barlangfürdő méltán lehet büszke Pávai-Vajna Ferenc ötletére, amely ma Miskolc leglátogatottabb idegenforgalmi mezejének.

Sajnos a külső körülmények sem segítették Pávait a lillafüredi kutatófűrés mélyítésében. 1929-ben bekövetkező gazdasági világválság idején hatalmas sajtóhadjárat indult a lillafüredi fűrés és Pávai-Vajna Ferenc ellen. Mindenki nyilatkozott kutatófűrés kapcsán, még a miniszterelnök is. Perek sorozata indult. Az ellenzék vezéralakja az a Cholnoky Jenő professzor volt, aki annak idején nem engedélyezte megjelentetni a Nagy Pietroszról szóló földrajzi felfedezését. Megszólalt a geológus szakma is. Báró Nopcsa Ferenc, a Magyar Állami Földtani Intézet igazgatója nem bocsátja meg Pávainak, hogy nem a Földtani Intézet dolgozója, hanem a Pénzügyminisztériumból hajtott végre az alföldi sikeres fűrészkutat, ezért is ellenzi a Lillafüredi fűrészt. A vita azzal zárult, hogy Nopcsa visszaadta a Magyarhoni Földtani Társulati igazolványát, majd Bécsbe utazott, ahol öngyilkos lett. A világgazdasági válságba belebukott a kormány, a lillafüredi fűrészt leállították. Pávai továbbra is hitt abban, hogy 1300 méter körül meglesz a melegvíz, de pénz hiányában a fűrészt nem folytathatta. 1930. március végén leszerelték a fűrésberendezést, és azóta sem tudják, hogy igazza lett volna-e Pávainak vagy sem?

A lillafüredi kudarc miatt háttérbe szorítják, átkerül a Földtani Intézetbe, de arra vigyáznak, hogy terepi munkát ne kapjon. Szakmailag félnek tőle a geológus kollégák. 58 éves, amikor 1944. február 1-vel nyugdíjazták. Az új rendszer kuláknak minősíti és mindenét elveszti. 1949-ben reaktivizálják, Mázára küldik terepi munkára. Folytatja nagy álmát: a geotermikus energia hasznosítását. Az alföldi artézi-kutak elfolyó melegvizét kertészeti munkáknál (üvegházakat lehetne vele fűteni) kellene felhasználni – indítványozza. Egyre jobban kiszorul a lehetőségekből, a mázai remetességét nem tudja feloldani. Kitörési kísérleteit sora megtorpedozzák. Utolsó éveit teljesen magára hagyottan éli le. 1964. január 12-én 77 éves korában Szekszárdon, a kórházban halt meg, két nappal halála után Mázán el is temették.

Pávai-Vajna Annát – rokonát, akivel a nélkülözés és a nyomor zárta össze – 48 éves korában vette feleségül. Felesége a temetés idején már nagybeteg volt. Távoli rokonai Szolnokra vitték és kezdeményezték, hogy Pávai-Vajna Ferencet exhumálják. Szolnok nem felejtette el, hogy a termálvizet Pávai-Vajnáknak köszönheti, így felesége kérésére még 1964 októberében újratemetették Szolnokon. 17 évig nyugodott a szolnoki temetőben, amikor Hajdúszoboszló városa követelte magának a nagy geológus

⁴ Magyar Hírlap 1928. augusztus 31. (Révész Jenő írása)

gust. 1981. október 26-án, a város napján feleségével együtt harmadszor is eltemették Pávai-Vajna Ferencet most már Hajdúszoboszlón.

Két miskolci civil szervezet: a Diósgyőrért Közhasznú Alapítvány és a Vasasztal Társaság kezdeményezte, hogy Lillafüreden, élete legnagyobb kudarcának a helyszínén az egykori kutatófúrás közelében állítsanak fel Pávai-Vajna Ferenc emlékére egy „Jelfát”, amely hirdeti majd, hogy kinek köszönheti Miskolc városa a Tapolcai Barlangfürdőt. A Palotaszállótól vezetõ utat pedig nevezzék el Pávai-Vajna sétánynak. A Lillafüreden kialakított *Pávai-Vajna Ferenc Emlékhely* 2008-ban készült, amelyet minden évben megkoszorúznak a Palotaszállóban tartandó Geológus Tudományos Konferenciára érkező geológusok, a városok és országos intézmények vezetői. A Magyarhoni Földtani Társulat és a Magyar Állami Földtani Intézet a 2011-es esztendõt Pávai-Vajna Ferenc évének nyilvánította. A programsorozatát a fõvédnökséget Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter vállalta.

Utólag elmondhatjuk, hogy Pávai-Vajna Ferenc tevékenységével „átrajzolta Magyarország térképét”, az általa feltárt geotermikus energiával mûködtetett gyógyfürdõkben évente több millió ember keres felüdülést és gyógyulást. Az utókor végre elismeri zsenialitását, és megadja azt a végtiszteességet, amit életében nem kapott meg. Nélküle sokkal szegényebbek lennénk!

A Pávai-Vajna Ferenc Emlékhely jelfája Lillafüreden

F. Tóth Géza

„Európai a sors és európai a feladat”

Gondolatok gróf Teleki Pál halálának 70 évfordulóján

„A nemzetiség magas céljáról a becsületes ember csak a halálban mondhat le: itt lélek kényszerítés alá nem jöhet, hogy önmagát megtagadja” – írta gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, aki épp oly aggodalmas szeretettel vigyázta nemzetünk sorsának alakulását, s oly nagy felelősségtudattal vállalta annak közösségét, mint gróf Teleki Pál tette a maga idejében.

A sors két külön történelmi korszakba állította őket, de oly feladatokkal, amelyek maximuma mindkettejük életében az a rendületlen hit, hogy nemzetünk el nem évülhető erkölcsi értékek örök hordozójának kell maradnia, s erről mi magyarok soha le nem mondhatunk. Ez ugyanis megmaradásunk legfőbb záloga.

Alkotó, felelős eszme – alkotó, felelős hivatás, szélesebb körű, s minél önzetlenebb együttműködés, több igazság, s több szeretet a magyar nép és a magyar föld iránt, ezen erkölcsi, szellemi útjelzők azok, amelyek e két tragikus sorsú magyar tudós és közéleti ember gondolkodását, munkásságát meghatározták.

S most, amikor Teleki Pál önként vállalt halálának 70. évfordulóján reá emlékezünk, elsősorban arra a hitére kell felfigyelnünk, amely egész alkotó életének cselekvő vezérfonala volt: a magyarságnak küldetése van Európában, különös tekintettel a Kárpát-medencében. Ő maga a magyarság közép-európai feladatának az általa megjelölt útjáról soha le nem tért, bárhogya is alakult azon időben a magyar történelem legkegyetlenebb megpróbáltatásokkal és veszteségekkel telt időszaka, mely valójában még ma is tart.

Korosztályok nőttek fel úgy, hogy rendkívül hiányos, s épp a politika perc-embereinek érdeke/óhaja/parancsa szerinti történelmet tanították, taníthatták nekünk, s mi tanulhattuk, tanultuk, rendszerint hamisan, hiányosan, megtévesztetten, becsapottan. Az igazságot azonban csak ideig-óráig lehet le- és megtagadni, eltussolni, félremagyarázni.

Teleki Pál életének, tudományos munkásságának objektív méltatása még ma is sokak számára kétnyes terület. Pedig a halála óta eltelt idő szinte mindenben igazolta a gazdasági- és politikai földrajz nagyszerű művelőjének meglátásait, mind a magyarság és Magyarország helyzetét és jövőjét Európában, s magának Európának is a helyzetét és jövőjét.

„Az európai probléma” című írásának (Magyar Szemle, 1931. március 3. 43. old.) időszzerű ereje ma is figyelemre int: *„Európa problémái történelmileg fejlődtek. Európa nem kompromisszum, hanem egy szerves életesség (organizmus) és alig van a világon még egy organizmus, amely ily bonyolult lenne. Ezért Európát nem lehet kompromisszumos szerződésekkal meggyógyítani. Európát csak saját organikus valóságának önéreje, életakarása, tehát népeinek és e népek vezéreinek egészséges, melléktekintektől nem befolyásolt akarata gyógyíthatja meg. [...] Európa természetes életösztonéval fog ráeszmélni, hogy a sokat hangoztatott háborús felelősséggel szemben egy sokkal súlyosabb felelősség, a »békecsinélő felelősség« áll. A közelmúlt eseményei csak az ellentéteket tolták előtérbe. Elfelejtettük, hogy nem látjuk magunk előtt természetes fiziológiai szerepükben azokat az átmeneti kiegyenlítő formákat, amelyeket az életformákban való összeolvadás, a közös tradíció, a földben való közös tulajdon és bekapcsolódás és a kölcsönös művelődési hatás Európában mindenütt megteremtett. Ezt nem látták a »békecsinálók« és nem látják ma sem. [...] Európai a sors és európai a feladat, mert csak európaiak, akiknek gyökerei ebben a változatos felépítésű európai földben vannak, oldhatják meg Európa jövőjét.”*

Az a hatalmas statisztikai, eseményleíró adatbázis, kiemelve a mindezeket reprezentáló térképeket, amelyeket munkatársaival együtt készített Teleki Pál, s amelyeket lényegében sem Trianonban (1920), sem azóta az un. döntőnkök nem vettek figyelembe, mindez igenis újraértékelendő feladat. Ezek az un. „szomorú békék”, hivatalosabban un. kényszerbékék által megteremtett feldarabolása országunknak, ez okozta/okozza a legnagyobb és legnehezebb problémát gazdaságpolitikailag is. Pedig a történelem már bebizonyította, hogy a természetes keretek, földrajzi viszonyok teljes semmibevevésével, a történelmi múltból adódó tapasztalatok sutba dobásával, a néperőknek csak számlálásával és nem mérlegelésével történő megállapításokkal nem lehet politikai téren sem jót, sem maradandót építeni.

Ezek a mindmáig nagybecsű anyagok a második világháború lezárását követő béketárgyalásokon, Párizsban sem kerültek terítékre. Pedig konstruktív és jövőt ígérő javaslatokat 1920-ban csak a magyar kormány tett le a békekonferencia asztalára – megőrizve/megtartva nemzeti jogaink alapján területeinket, s kímélve szomszédainkat! S mégis! Évtizedeken át tilos volt tanítani, hogy országunkat ekkor a vesztes országok között a legerőteljesebben feldarabolták, hogy területének 68%-át, népességének 59%-át elvesztette!

„Vannak korszakos szörnyű tévedések / És vad, politikai divatok. / De néha egy-egy költő mondja el / Joggal: az állam én vagyok. / Két évtizedes idegen keretben / Mi megláttuk az örök lényegét. / Országokat lehet szétarabolni: / Nem lehet legyilkolni lelkeket” – írta 1941 májusában Reményik Sándor: *Mi a magyar?* című költeményében.

Teleki Pál ekkor már nem élt. Halála után mind tudósi, mind közéleti munkásságát valójában hitelt érdemlően nem értékelték, vagy elhallgatták/elhallgattatták, hamis és torz ideológiai megközelítésekkel bírálták, öngyilkosságának körülményeit a valójában soha meg nem értett és kellő tájékozatlanság hiányával „bővelkedő” ún. megmondó emberek magyarázatai jelentették.

Teleki Pál felelősséget érzett népéért, nemzetéért. Tragikus tette épp ennek hősie, s jellemes példája. A történelmi-politikai-háborús események, körülmények ismeretében, s az ő pozíciójában nem láthatott más utat. Országunk függetlenségét, szuverenitásának megőrzését, a háborúba lépés elkerülhetőségét, a nemzetünket alkotó nép, az emberek életének megőrzését mindennél fontosabbnak tartotta. Nem engedte, hogy hazánkat felvonulási területnek tekintsék és használják a náci Lengyelország ellen, s bátran szembeszegült a berlini nyomással. Életének az a hármasság, amelyek: szolgálat, kötelességteljesítés és áldozat voltak, mind-mind tetten érhetőek egész életében, hisz önmagával szemben a legszigorúbb mércével mért.

Teleki Pál elsősorban tudós és tanár volt. Nemzetközileg elismert földrajztudós, tanítványai előtt örök példakép. Állam- és jogtudományi, mezőgazdasági diplomával érkezett a földrajztudomány csoportos világához, melyet a gazdaságföldrajzi ismeretek birtokában a politikai-földrajzi gondolkodásmóddal bővített, s ez utóbbival új szemléletét is meghatározta a földrajzi gondolkodásnak. Tudományos munkásságának hatalmas tárháza maga külön példaértékű. Geográfusi munkásságának négy évtizeden

át művelt, fejlesztett tudományos tevékenysége segítette döntéseiben, amikor a globális politikai-gazdasági összefüggések kerültek előtérbe, különös tekintettel a határ-megállapítások helyeiben.

* * *

Teleki Pál halálára emlékező dokumentumokban elmélyedve került kezembe a Magyar Közlekedési Szemle jubileumi száma (1941. június, 46–47. old.). Az emlékező írás írója *Malduri Maléter Jenő*, aki a Magyar Közlekedéstudományi Társaság nevében így fogalmaz: „*A magyar sors ma még megoldatlannak látszó talánya, hogy miért kellett »a legnagyobb magyar«-nak, gróf Széchenyi Istvánnak, 1860. év április hó 7 és 8-ika közötti éjjelen, majd gróf Teleki Pálnak, akit egyik nekrológusa találóan a »legmagyarabb magyar«-nak nevez, 1941. április hó 2-áról 3-ára virradó éjjelen koponyájához illesztie pistolyát, hogy e legkitűnőbb magyar agyvelőnek a köz javára áldozott élete munkáját egy-egy önkínzó és önfeláldozó gesztussal, – az évezredek turáni rokon japán nemzet szokásához hasonlítható, – vérrrel pecsételjek meg örök időre? Széchenyi halhatatlan emlékének szentelt, jubileumi számunkban kell, hogy mély megilletődéssel, megemlékeznünk Teleki Pál megrázó haláláról. Ha végső tetteivel nem akart mást elérni, mint nemzetének minden egyes tagjában felkelteni a magyar lelkiismeretet, a válságos sorsforduló komolyságához mért, önfeláldozó hősiességre ébreszteni ezt a, valljuk be, gyakran szunnyadó magyar öntudatot...”.*

A mára gyönyörűen, pompázatosan felújított Sándor-palotában nem jártam, de a még romos, s egy kiállítás erejéig néhány évvel ezelőtt megnyitott termeiben igen. Próbáltam magamban megidézni mindazt a történelmi időt, amelyet oly hűen mondott el nekem *Rónai András* tanár úr, a hajdani tanítvány és sorstárs, s akinek magam is tanítványa lehettem, s akinek oly sokat köszönhetek mind a politikai földrajzi gondolkodás elsajátításában és Teleki Pál a tudós, az ember megismerésében. Még csak kézirat volt *Rónai András* professzor úr „Térképezett történelem” című könyve, amikor szinte fejezeteként új és új epizódokkal idézte nekem visszaemlékezéseit, meg-megszakítva, elérzékenyülten, fájdalmasan, megértően, újra erőt kapva, hisz átélnie cseppet sem lehetett közömbös és könnyű... Nagyon szerette, tisztelte Teleki Pált. A halála előtti napon is együtt voltak, s halálának kora reggelén is a Sándor-palotában. Élethűen magyarázott nekem minden percet, pillanatot. Kölcsönös volt kettejük között az elismerés és az érzés. Erről is szól, a mára már több kiadást is megélt, de egyáltalán nem „könnyen” megjelenhetett könyve.

A szomorú reggelről, a Teleki Pál öngyilkosságában soha nem kételkedő *Rónai tanár úr* így írt: „*Éjszaka megérkezett a hír, hogy a német csapatok átlépték a határt és Budapest felé vonulnak. A budapesti átvonulást Teleki a leghatározottabban ellenezte, a magyar vezérkar ebben Teleki ellenére egyezett meg a németekkel, ha egyáltalán megegyezett ... a tényeken ... most már nem lehet változtatni. Nem maradt számára más kiút, mint a kialakult helyzetet a maga hibáztatásával is megbélyegezni, és a maga számára és módján egyetlen lehetséges megoldást választani. Teleki Gézától hallottam később, hogy a két búcsúlevél mellett a nagy asztal fájába vágva lelték meg töltőtollát. Teleki öngyilkossága kétségbeesett gesztusával ország-világ előtt bizonyította, hogy Magyarország lehetetlen helyzetbe sodródott, többé nem ura önmagának.*

Másnap reggel 7-kor a Sándor Palotában voltam ... egyenesen ... fel a miniszterelnöki előszobába, a megszokott úton. Ott Incze Pétert találtam magába roskadva. Szükszavú volt, mint mindig: »A kegyelmes úr öngyilkos lett« – mondta. Tudtam, hogy ez lesz a vége. Mindennap vártam. Szédelegve kimentem az épülethől a Sikló felső állomásához. Néztem a még ködös várost. Réveteg bámészkodásomból tömör motorzúgás riasztott fel. Lenéztem: a Lánchíd felől német motorkerékpáros katonák folyamatos, hosszú sorát láttam vonulni a budai Duna-parton a Gellért Szálló felé. Megértettem, hogy elmúlt az utolsó pillanat. Teleki teste még nem hült ki a Sándor-palotában.”

Életének utolsó közel tíz esztendejében heti rendszerességgel egy-két délutánt tölthettem igazán szívos tanulással *Rónai* professzor úr otthonában, eredeti dokumentumok, térképek között, igazán családi légkörben. Irányításával kutattam újabb és újabb dokumentumok után, s találtam is bőven. Teleki halálát „igazol” írományt többet is, s bizony rácsodálkoztam egyikre-másikra, nem pusztán a tartalmát, de az aláírók nevét illetően is. Találtam azonban valamit, egy egészen vékony kis „iratsomót”, alig 40 oldalt. Alig hittem a szememnek! A dátum – Teleki Pál számomra már ismerős, sietős-rohanó, szálkás, betűivel: 1941. március 3. Hajszálpontosan egy hónappal a tragikus halála előtt.

„*Az igazi tisztviselő*” beszéde-tanulmánya a VII. Közigazgatás Továbbképző Tanfolyam ünnepélyes megnyitásán hangzott el: „...mindnyájan ebben az országban egyformán fontos helyen állunk, csak a feladatok vannak megosztva” – hangzanak az utolsó mondatok a magyar tisztviselőknek mementóként, végrendeletként. Íme e szellemi végrendelet fejezetcímei: „*A vezetésre a nemzet eliteje hivatott; A nemzetet szolgáljuk az egyes ember esetében is. – Minden köztisztviselő legyen egyben nemzetnevelő! – A*

vezetés elsősorban példa. – A vezetés nem parancs, hanem megértés. – A vezetés nem parancs, hanem az emberek nevelése. – Elébe kell menni az embernek és a saját nyelvén szólni hozzá. – A vezetés: tanítás. – A vezetés nem parancs, hanem leleményesség. – A vezetés nem parancs, hanem a kötelességnek a tudata. – A köztisztviselők egymásközi veszekedése = lázítás az állam ellen. – Az irigység. – Utat kell engednünk a vezetésre hivatottaknak. – Ismerjük meg az állam gépezetét! – Dolgozzunk széles látókörrel – Az igazi vezetés egyöntetű munka. – A mértéktartó nemzetiségi politika...

Aligha tudta jobban bárki is Teleki Pálnál, hogy a tudományokkal való elmélyedő foglalkozás milyen nagy segítségére lehet az államférfinak ahhoz, hogy biztos léptekkel haladhasson mind az országos, s ha kell, a nemzetközi teendők útvesztőiben. A föld és a nép alapvető tudományos ismerete volt Teleki Pál döntéseinek meghatározója. 1941. március 17-én még egyszer vállalt közszereplést Érden, ahol a KALOT Népfőiskola Gazdakörében tartott előadást aranykalászos gazdáknak, földműveseknek.

Önként vállalt halálának még két hiteles tolmácsolóját említem, *Újpéteri Elemér*: Végállomás Lisszabon (Magvető Könyvkiadó, 1987. 161–166. old.), valamint *Barcza György*: Diplomataemlékeim 1911–1945 (Európa, História. Bp., 1944. 445–446. és 491. old.) című könyvét. A Horthy Miklós kormányzóknak írt búcsúlevelével utolsó mondata szinte mindenki számára ismert: „Halálommal talán még tehetek egy utolsó szolgálatot hazámnak.”

Teleki Pál legeredményesebb oldalának feltárása, újraértékelése – különös tekintettel egy következetes nemzetpolitika kidolgozására –, s mi több, tanítása, úgy hiszem egyre inkább időszerű feladat. Teleki Pál szellemi örökségét, természetesen kritikailag analizálva, valamint erkölcsi példamutatását és tanítását féltreállítani lehetetlen. „Magyar világnézetet, magyar felfogást és magyar öntudatot kell adni az embereknek” – tanította, s e tanítása üzenet jelenünkben is, mindannyiunknak, magyaroknak!

Most, hogy az emlékező sorokat írom, csodálatos napfény világítja meg a Sándor-palotát, s arrébb a Műgyétemet. Teleki Pál itt, hajdani nevén a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen rektori minőségében (1936-37-38) politikai földrajzot tanított. Életének eleme volt a tanítás s a tanulás. Akkor volt a legboldogabb – hányszor, de hányszor elmondta ezt nekem Rónai András –, amikor tanított, taníthatott. Tanított a jövőnek és a jövőre. Teremteni tanított. Az 1937/38. tanév rektori beszédéből idézek: „Mi a földrajz? A magyar szó, ha elgondolkodva ejtjük ki, oly világosan megmondja. A földrajz a fölfelszín leírása, rajza, amely képpé színesedik, ha a valóság felé törekedve szabadulni igyekszik a méretek és adatok rideg halmazából. [...] A földrajz tárgya, adatai földiek, de kérdései az egész mindenséget felölelők [...] a földrajz, szintetikus tudomány, de ez a megállapítás mégsem fejezi ki a teljes valóságot. A szintézis emberi elmemunka. Tartalmát emberi ismeretünk határozza meg, korlátozza. A földrajz tárgya a táj, az emberi végesség által nem korlátolt teremtés” – hangzottak e szavak az egyetemistákhoz. S később, alig néhány esztendővel, 1941-ben hozzánk, a nemzet-hez: „A felelősséget nem a feljebbvalóval, hanem a nemzettel szemben kell mindenkinek átéreznie, kinek-kinek a maga helyén. Minden magyarnak helyesen kell a nemzet érdekében cselekednie. Akkor leszünk újra a Duna-medence népeinek vezetői és akkor gyakorolhatjuk azt az erkölcsi fölényt, amellyel hosszú évszázadokon keresztül rendelkezünk.”

Úgy legyen!

Kőrösi Mária

Hivatkozott irodalom: Rónai András: Térképezett történelem. Magvető Kiadó, Bp., 1989; gróf Teleki Pál: Az igazi tisztviselő. Teleki Pál Egyesület, Gödöllő, 1994; A Budapesti Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1936/37 tanév ünnepélyein megtartott Beszédék és az 1936/37 tanévi Évkönyv. József Nádor Műgyétem. Mechanika Technológiai Intézet, Bp., 1938. 37–38.

ISKOLA ÉS HONISMERET

A helyi tankönyvek alkalmazása a hon- és népismereti nevelésben

Apátfalva bemutatkozott

A meghívására Budapestre utazott egy lelkes csapat a Csongrád megyei Apátfalváról 2010. november 19–20–21-én a *Hagyományörzők Akadémiája III.* című rendezvényre. A továbbképzésre az egész ország területéről érkeztek népművelők, együttesek vezetői, pedagógusok és polgármesterek. Az elmúlt két év továbbképzésén az elméleti ismeretekből igyekeztek átfogó képet adni a szervezők, míg ezt a képzést teljesen gyakorlatközpontúra tervezték. Ígérték: „*Példákat és módszereket fogunk bemutatni, sok közös táncolással, énekléssel*”. Ezeknek a példáknek és módszereknek a bemutatói lettünk mi, apátfalviak, annak apropóján, hogy az országban egyedülálló módon nálunk áll 6 kötetből a honismereti tankönyvcsoomag. Az eredetileg 8 kötetesre tervezett *Bibic sorozat*nak ez idáig hat kötete készült el, ám így is irigylésre méltó. Tehát ez alkalommal nem hallgatóságnak utaztunk Budapestre, hanem előadók-ként.

2010. november 19-én, pénteken délután a következőképp mutatott be minket *Héra Éva*, a továbbképzés szervezője: „*Vendégünk: Apátfalva. Minden gyerek 'megtanulja' Apátfalvát az óvodában és az iskolában. A koncepció, a módszerek, a gyakorlat, a helyi tankönyvek stb. bemutatása számunkra azért példa, mert a helyi hagyományokra építve szerveződik a község teljes társadalmi és intézményei; óvodától az iskolai oktatáson át a civil közösségeig. Része ennek a munkának a hagyomány minden eleme; a falutörténettől, a családok életmódjáig, a természetismerettől a folklór elemeinek továbbadásáig. Akik bemutatkoznak: a falu polgármestere, az iskola pedagógusai, a civil szervezetek, a táncgyűttes vezetője; mesélők, táncosok, zenészek, kézművesek. Nem csak a tapasztalatot vihetjük majd magunkkal, hanem táncolunk, énekelünk és kézművesedünk is vendégeinkkel.*” Ilyen bemutatás után nagy felelősség hárult ránk előadókra, mert igen magasra tették a mércét.

Először *Tóth Tamás*, a Kerekes Márton Népdalkör és Citerazeneke vezetője kisbíróként vonult be, ékesszólással mondta el, mire is számíthat a hallgatóság délután 2-től 9-ig. A bevezető előadást *Móricz Agnes*, a Pátfalváiért Egyesület elnöke tartotta, bemutatta a faluban folyó honismereti és hagyományápoló munkát. A vetített képekkel kiegészített beszámolója nagy tetszést aratott. Másodikként *Csenteri Andrea*, az apátfalvi Bibic Óvoda óvónője beszélt a zeneovi tevékenységről, melyben a mozgáskultúra és néptánc is ötvözve van.

Urbancsok Zsolt levéltáros, volt apátfalvi történelemtanár a Bibic könyvek kitalálójaként a pályázat megírásáról, a könyvek témaköréről, a kitűzött célokról beszélt. 2002-ben elkészült a hatodik Bibic-könyv is, az apátfalvi Művelődési Ház gondozásában. A felső tagozatos oktatásba beépíthető könyvek egy-egy tantárgyhoz kapcsolódóan írják le a falu értékeit, megőrzésre érdemes hagyományát. A könyvek nyelvezete egyszerű, mindenki számára közérthető. Talán ez a Bibic könyveknek a legnagyobb értéke. Az eddig elkészült könyvek: 1) *Urbancsok Zsolt*: „Mint fatörzsből gyöngye ága...” Apátfalva története és a csanádi térség a kezdetektől 1956-ig. 2) *Tóthné Hanyecz Katalin*: „Amerre a nap lejár...” Környezet- és természetvédelem Magyarországon. Erdei iskola a Maros árterén. 3) *Mátóné Antal Júlia*: „A dái ugartól Belezig”. Apátfalva természet- és gazdaságföldrajza. 4) *Balázs Katalin*: „Mikoron az úr Jézus a földön járt...” Az apátfalvi népköltészet, mágia és hitvilág, népi imádságok, az apátfalvi nyelvjárás. 5) *Vargáné Nagyfalusi Ilona*: „Múltunk szötte örökség”. Az apátfalvi népi építészet, népviselet, himzés és népi mesterségek. 6) *Vargáné Nagyfalusi Ilona és Vargáné Antal Ilona*: „Gyi, paci, paripa!” Népi játékok, mondókák Apátfalván. További két könyv kiadása folyamatban van: 7) Az apátfalvi népdalok, Kardos István vöfély élete és dalai. 8) Szokások Apátfalva népeletéből.

Az én feladatomban az általam megírt két Bibic-könyv bemutatása volt. Ismertettem a témákat, fejezeteket, az oktatás gyakorlati megvalósítását, s ötleteket, tanácsokat adtam a kezdőknek. Előadásom

könyvajánlóval és szakirodalom-ajánlóval zárult. A szünet után *Tóth Tamás* apátfalvi népdalokat tanított a résztvevőknek, majd *Tóth Hortenzia* a néptánc oktatásáról és *Kardos István* vőfély életéről beszélt. Vacsora után *Kakas Istvánné* csuhékiállítását nyitotta meg és ki is lehetett próbálni a csuhéfigurák készítését. Zárásként táncbázis vette kezdetét a délföldi néptáncokból Kardos István, a népművészet mestere motívumai alapján.

A hon és népismeret oktatásának helyzete Apátfalván

2010 őszén a Bökény Népe Egyesület által elvállalt hon- és népismeret órák sorát *Szalamia János*, a csapat vezetője nyitotta. Megnéztek két apátfalvi telket, ahol még minden az 1930-as éveket idézte. Megfigyelték milyen igényesek voltak a falubeli mesterek, milyen aprólékos díszítéssel látták el a lakóépületeket, sőt még a gazdasági épületeket is. Megnéztek egy készülében levő fűrészelt díszítéses deszkaoromzatot és ellátogattak Szalamia János asztalosműhelyébe. Megismerték az asztalos kéziszerszámait, ki is próbálhatták a különböző fűrőket. Az óra végén kis háziállat-bemutató várta az osztályt: kecskét, birkát, kutyát, macskát, lovat, tyúkokat láthattak a tanulók.

A következő alkalommal én tartottam a helyi általános iskola 5. és 6. osztályában egyszerre összehívva 2–2 órát, így volt idő egy sétára a faluban. Az iskola elől indulva először a középületeket néztük végig, az egyház épületeit: templom, parókia, kántorlak, a hivatalokat: posta, községháza, iskola. Majd végigsétáltunk a falu két legrégebben települt utcáján: a Templom és Kossuth utcán. Az úttesten gyalogolva végignéztük a házakat, különösen megfigyelve a deszkaoromzatok szebbnél szebb példányait. Végignéztük a még meglévő fűrészelt deszkakerítéseket és téglakerítéseket. Belestünk az apátfalvi portákra, megfigyelve a telekrendet, a lakóház és a gazdasági épületek elhelyezkedését. Felfigyeltünk a régi parasztházak bővítésének lehetőségeire is. Séta közben szó esett a faluban őshonos fajtákról, a termesztett gabonákról. Beszélünk a *pátfalvi* nép szokásairól, jelleméről, vallásosságáról. A tanterembe visszaérve a trianoni határról, Apátfalva község veszteségeiről esett szó, és régi térképeken figyeltük meg a környék településeit.

Decemberben a Népművészet című diasorozatot vetítettük, közben el-elbeszélgettünk a régi világról. Szomorú tapasztalat, hogy a gyerekek nem ismerik a dísznótor fogalmát, nem ismernek kukoricából készült ételeket. Vidáman vettem észre, hogy nem ismerik az árnyékszék fogalmát sem, napozóágyának gondolták. A tél beköszöntével egy rendhagyó órán lovasszánon vittük körbe az osztályokat. Mindenkinél új élmény volt, sajátos hangulatát megéreztek, dideregve, de boldogan ültek a szánon.

A januári foglalkozásokon a paraszti állattartásról tanított Szalamia János az érdeklődő gyerekeknek. Átbeszéltek melyek Magyarország őshonos állatai, hogyan nevezünk egy állat himjét, nőtényét, kicsinyét és csoportját, ha többen vannak. Kitértek az állatok őrzésével megbízott személyekre is, ki volt a kanász, juhász, csikós, és megnézték a levágott állat mely részét mire lehetett használni. Februárban a népi textiliákkal ismerkedtünk, valamint az apátfalvi népviselettel és himzéssel. Témánk a népi fazekasság, butellafeliratot is költöttünk.

A rajzórán is hasznosul a néprajzórán szerzett tudás. Az utcaépítéskor több gyerek is beépítette munkájába az apátfalvi építészeti sajátosságokat, mint a fűrészelt deszkakerítést, vagy a napsugaras házoromzatot. Az épületek makettezésénél apátfalvi parasztházat készítették papírból, díszített oromzattal.

A honismeret oktatásában további terveink ez év végéig: elvinni a gyerekeket egy működő tanyaára, megmutatni nekik a Szigetházat és az ott levő néprajzi gyűjteményt. Tervezünk kézműves foglalkozásokat, sövényfonást, barkácsolást, népi játékokat is.

Az eddigi tapasztalatok alapján a gyerekeket érdeklí családjuk és falujuk múltja. Játékos, párbeszéd-szerű formában szívesen gondolkodnak együtt a tanárjukkal. Az órákon összeszedik halvány emlékeiket, reméljük néhány családban beszélgetni is fognak a régi dolgokról. Különösen tetszik nekik, ha megfoghatnak néhány tárgyat, felvehetnek régi ruhákat, kipróbálhatnak egy fűrőt, gyalut. Az élő állatok közelsége lassan falun is kuriózum, bár tapasztalunk pozitív példákat is, amikor a gyerekek követelik ki a háziállatok tartását. Fontosnak tartom megismertetni a gyerekekkel az őshonos állatainkat, hogyha lehetséges, ezek közül válasszanak háziállatot maguknak.

Munkatankönyv a honismeret helyi oktatásához

Egy helyismereti tankönyv megalkotásához a szerző szemszögéből nézve két fontos dolognak kell teljesülnie. Legyen a tankönyv írója pedagógus, ismerje a tanulók gondolkodásmódját, tudásszintjét, mert így könnyebben megtalálja a hangot a gyermekekkel. Másrészt néprajzi szakmai tudás is kell. Magam tanítóként s 1987 óta a honismereti mozgalom munkásként szereztem meg a szükséges ismereteket és tapasztalatokat. A Csongrád megyei Honismereti Egyesület tagjaként az 1990-es években szervez-

zett módszertani továbbképzéseken sajátítottam el a helyismereti tankönyvek írásának módját, a követendő elveket. Ismert előadók tanították meg nekünk a tudományos fogalmakat, a szemléletesség követelményét, s kutatómunkára ösztönző kérdések, feladatok jelentőségét. Így vállaltam el a könyv megírását. Minden Bibic könyv lektoráltatva van, ez bizonyos szakmai színvonalat is jelent. Az én könyvemet dr. Tóth Ferenc, a makói József Attila Múzeum nyugalmazott igazgatója véleményezte, nézte át.

A „Múltunk szötte örökség” első kiadása 2000-ben jelent meg, ez a könyv volt a sorozat első darabja. A második, átdolgozott kiadás 2009-ben készült el. A kilenc év és a sorozat többi könyvének szerkesztése során gyűjtött tapasztalatokat felhasználva nagyítottunk a képeken, a szöveges részeket változtatlanul hagytuk. A szemléltető képek a tényanyag könnyebb megértését szolgálják, hisz a közvetített ismeretek már hiányoznak a mai fiatalok életéből. Korabeli fényképek is szép számmal vannak a könyvben; tudatosan törekedtem arra, hogy ne a szegedi és makói múzeum fényképgyűjteményét használjam, mert szerettem volna nyomtatásban eddig még meg nem jelent képekkel gazdagítani a könyvet. Férjem rokonaitól, ismerősöktől, a művelődési ház adattárából gyűjtöttem össze a válogatott képanyagot. A még meglévő épületek, használati tárgyak fényképezésekor jártam a falut, a rokonok, ismerősök házáit, s fényképeztem a régi élet utolsó nyomait. A képeket 1999-ben készítettem, ma 2010-ben a fotózott épületek, tárgyak felét már hiába keresném. A Bibic könyvek másodlagos hozadéka az értékmentő munka volt, a könyvhöz készült sok fénykép egyre nagyobb érték lesz. Amit 2000-ben sem tudtunk már lefényképezni – például egy apátfalvi szobabelsőt – azt átvettük más könyvekből; Tóth Ferenc Apátfalva című könyve nagy segítségünkre szolgált.

A „Múltunk szötte örökség” című könyv Apátfalva néprajzát mutatja be. A község etnográfiai szempontból egyedülálló jellegzetességeket mutat Csongrád megyében, mert sajátos hímzésük, néptáncuk, díszítőművészetük volt az apátfalviaknak. Így lett könnyű a dolgom, hiszen a néphagyomány ezen ágai a mai napig is megfigyelhetők a faluban. „Mert azt tanultam mindenütt, / Azt láttam minden nagy nemzetnél, / Hogy az apák dolgát folytatják az utódok...” Ezekkel a gondolatokkal kezdődik a könyv, s bemutatja a tárgyi néprajz minden területét.

Az első fejezet: *Telekrend Apátfalván* a falusi telket ismereti. Kerítések, kapuk, házak homlokzatai, a telek belső elrendezése, szobák, kamra, ólak, hambárok, istállók, kert. Kedves színfolt az apátfalvi udvarokon a kacsasütő, az üstház, a farakás, a liszteshambár és a kútgém. A gyakorlatban a faluban tett sétákkal egészül ki az ismeretszerzés. Elég a falu legrégebbi utcáját végigjárni, s minden fontos építészeti jellegzetességet be lehet mutatni. Egy-két telekre be is kéredezünk, szétnézünk, milyen régi épület áll még. Érdeklőség belenézni egy ásott kútba. A kerítésfajták tanulmányánál fűzesszőkből megfontjuk a korabeli kerítést, vagy a tanteremben egy deszkába ütött szögsor közé fűzzük cikkecakk vonalban a spárgát. A legélvezetesebb tanyaudvar makettje. Az óvodai játékokból kölcsönvett műanyagábrákat, karamokat, lakóépületeket, emberfigurákat használunk hozzá. Érdekes játék, amikor kiválasztunk egy állatot, például a sertést, és keressük, hogy hívják annak a kicsinyét, a hímet, a heréltet, a nőtényt. Érdekes programként tanyalátogatást is tervezünk, ahol a jószágról és a hozzájuk köthető számszámokról, kifejezésekről, lakóhelyükről esik szó. Én mondom a lakóhelyet, pl. *supa*: milyen állat lakik ott?

A második fejezet: *Az apátfalvi építészet* az alapozástól kezdve épít fel egy vályogházat. Részletes leírás olvasható a jármos és irányfás falverésről. A házak bemutatásánál egy cipősdobozzal kezdünk, az a háromszögű ház, azt bővítjük oldalra, folyosóval, majd szobákkal, figyelve a tető változásaira. Hasznos lehet egy bontás alatt levő ház meglátogatása. Feladat lehet gyurmából egy háromszögű ház megépítése, lécből a gerenda, nádból a tető.

A harmadik fejezetben: *Az apátfalvi ház berendezése* bemutatom a kaminkéményt, a szűnyoghálós ágyat, a sarokkanapét, a szilkkéket, a tálasfogast és még sok más berendezési tárgyat, melyek nagyrészt házilag készültek, vagy helybeli kézműves mesterek termékei. A ház berendezéseit a következőképp tanítom. Egy nagyobb dobozt három részre osztunk: szoba, konyha, kamra, és felülnézetben rakjuk bele a bútorokat (apróbb dobozokat) a helyükre. A néprajzi gyűjteményben tárgyfelismerést végzünk. Mi ez a kezében? Tanulságos ráébredszteni a gyerekeket, hogy régen csak természetes anyagból készítettek használati eszközöket. Keressük a tárgyak mai megfelelőjét: sublót, priccs, kanta, köcsög. Csoportosítjuk a tárgyakat alapanyaguk szerint: agyag, üveg, fém, fa, textil. Megnézzük mely berendezési tárgyakat használunk ma is és melyek tűntek el az idők folyamán. Többen is építettek szabadtéri kemencét a faluban, megnéztünk egyet. Kenyér lángos sütését szeretnénk kipróbálni. E téren lehet biztatni a gyerekeket tárgyak gyűjtésére.

A negyedik fejezet, *Az apátfalvi népviselet* sok szép korabeli fénykép segítségével mutatja be a ruházkodás hagyományos elemeit. Megtudhatjuk mi is a „tethőálló”, a nagy far és a fityula, s hány alsószojnyát viseltek a pátfalvai asszonyok. Néhány viseleti darabunk van is, fel lehet próbálni őket. Mi le-

hetett a pöndöl, a fityula? Párosítani lehet a régi ruházati darabokat az újakkal, megfigyeltetjük a ruhák díszítésének módjait, fel lehet öltöztetni egy kartonból készült babát.

Az ötödik fejezetben megtanulhatják a gyerekek az *apátfalvi fehérhímzés* módját. Részletes himzési útmutató, mintagyűjtemény egészi ki a leírást. Az apátfalvi himzés témájánál kis kendőt próbálunk hímezni. Magyar farságos, mondhatni lehetetlen vállalkozás. Sokszor elég a mintákat papíron is kiszíneztetni, az is meghaladja a gyerekek készügyességét.

A hatodik fejezet a *kosárfonás* alapanyagait ismerteti, bemutatja a kosárkötés módját, ismerteti a vesszőből készült használati tárgyakat. Külön figyelmet érdemelnek a vesszőből font, tapasztott falú, szánkótalpas kasok. Ellátogatunk Misa bácsihoz, aki bemutatja a vessző kötésének módját.

A hetedik fejezethez: *Népi halászat a Maroson* nem találtam szakirodalmat. El kellett mennem egy halászhoz, vele irtuk össze a halfogási módokat. Elolvashatjuk a hálós halászat fajtáit, a horgos és a tapogató halfogási módot. A halászatot segítő eszközök felsorolásával és Borbély András halász képeivel zárul a fejezet. Látogatás a Maros parti horgász helyen, valamint egy halásznál a helyi halfajták, a hálófónás bemutatásával, a haltartó, a halfogó eszközök, módok megismertetésével lehet lekötni a tanulók figyelmét. Népdalokat gyűjtünk a halászattal kapcsolatban.

A nyolcadik fejezetben a *népi fazekasság* mutatkozik be. Az agyag megmunkálása, a korongolás után a butella részletes bemutatása következik, majd a háztartásban használt cserépedények felsorolása és képei is. Melyik tárgyat mire használták? Próbálunk agyagozni egyszerűbb tárgyakat s készítünk butellafeliratot.

Az utolsó fejezetben – *Az apátfalvi bútorművészet* – bemutatom a bútorkészítő asztalos családokat, a csodálatos apátfalvi festett bútorokat. Lehet látni virágmintás kanapét, kaminajtót és asztallapot, Szentesi Istvánné hagyatékából virágzó tálalógóasztalt. Ennek a festett bútoroknak a mintázatát kapják a gyerekek fénymásolatban, s megpróbálják kiszínezni. Élmenyszerű a fűrés-faragás lehetősége Szalamia János asztalosműhelyben.

Kutatómunkát, adatgyűjtést végeztünk a *Magyar Néprajzi Lexikonban*, a *Csongrád megye népművészete* és *A magyarság néprajza* című könyvekben. Apátfalva község területének egy részét elvesztette a trianoni határrendezés során, tanulságos régi térképek nézegetése a gyerekekkel, amikor még Csanád megye voltunk. Kézműves foglalkozásokon kipróbáljuk a szövést, fonást, csuhéfigurák készítését. A népi táplálkozás témában régi étkek receptjeit keressük, étkezési szokások után kutatunk. Az ünnepek, jeles napok előtt megbeszéljük milyen helyi szokások kötődnek az ünnepekhez.

A Biblia könyveket gyermekeknek irtuk, könnyen érthető nyelvezettel, sok képpel. A könyvek tartalma sokszínű, változatos, érdekes olvasmány gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt. Számomra legnagyobb elismerés az volt, amikor Varga József 75 éves apátfalvi lakos elolvasta a könyvem és azt mondta: „Ilonka minden úgy volt, ahogy te leírtad, szó szerint. Én vagyok rá a tanú, hogy úgy éltünk, ahogy leírtad.” A múltunk szötte örökség még itt él közöttünk, csak figyelmes szemek és fülek kelljenek, hogy meglássuk, meghalljuk és tovább éltessek belőle azt, ami számunkra hasznos.

Játékgyűjteményünk létrehozása és alkalmazása

1987-ben a honismereti diáktábor keretében Apátfalván, majd Csanádpalotán gyűjtöttem a népi játékokat. Az országos gyűjtőpályázaton második helyezett lettem. Ezért esett rám a választás egy játékgyűjtemény összeállítására. Először egyedül láttam neki a játékok gyűjtésének, s mint adatközlőt találtam meg Vargáné Antal Ilonka néni, aki a munka során szerzőtársammá vált. A könyv összeállításának egyik motívuma az volt, hogy a játék összehozza a generációkat. Játszani mindenki szeret. Ebben a gyűjteményben *Lázár Katalin* rendszerezése szerinti tematikus rendben közöljük a játékleírásokat.

Az első fejezetben a tárgykészítő játékok gyűjteménye található, ide soroltuk a felnőttek életét utánozó játékokat (járművek, fegyverek) és az eszközös ügyességi játékokat. A labdajátékok leírását is itt olvashatjuk, feleleveníthetjük a *falhozverőcske* és a tapsolós labdajáték szabályait. Sport jellegű népi játékokkal zárul az első fejezet. A második fejezetben mozgásos játékokat ismertetünk, az ölbéli gyerekek játékaiktól az ügyességi és erőjátékokon át a vonulásokig. A harmadik fejezet a szellemi játékok, beugratások, tiltó játékok gyűjteménye. A negyedik fejezetben található a párválasztó kör- és társasjátékok. A mondókák az ötödik fejezetben kaptak helyet: természeti, növény- és állatmondókák, bölcsődalok a csúfolók mellett. A hatodik fejezetben a kiolvasók, kisorsolók következnek. A tél közeledtével különösen aktuálisak az utolsó fejezetben bemutatott téli játékok. A leírásokat képekkel, rajzokkal tettük szemléletesebbé, hogy a játékszerek minél eredetibbek, szebbek legyenek.

Ez a gyűjtés sokoldalúan felhasználható. Tanulással olvashatják a mai gyerekek, hogy milyen leleményesek voltak nagyszüleik, szüleik gyermekkorukban, hiszen bolti játékszerek nélkül is boldogan

játszottak az árokparton, szárkúpok tövében. A pedagógusok tengernyi ötletet találnak a technikaórák barkács-foglalkozásaihoz. Egy csuhébaba elkészítése feladná a leckét, ám az ötödik darab már biztosan jól sikerülne. A testnevelésórákra is gondolva 30–40 mozgásos játékot leírtunk, így talán ismét fognak a gyerekek gödöri rókát vagy falhozverőcskét játszani. A gyerekeken és pedagógusokon kívül ajánljuk a könyvet az idősebbeknek is, akiknek az olvasás közben eszükbe jutnak majd a régi emlékek. Nagy előnyük ezeknek a játékoknak, hogy elkészítésükhöz nem kellene drága eszközök, alapanyagok, gépek. Legtöbbször a kertben, udvaron össze lehet gyűjteni a hozzávalókat, s elkészítésük sem igényel különleges technikákat.

Ahogy gyűjtöttük, rendeztük a játékokat, összeállt a fejünkben egy program. Mi lenne, ha a játékok nemcsak a könyvformában lennének leírva, hanem a gyakorlatban is kipróbálhatók lennének? Először *ötpórában* neveztek, s a fiúk ügyességi játékait szedtük egy csokorba: zsákban futás, ostopattogatás, rongyabdadobás, patkódobás. Végül összeállt egy 12 versenyszámból álló vetélkedő. Így keltek életre a játékok a faluban. 2005-ben *Parasztolimpiát* szerveztünk a falunapi programok keretében. A versenyszámok: ostopattogatás, patkódobás, abroneshajtás, ugrókötelezés, csutkavár építése, gombzúgatás, rongyabdadobás, tobozdobálás, zsákban futás, talicskázás, kötélhúzás, szekértolás. Fialatok és idősebbek számára is élvezetes volt a rendezvény. Megfigyeltük, hogy a nagypapák legalább olyan ügyesen teljesítették a feladatokat, mint az unokák. Könnyű nekik, hisz gyermekkorukban ezt játszották reggeltől estig! A második Parasztolimpiát 2006-ban, a harmadikat 2008-ban, a negyediket 2010-ben rendeztük meg. Volt egyéni, családi, ovis, alsós, felsős kategória. A résztvevők száma egyre gyarapszik, sokan már előre gyakorolnak szüleik, nagyszüleik segítségével kérve. Így a népi sportjátékok nem felejtődnek el, a nagyobb fiúk megtanítják rá a kisebbeket.

2002 augusztusában *Dédszüleink játéka*i címmel szerveztünk tábort az apátfalvi gyerekeknek. Honismereti és helytörténeti előadások, tőrak és vetélkedők, szövés, fonás, csuhézés körjátékok, sportjátékok – mind belefértek a tábor programjába. Legnagyobb értéknek a beszélgetéseket tartottuk. Azok az idős emberek, akiket 2002 nyarán elhívtunk a fiatalokhoz, már nem élnek. Meséltek nekünk a tanyasi iskolákról, a gyermekek által végzett munkákról, a régi óvodáról, a tanyasi életéről. A gyerekek szájátva hallgatták a régi történeteket. Minden nap új játékokat tanultunk és új játékszereket készítettünk, amit haza is vihetek a gyerekek.

Ez a könyv csak apátfalvi gyermekjátékokat tartalmaz. Mi, a szerzők a Szigetházban tartott foglalkozásokon már nekikezdünk feleleveníteni a népi játékokat. Jó érzés látni a gyerekeket, milyen buzgón igyekeznek elkészíteni egy-egy játékszert. Igen, hiszen ezt ők maguk csinálták, vigyázni is fognak erre a régi-új játéokra.

Vargáné Nagyfalusi Ilona

Hagyományközvetítés tankönyvvel

Hon- és népismeret tankönyvek az általános iskola 5–8. évfolyamán

„Ha könyvek nem lennének, tudatlanok s tanulatlanok volnánk mindnyájan, nem volna emlékünkhöz a múlt dolgokról, semmi ismeretünk az isteni vagy emberi dolgokról nem volna. Vagy ha volna is, a változékony szóhagyományok által ezerszer átalakított mese lenne. A könyv az emberi elmének engedett isteni ajándék, melynél az emlékezet és értelem életére fontosabb adomány nem lehet.” (Comenius)

A NAT (1995) egyebek között modernizációs tartalmakat épített be a magyar közoktatásba. Az iskolában közvetítendő műveltségkép szerves összetevőjeként, azaz kötelezően tananyag, ill. tantárgyformáló elemként jelent meg a hon- és népismeret és a néphagyomány. *„Minden tanuló ismerje meg népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, nemzeti kultúránk nagy múltú értékeit. Ismerjék a magyar államférfiak, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók tevékenységét, munkásságát. Legyenek tájékozottak a haza földrajzában, irodalmában, történelmében, mindennapi életében. Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezetnek. Ismerjék meg a városi és a falusi élet hagyományait, jellegzetességeit.*

A tanulók legyenek nyitottak a hazánkban és a szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megismerésére, megbecsülésére.

A hon- és népismeret segítse elő harmonikus kapcsolat kialakítását a természeti és a társadalmi környezettel. Alapozza meg a nemzet tudatát, mélyítse el a nemzeti önismeretet, a hazaszeretet, ösztönözzön a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására. Késztessen az ezekért végzett egyéni és közösségi tevékenységre.¹

A hon- és népismeret több kerettantervben, illetve helyi tantervben modultárgyként, sőt önálló tárgyként is megjelent. De közvetíthető-e az iskolában, tankönyvek által a NAT-ban hangsúlyosan megfogalmazott hagyomány, a néphagyomány azon öröksége, amely eredendően „belenevelődéssel hagyományozódik”? A Pedagógiai Lexikon tankönyv-meghatározása a tankönyvet az oktatás fontos (legfontosabb) eszközének tekinti. A könyv hosszabb időre szóló tantervi-tantárgyi tananyagot tartalmaz, vagyis informatív dokumentum, a tudás forrása, de készség- és képességfejlesztő hatása is hangsúlyozott. A tankönyv feladata, hogy a tananyagot didaktikus feldolgozásban, a használók életkorának, fejlettségi szintjének megfelelően nyújtsa, tanulhatóvá, taníthatóvá teszi. Elsősorban a tanulók tanszere, de a tanár munkáját is megalapozza, segíti.²

A tankönyvek minőségének megítélésére³ összeállított általános értékelést hat tankönyvre alkalmaztam.⁴ Vizsgáltam a tanulás megtervezését és értékelését, azaz a tanulási célok és feladatok ismertetését, a hatékony tanulási stratégiák és módszerek közvetítését, illetve a többféle tanulási módszer elsajátításának és gyakorlásának lehetőségeit.

Kerestem a tanulási motívumokat fejlesztő megoldásokat, amelyek az érdeklődés és a kíváncsiság felkeltésére irányulnak. A problémafelvetésekkel, nyitva hagyott kérdésekkel, további tanulásra, tájékozódásra ösztönző mozzanatait, valamint a tanultakhoz kapcsolódó nyomtatott és digitális ismeretforrások ajánlására, használatára tett kísérletek előfordulását is számba vettem. A tanulási képességek fejlesztése érdekében kérdésem volt, hogy változatosság-e a tevékenységformák, milyen gyakorlati és minőségük a minták, magyarázatok, algoritmusok és tájékoztató apparátusok (pl. név- és tárgymutató, fogalomtár, kislexikon, irodalomjegyzék). A személyes reflektálásra ösztönzés körében a tanultakkal kapcsolatos gondolatok kifejtése, az önálló kérdések megfogalmazása, az új ismeretek továbbgondolása, reflektálásra készítő kérdések, az összefüggések és kapcsolódási pontok keresése volt a célom.

Tapasztalatom szerint a tankönyvek jól használhatók a hon- és népismeret tananyagának közvetítésére, mert alkalmasak a tájégyeségek, helyi sajátosságok alapvető vonásainak, fogalmak, szakkifejezések megismerésére, és a magyar néphagyomány történetének tanulmányozására is sokféle példát mutatnak. Közvetítik az értékrendszert, a szocializációt elősegítő társadalmi normákat (pl. a paraszti élet és kultúra megismerésével, harmonikus kapcsolatra törekvés a természettel, annak tisztelete, évszakok és a gazdasági munkák kapcsolata, ünnepek és a hétköznapi ritmusa, a születés és halál rendje).

A könyvek modellértékű népi kultúramintákat mutatnak be (pl. magatartásminták, szabálytudat, közösségtudat). Megalapozzák a nemzeti önismeretet, egészséges nemzet tudatot (a lakóhely, a régió, a magyar nyelvterület tájegységeinek legjellegzetesebb néphagyományai, a szülőföld hagyományai, a hazaszeret érzése, nemzeti öntudat kialakítása, a nemzeti örökség megbecsülése). Érzelmi, etikai és esztétikai nevelést végeznek (tárgyak, emlékek megismerése, a múlt tisztelete, a hazához való kötődés erősítése, népi díszítőművészet, népköltészeti alkotások esztétikája, magas művészet és a népi kultúra egymásra hatása).

Összehasonlításokra készítetnek (pl. a magyar népi kultúra és a nemzetiségek, a szomszéd, valamint a rokon népek közötti kulturális hasonlóságainak, különbségeinek megismerése, más nemzetiségek, népek kultúrájának megismerése). Alkalmasak általánosítások, összefüggések megfogalmaztatására, illetve a tantárgyi integrációra (pl. a néphagyományok alakulását befolyásoló eltérő földrajzi környezet, a történelmi fejlődés és a gazdasági tényezők kapcsolata). De a hagyományismeretre használható tan-

¹ 202/2007. (VII. 31.) Korm. Rendelet, Nemzeti alaptanterv/Kulcskompetenciák.

² Báthory Zoltán és Falus Iván (főszerk.): Pedagógiai lexikon III. kötet. Keraban Kiadó, Bp., 1997. 461–462.

³ Kojanitz László: A tankönyvek minőségének megítélése. In: Iskolakultúra 2007/6–7.

⁴ Kissné K. Pirokska: Hon és népismeret tankönyvcsalád. Bitor Kiadó, Bp., 2001. – Bánhegyi F.: Hon- és népismeret. Apáczai Kiadó, Celdömölk, 2002; 2009. – Makádi M.–Taraczközi A.: A Föld, amelyen élünk. Mozaik Stúdió, Szeged, 2002. – Baranyai A.: Néprajz (2000), Népművészet (2002), Hon és népismeret (2002). Györi Vizuális Pedagógiai Műhely, Palatia Kiadó, Győr. – Baksa Brigitta: Élet a házbán 5., Élet a faluban 6., Hon- és népismeret atlasz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2006. – Balázs Géza: Hon és népismeret. A magyar nép kultúrája. Magyar népcsoportok, hazai nemzetiségek. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celdömölk, 2006.

könyvek olyan speciális ismerethordozók, amelyek tartalmaik miatt szétfeszítik nemcsak a hagyományos, de a korszerű tankönyvek kereteit is!

A könyvek felhívják a figyelmet az aktív tevékenységek kipróbálására (pl. népi játékok, népdalok, néptánc, kézműves tevékenységek, gyűjtőmunka), de önmagában ez nem elegendő az ismeretek elsajátítására, begyakorlására. Az esztétikai minőségeket elméletben átadják (a tankönyv maga is esztétikai forrás), de a szellemi és tárgyi kultúra, néprajzi, történelmi, vallási, művésztörténeti emlékek megismerése, gyakorlati tapasztalására kizárólagosan nem alkalmas egy tankönyv. Élménykinálatuk elegendő a zenehallgatásra, filmre, forrásanyagok feldolgozására, tájházak, múzeumok látogatására, a szülőföld felfedezésére vonatkozóan, de ez gyakorlati megvalósulás nélkül csupán kínálat és nem válik a megismerés élményévé. A pozitív attitűdök és személyiségvonások kialakítása (pl. szóbeli kifejezőkészség, nyitottság, közösségi szerep) javarészt a cselekedtetéssel, így a beleéléssel, aktív, kreatív részvétellel, ítéletalkotással lehetséges, melyre az írott, illetve képi anyag kevésbé alkalmas.

A tankönyvek, számos lehetőséget kínálnak különböző feladatok elvégzésére az órákon (pl. kézművesség: szövés, fafaragás, kerámiakészítés), de féltő, hogy az idő- (általában heti 1 óra!), és a szakismeret hiánya miatt csorbát szenvednek a munkafolyamatok.

Összegezve a hon- és népismeret tanítására hivatott tankönyvek az elméleti tananyag, a néprajzi, történeti, földrajzi, irodalmi, zenei ismeretek bemutatására alapvetően és általánosan is alkalmasak. A néphagyomány ismeretköreinek kizárólagos közvetítésére, a „visszatánításra” viszont önállóan nem használhatók. Azonban tény, hogy az iskolák igénylik a tankönyveket, így a további vizsgálódásom tárgya a különböző könyvek között felfedezhető alkalmazhatósági különbségek, pl. tudáskép, hon- és népismeret értelmezése, tanuláskép, a megtanulandó leckék sora, a tanulói aktivitások forrásának keresése és kimutatása.

Gécziné Laskai Judit

Udvari krónikás voltam Meseországban

Sokféle levelet kaptam már, de Meseországból, kacsalábon forgó kastélyból nem emlékszem küldeményre. Most egyenesen az Udvarmester üzent. Gyanítottam, hogy protokollvendég minőségemben ért a megtszíteltetés. Elfogott a sárga irigység. Ez a levél legalább félszáz évet késett ahhoz, hogy próbázó lehessen a több száz résztvevő között. De lássuk szó szerint a meghívót!

„Örömmel adjuk hírül, hogy az elmúlt hetekben Meseország Királyának felhívására több százan indultak útnak, hogy egy magyar népmese megtanulásával és bemutatásával Meseország lakói legyenek.

Közülük 85 kisgyerek a második próba teljesítésével januárban a kacsalábon forgó kastélyba költözhetett. A mesedélutánokon népes közönség osztozott a mesemondók örömeiben.

2011. január 29-én, szombaton 9 órára 19 mesemondó öltözik ünneplőbe, hogy bemutatkozzon Meseország Királya, Királynője és a Bölcsék Bölcese előtt!

A kacsalábon forgó kastélyban már nagy a készülődés: a búbos kemence befűtve, a szakácsok szorgalmasan forgatják receptgyűjteményüket, a koronák ragyognak, a palástok megszéllőztetve, az óriáskönyv előkészítve.

A teljes udvartartás nagy szeretettel hív és vár benneteket!

UDVARMESTER

Kelt Meseországban, 2011. január 27-én.”

Amúgy inkognitóban érkeztem (laza polgári öltözékben, jegyzetkönyvvel, kifogyóban lévő tollal). Sebteben kineveztek udvari krónikásnak, tudták, szeretek játszani. Kecskemét megyei meg városi mesekönyvtárának kék szalonjában gyülekeztünk Alsó- és Felsőház (közönséges iskolákban: alsó és felső tagozat) legjobbainak harmadik próbájára. A szalonban Udvarmester úrnő ügyelt a protokoll játékszabályaira. Király és Királynő zenés bevonulással a valóságból káprázatos palástjuk köré terelte figyelmünket. Megkezdődött a mágia. Arénává csendesült a szalon, ahol a próbatévők körül sűrű sorokba rendeződött a szülők-tanítók-könyvtárosok és egyéb kíváncsiszkodók alattvalói fegyelme-fegyelme.

Király és Királynő (demokratikus, kettős hatalommegosztásban) s a velük tartó Bölcsék Bölcese kicsit csipkelődött, kicsit henegegett, de titokzatosan el is hallgatott ezt-azt, mikor a próbatévők „tesztelték” egymáshoz, mesékhez fűződő viszonyukat. Ezek a próbatévők pedig gyakran és bátran kérdezős-

ködtek álló délelőttön át, mikor éppen szusszanni támadt kedvük. Meg is tudtunk sokmindent a csupa áruhás, szorgalmas országelsökről. *Ramháb Mária* királynő palást nélkül nagy felelősségű könyvtár-igazgató, bár titokban a tündérmesék szerelmese; az áruhás király év közben a *Kriston Vizi József* névre hallgató néprajzkutató, aki keresztapjának mondja Móra Ferencet. Az igaz és vidám népköltészet Bölesek Bölese *Kriza Ildikó*ként a Mátyás-mesék tudósa országaszerte. Ők a kacsalábon forgó vár állandó urai így udvarnépválasztás idején.

Ez máris a varázslat és valóság káprázatos játéka, vagyis komoly próba, azaz hogy komoly játék. (Eltúlozva: játékos komolyság.) A harmadik (végső) akadály előtt jól esik kicsit tájékozódni Meseországól. Hát nem rossz! Szó nincs benne azokról a régi és veszedelmes versenyekről, a sikertelenedet fenyegető fejvételekről, inkább megüresedett, tisztos udvari címetek kínálnak tehetségünk szerint. Csak nyerni lehet! (De sok versenyen csépeztük *zsűrítőzhelyé* a versenyigazságot. Pedig van egészséges igazság is: nem kell mindig zsűri!)

Itt észre sem vesszük, hogy egy meseköltemény hiányzó szavaival játszva érdemljük ki, mikor állhatunk oda, ülhetünk le a szalon fókuszába, az alsó- és felsőházi figyelem középpontjába, miközben a – csudás hazánkban bimbózó – irigységről és szeretetről, butaságról és bölcsességről, hazugságról és csavaros észről mesélünk végeérhetetlenül. Azaz hogy beletanulva mindenbe, ami volt, van és lesz, amíg ország marad az ország, és szegény meg gazdag, kapzsi meg jólelkű, csúf meg szép lesz benne király és alattvaló, bíró és falubolondja, királykisasszony és szegénylegény, de még repülő róka és állhatatlan kakas is Iregen innen, mezőkön túl.

Itt ize van a szóznak, hangsúlynak, és senki sem sül bele a meséjébe! (Amíg eleinte *versenyezni* akartak a meghívottak, volt rá példa. De elmúlt, mondta egy frissítő poháryi életvíz mellett a királyi pár.) Utolsó utáni magolási kísérletek helyett a próbázók megmosolyogják egymás tanulságait, meg szerepjátszó hangját. Bizonyára tudatában vannak: ők már a legjobbak. Most éppen Keckemét alsó- és felsőházi büszkeségei. Ez most Meseország szíve. Még nagyobb lelke, lélegzete: Bács-Kiskun tartomány várakozó, több tucatnyi próbatevője is gazdagítaná már az udvartartást. De nekik még van néhány napjuk a készülődésre.

Közel hatszázan kezdték (a megyében ennek a többszöröse szállt sorompóba), a második fordulóban kétszázan tanultak újabb mesét – egymás iskolájában, egymás meséin edződve, növekedve, okulva. Remek udvarmesteri ötlet (Koleszár Márta civilben is játékmester a Katona József Könyvtárban, az Interneten, a Kínskereső Egyesület kifogyhatatlan fórumain). Itt és most 19-szer töltődött fel a tarisznya, amit mesemondásaik közben továbbadtak egymásnak, s amit már két évtizede örökölnek nemzedékről nemzedékre. Ez is a hagyomány része immár.

Szeretem ezt a játszóházat. Így lehetnek ezzel a körben ülő szülők, tanítók, könyvtárosok is. Jókedvűek, mint a meséik. Magyar népmesék: mosolygóság, csipkelődők, szokimondók.

Eltűnődhetnek, mint a Bölesek Bölese tette magunk között: miért volt most éppen ennyi csali- és hazugmese? Ennyi pénzlelő és -ásó kedvű kaparjkurta-hős? Kedves felnőt, tiszteletbeli meseországiai! Miért csak egyetlen tündérmese örvendeztette meg a királynőt? És Mátyás király is megbújva hallgatott az igazságról az idén! S mondták a királyi udvar áruhásai, hogy a fiúk is voltak már többen.

De az udvartartás felelősei nem adnak fel semmit játékos kedvükből, nemesen igényes céljaikból. Jövőre megint másként, meg közben ugyanígy is lesz minden.

Két évtizede alapították Meseországot. Hány hercegnői, nádori, országbírói, kancellári, lovagi címet, udvarhölgy és apród meghívást örizhet azóta az emlékezet, a sublótfiúk vagy a képkeret? Éppen olyan ország ez, amilyenre nemcsak akkor kellene emlékeznünk sárga irigységgel, mikor már kikoptunk, kiégtünk belőle. Mert egyszer mindannyian oda születünk: kultúrájába, udvarába, kacsalábon forgó várába. Játékos jövedvébe.

Még krónikás szerepemet takargató polgári áruhámban is nehezemre esett kilépni belőle. Mindjárt eszembe is jutott a kérdés: ugyan miért nem járt itt még soha krónikás bajtársam, töltött tollú himondó?

Üzenem minden családnak–iskolának–könyvtárnak: csak úgy röpül az idő Meseországban!

Lajos deák

SORSKÉRDÉSEK

1860. március 15-e Pest-Budán

Egy megemlékezés és sajtója

Az 1850-es évek végén az Osztrák Császárságot kül- és belpolitikai kudarcok ingatták meg. Ezt kihasználva felerősödött a nyílt nemzeti ellenszegülés. Az 1860. és az 1861. évi március 15-i megemlékezések a magyarság nemzeti ellenállásának jelentős megnyilvánulásai voltak. Március 15-e első nyilvános megünneplésére 1849-ben került sor,¹ azonban „*Világos után tilos volt az ünneplés, csak a lelkek és a vérző szívek ünnepeltek.*”² Ennek ellenére 1860-ban a pesti diákság úgy döntött, hogy nyilvánosan megünnepli március 15-ét. Csenkey Géza szerint Hindy Kálmán lakásán gyűltek össze a szervezkedők. A 13 főből álló társaság elhatározta, hogy középponti társulatot hoznak létre, és e társulat tagjai pedig további altársulatokat szerveznek. A cél az volt, hogy adandó alkalommal a középponti társulat titkos forradalmi bizottsággá fog átalakulni. A középponti társulat minden héten máshol tartotta ülését. Megkapta az emigráció némely levelét és proklamációját, melyeket felolvasott ugyan, de tovább nem terjesztett. Összeköttetésbe lépett Táncsicssal is. Dráveczky 48-as honvédfőtiszt látta őket tervekkel arra nézve, ha majd kitör a forradalom. Abban reménykedtek, hogy ha Garibaldi akciójába kezd, akkor kivíthatják Magyarországot szabadságát.³

Oláh Gyula arról ír visszaemlékezéseiben, hogy február végén, március elején határozta el az egyetemi ifjúság, hogy március 15-ét nyilvánosan fogja megünnepelni. Március 10-én (szombat) este 7 órakor egy bormérő helyiségben találkoztak a szervezők. Horváth György orvostanhallgató kb. 20 egyetemista barátját hívta meg ide és megbeszélték, hogy március 15-én reggel 9 órakor az ünneplő tömeg valamelyik templomba vonul. Hogy melyikbe, azt majd akkor döntenek el, így kívántak túljárni a rendőrség eszén. Niedermann Pál, az egyetemi dalárda elnöke, a szervezők egyike majd gondoskodni fog arról, hogy a dalárda elénekelje a Szózatot és a Himnuszt. Oláh azt javasolta, hogy ne a budai honvédsírokat koszorúzzák meg, hanem a ferencvárosi temetőben Noszlopy Gáspár, Jubál Károly és Sárközy Soma sírjait. Indítványát a szervezők elfogadták. A rendőrség azonban hamar tudomást szerzett a szervezkedésről. Oláh Gyula március 12-én idézést kapott a rendőrségtől Szöllőssy Gyula barátjával együtt. Protmann rendőrfőnök elé állították, aki megfenyegette őket, ha március 15-én demonstráció lesz, mindkettőjüket „strafkompániába” soroztatja, majd elengedte őket. Március 13-án éjjel viszont letartóztatták Pápay Ignácot, báró Kaas Ivort, Hindy Kálmánt, Hindy Árpádot, Praznovszky Györgyöt és Gyulát. Oláh Gyulának is megvoltak azok a Táncsics-művek (Hét szövetség, Forradalmi Káté), amiért társait elfogták, így március 14-én este nem ment haza, hanem egyik barátjánál aludt. Őt március 15-én kora reggel fogták el és április 2-án engedték szabadon. Így a tüntetésben nem tudott részt venni, és az eseményeket mások elmondása alapján ismerte meg.⁴

A gyűlekezés. Csenkey leírása szerint március 15-én, reggel 8 óra körül a városháza előtt a nép gyülekezni kezdett és a szomszéd utcák megteltek emberekkel. A boltok be voltak zárva, minden középület előtt fegyveres rendőrség állt. Kilenc óra körül valaki szónokolni kezdett: „*Március 15-én az éghez kell fordulunk, hogy ez emlékeztető napon az Egek Urának a multakért hálat adjunk és jövőre tőle segítyt kérjünk. De hova menjünk az istenítiszteletet végezni, hisz a templomokat bezárták?*” Erre valaki azt kiáltotta, hogy menjenek a református templomba (Kálvin tér) és a tömeg elindult.⁵ A Felhő álnéven író Mangold Nándor arról számolt be, hogy március 15-én kora reggeli órákban a Lipót utca 16. szám alatti

¹ Erdélyi Mónika: Az első évforduló: 1849. március 15. – a korabeli sajtó tükrében. In: Honismeret 1999/4. 53–60.

² Magyar Hírlap, 1906. 66. sz.

³ Budapesti Hírlap, 1901. 74. sz.

⁴ Egyetértés, 1896. 74. sz., Vasárnapi Újság, 1910. 11. sz.

⁵ Budapesti Hírlap, 1901. 74. sz.

házban gyűltek össze az ifjúság vezetői: Nedeczky Jenő, Kormoss Béla, Vásárhelyi Béla, Beniczky Emil, Kardos Kálmán, Dalmady Győző stb. az ifjúság másik része a Fillinger kávéházban⁶ gyülekezett. E kávéház volt akkoriban az egyetemi ifjúság kedvelt találkahelye.⁷

Az istentisztelet. Csenkey arról ír, hogy az ünneplő tömeg a kálvinisták templomában rövid imádságot mondott, mire megjelent a rendőrség és távozásra kényszerítette őket.⁸ Egy magát megnevezni nem akaró cikkíró úgy tudja, hogy az egyetemi ifjúság az 1848–49. évben elesett honvédek és „meggyilkolt” hazafiak emlékére a belvárosi templomban misét szeretett volna hallgatni, de a templomot a rendőrök megszállták. Ezért a Ferenciek templomához mentek, de itt is rendőrök fogadták őket. Ekkor „jött az értesítés”, hogy csupán a református templomba lehet bejutni, ott is az udvari ajtón át. A jogászok erre odavonultak és megtartották az istentiszteletet.⁹

Felhő cikkében az áll, hogy a katolikus templomok és a temetők kapui rendőrökkel voltak elzárva, és az utcákon is rendőrök járkáltak. Az egyetemisták számítottak erre, ezért az előzetes terv szerint cselhez folyamodtak: kétfelé váltak. Egyik részük a belváros katolikus templomainak bejáratait „ostromolta”, azonban a katonaság nem engedett, mire ők hazafias és forradalmi dalokat énekelve tüntettek. Másik részük – miközben a rendőrség figyelmét az első csoport lekötötte – csöndesen kivonult a Fillinger kávéházból és a kálvinisták templomához ment. A kapu ugyan zárva volt, de a templomszolga kinyitotta a sekrestye ajtaját. Az ifjúság betódult és elénekelt a Szózatot. Épp hogy befejezték az éneket, a katonaság már ott volt. Erre ők ünneplésben csöndben kivonultak a templomból.¹⁰ Oláh szerint az ifjúság 9 órakor a Ferenciek templomához ment, de a rendőrség nem engedte be őket. Ekkor elmentek a belvárosi plébánia templomhoz. A rendőrség itt is útjukat állta, a szerviták templománál sem volt szerencsésük. Végre a református templomot nyitva találták. Ide bevonultak, és mire a rendőrség odaért, addigra már elénekelték a Szózatot és a Himnuszt, majd elhagyták a templomot.¹¹

A kegyelet. Csenkey cikkében azt olvashatjuk, hogy a kálvinisták templomából az ünneplők a kerepesi temető felé vették útjukat, hogy ott a vértanúk sírjánál imádkozzanak. Menet közben a tömeg egyre gyarapodott és már a tízezer főt is meghaladta. Útközben sokan a hazát és annak nagy embereit éljenezték. A temetőbe való bejutást lovasrendőrök akadályozták meg. Erre a tömeg a temető mellett megállapodott és ott a vértanúkat dicsőítő szónoklatokat hallgatott. A Szózat eléneklése után „egy iparos” a vértanúk sírjára hozott koszorút a temető felé vetette, ami egy fán megakadt. Ezt a dobást nagy éljenzés követte. „Ez a jövő jelképe, fiuk ne féljete! győzni fog a magyar ügy!” – kiabálták. A tömeg ezután oszlanı kezdett.¹² Felhő szerint az ünneplő diákság a kálvinista templomból a ferencvárosi temetőbe indult, hogy ott az 1849-ben elesett honvédek jeltelen sírját megkoszorúzza. A katonaság követte a menetet, amely közben nőtön-nőtt. A katonák nem engedték be őket a temetőbe, mire az ifjúság vállaira vette Kormoss Bélát, aki nemzetiszínű szalaggal díszített babérmegkoszorút dobott be a katonák feje fölé a honvédek sírjára. Egy másik ifjú pedig – társainak zajos tetszésnyilvánítása közt – átkot mondott a magyar nemzet zsarnoka fejére. Ezután elénekelték a Szózatot és a város felé vették útjukat, hogy annak utcáin folytassák a tüntetést.¹³ Oláh beszámolójában az ifjúság a református templomból (Kálvin tér) a ferencvárosi temető felé indult, Noszlopy, Jubál és Sárközy sírjaihoz. Mivel a katonaság nem engedte be őket, ezért a kerepesi úti temetőhöz mentek. A katonaság itt is útjukat állta. Amikor a katonaság elkezdte tölteni a puskáját, a menet megfordult és vonult visszafelé.¹⁴ Toldy írásában az áll, hogy a gimnazisták a ferencvárosi temetőnél a katonaságba ütköztek, így elindultak a kerepesi úti temetőbe Vörösmarty sírját megkoszorúzni, kinek Szózat-át énekeltek útközben. A katonák itt is útjukat állták és puskájukat kezdték tölteni.¹⁵

⁶ Fillinger János 1848-ban a Pilwax kávéház bérlője volt. A szabadságharc leverése után a császári rendőrség annyit zaklatta, hogy kénytelen volt elhagyni az üzletet. Az akkori Sebestyén téren bérelt egy kis kávéházat, amelyből ugyancsak legendás diáktanya lett. *Balla Vilmos: A kávéforrás.* Szó Kiadó, Bp., 2008. 147.

⁷ Függetlenség, 1887. 72. sz.

⁸ Budapesti Hírlap, 1901. 74. sz.

⁹ Magyar Hírlap, 1906. 66. sz.

¹⁰ Függetlenség, 1887. 72. sz.

¹¹ Egyetértés, 1896. 74. sz.

¹² Budapesti Hírlap, 1901. 74. sz.

¹³ Függetlenség, 1887. 72. sz.

¹⁴ Egyetértés, 1896. 74. sz.

¹⁵ Fővárosi Lapok, 1880. 61. sz.

A sortűz. Csenkey visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy két fiatalember – Bertalanffy és Kun – ki-vált a tüntető csoportból és belépőztak a kerepesi temetőbe. A temetőben sétálva egy cserebogarat lát-tak röpdülni. Erre az egyik tréfásan így szólt: „Nézd, edd meg a cserebogarat röpdében!”. Ahogy ezt ki-mondta, eléjük állt két rendőr és azzal vádolták a fiatalembereket, hogy *cserepárok*nak gúnyolták őket. Letartóztatták a két ifjút és a rendőrbiztos elé vezették. Ekkor viszont a tüntetők élén haladó jogászok meglátták a foglyokat és arra biztatták őket, hogy jöjjenek közéjük. Erre a karhatalom megtámadta a tö-meget. A fiataltság megriadt és egy nagy árkon átugorva a város felé iramodott. Közben dördültek el a puskák. Csenkey azt hitte, hogy ez mind csak vaklövés és ezért ő nem menekült el a többiekkel. Egy-szer csak azt vette észre, hogy a rendőrbiztos nekiront, kucsujáról lerántja a sástollat és azt parancsol-já a legénységnek, hogy lőjék agyon. Tizenketten lőttek rá, de nem sebesült meg. A rendőrök ekkor ad-dig verték puskatussal, míg össze nem rogyott. (Később megtudta, hogy a rendőrlégénység nagy része magyar volt, ezért élte túl a golyózáport.) Amikor felállt, látta, hogy tőle ötven lépésnyire egy fiatal jo-gász, Ajkay Sándor botorkál, az árkon túl pedig egy másik jogász, Forinyák Géza fekszik mozdulatlan-nul. Mindhármukat letartóztatták.¹⁶ Toldy Ferenc fia, István is a menekülők között volt.¹⁷

A rendőrségi palota és a Nemzeti Színház előtt. Az ifjúság délután a Fillinger kávéházból az utcákra vonult folytatva a tüntetést. A rendőrségi palota előtt éktelen ordítással, füttyüléssel adott kifejezést gyű-löletének és megvetésének. A rendőrségi palota udvara zsúfolva volt katonákkal, akik szétverték ugyan a tömeget, de a szétvert tömeg újra és újra összeverődött és folytatta a tüntetést. Este fél hétkor a Nem-zeti Színház elé vonultak és a színházba igyekezőket részint szép szóval, részint „pressióval” hazatérésre kényszerítették. Így az aznapi előadást 8–10 rendőrtisztviselőlön kívül senki sem látta. Hét óra után lovasrendőrök érkeztek a színházhoz. „Jajveszélő nőkre, elgázolt gyermekekre, vadul futó néptöme-gekre vetette az utcai lámpák fakó fénye világát” – írja Felhő. Hajnalig tartott a véres utcai tusa. Másnap többeket letartóztattak. Némelyeket a „straf-kompaniába” soroztak, másokat kitoloncoltak a városból.¹⁸

Forinyák Géza (Barabás Miklós metszete)

Az újságcikkek alapján elmondhatjuk, hogy a tüntetők – bár több helyszínen gyülekeztek – mindannyian templomba szerettek volna eljutni. Másik szimbolikus térválasztásuk a temető volt. Az, hogy melyik templomba és melyik temetőbe tudnak bejutni, számukra mellékes volt. A temető kiválasztásánál csak egy szempont volt fontos: az, hogy legyen ott honvéd, vértanú vagy hazafi elte-metve.

A korabeli lapok közül csak a Budapesti Hír-lap és a Kolozsvári Közlöny írt a tüntetésről. A Budapesti Hírlap azt emelte ki tudósításában, hogy a tüntetők gúnyolódásaikkal, engedetlensé-geikkel provokálták ki letartóztatásukat. A sortű-zet pedig azzal magyarázta, hogy a tüntetők ki akarták szabadítani letartóztatott társaikat. Érde-kes, hogy a „sortűz” szó helyett a lap „a rendőr-katonaság a fegyverek használata által erőlyesen beavatkozott” formulát használta.¹⁹ A Budapesti Hírlap ezen cikkét szó szerint és minden kom-mentár nélkül közölte a Hölgyfutár 33. száma, a Kolozsvári Közlöny 24. száma és a Szege-di Hír-adó 23. száma. A Kolozsvári Közlöny írt még részletesen a tüntetésről, és a Budapesti Hírlapban írottaktól eltérően nem tette felelőssé a tüntetőket a történetekért. Forinyák és Csenkey sebesülésével

¹⁶ Budapesti Hírlap, 1901. 74. sz.

¹⁷ Fővárosi Lapok, 1880. 61. sz.

¹⁸ Függetlenség, 1887. 72. sz.

¹⁹ Budapesti Hírlap, 1860. március 16-i sz.

kapcsolatban azt írta: „Az ezen szomorító eseményről tudósítás az egész városban (Pesten) fájdalmas sensatiót okozott.”²⁰

Forinyák Géza halála. Forinyák Géza apja a hatalom pártján állott, Gyula bátyja pedig akkoriban császári-királyi vezérkari kapitány volt. Forinyák Géza titokban vett részt az ifjúság tüntetéseiben. Március 15-én reggel 6 órakor elszökött otthonról és a délelőtti temetői sortűzben sebesült meg. Sebesülése nagyon súlyos volt. Hátról a térdizületébe hatolt be a puskagolyó, s ott a csontokat összeroncsoolta. Majd a katonák rávetették egy lisztes zsákokkal megrakott szekérré és bevitették a Rókus kórházba. A sebesülés híre akkora izgalmat okozott a városban, hogy Albrecht főherceg jónak látta Forinyák apját magához hivatni és részvétét kifejezni. Az egyetemi ifjúság küldöttei naponta kétszer is felkeresték Gabrielly Kálmán segédorvost és vitték a beteg állapotára vonatkozó értesítéseket a Fillinger kávéházba, ahol is e hírek bulletin formájában ki voltak függesztve. A városi polgárság közül is sokan naponta bejöttek a kávéházba, hogy Forinyák állapotáról értesülhessenek. Április 2-án délután 2 órakor halt meg. A halálhíre az egyetemisták gyászfátyolt tettek kucsájukra. Még aznap este átvitették az elhunyt ifjú tetemét a szülői házba (Nádor utca 7). Másnap reggeltől kezdve a temetés végéig az egyetemi ifjúság tagjai díszmagyarban, kivont karddal álltak díszőrséget a ravatal körül. A temetés április 4-én délután 4 órakor kezdődött, de már 2 órakor zsúfolásig megtelt a Nádor utca és mellékutcái. Több egyetemi hallgató viaszfáklyát hozott magával, majd gróf Károlyi Gyula egy egész kocsi viaszfáklyát osztott szét.²¹ Forinyák Gézát a főváros lakosságának mintegy negyede kísérte el utolsó útjára. Míg a március 15-ei tüntetők létszámát kb. ötszázra becsülték, addig a temetésen kb. ötvenezer ember jelent meg. Forinyák Géza szimbólummá lett: az eltiport ország szimbóluma. Halála igazolta a hatalom brutalitását és a tüntetőket, akik épp e brutális hatalom ellen szervezték megmozdulásukat. Ezt a hatalmas tömegjelenletet felfoghatjuk a fővárosi lakosság részéről a tüntetés utólagos helyesléseként, megerősítéseként, melyet ilyen szimbolikus formában adott tudtul.

* * *

A tüntetés résztvevői, szervezői, helyeslői csak visszaemlékezés formájában írhattak az eseményről, az 1860-ban közzétett tudósításokat kiegészítve, helyesbítve és egymásnak is sok mindenben ellentmondva. A visszaemlékezők fontosnak tartották, hogy az olvasók úgy ismerjék meg az eseményeket, ahogy az szerintük megtörtént. Oláh Gyula, aki nem volt jelen a tüntetésen, külön cikket szánt annak, hogy a szerinte téves adatokat kijavítsa, pontosítsa. És valóban, az általam vizsgált újságcikkek sok mindenben ellentmondanak egymásnak. Vagy azért, mert a cikkírók másként emlékeztek, esetleg másként értesültek az eseményről, vagy pedig azért, mert másként akartak emlékeztetni a történetekre. Például a Budapesti Hírlap 1860-ban meg sem említette Forinyák Géza nevét közleményében, hanem csak annyit írt, hogy „Ez alkalommal több sebesülések történtek, melyek egy jelentékeny lábsérülést kivéve, mind kisebb neműek”.²² A dualizmus kori sajtó viszont egyértelműen azt akarta, hogy emlékezzenek az emberek Forinyák Gézára. A Vasárnapi Újság 1910-ben még a fényképét is közölte, 1860-ban az újságok röviden írtak az eseményekről, többnyire Forinyák Géza sebesüléséről és haláláról adtak hírt. A dualizmus kori visszaemlékezések viszont igen terjedelmesen leírták a megemlékezést és a tüntetést, mintegy utólag tájékoztatták az országot az eseményről. Így az 1860-as eseménnyel kapcsolatosan egyszerre többféle emlékezet is kialakult és élt egymás mellett. A visszaemlékezők némelyike összeveti a két korszak (a neoabszolutizmus és a dualizmus) sajtóviszonyait, utalva arra, hogy egy adott eseményről többféleképpen is lehet vélekedni. Március 15-e emlékét minden kor a maga igényei szerint szerkesztette meg. A sajtó cikkeivel, elhallgatásaival, visszaemlékezések közlésével maga is alakítója volt a történelmi emlékezetnek.

Erdélyi Mónika Villő

²⁰ Kolozsvári Közlöny, 1860. 25. sz.

²¹ Függetlenség, 1887. 72. sz., Vasárnapi Újság, 1910. 11. sz.

²² Budapesti Hírlap, 1860. március 16.

Hol rontottuk el?

1954 és 1956 hatása a magyar sportéletre, gazdaságra és társadalomra

A XX. századi magyar gazdasági-társadalmi folyamatokat a *sport* szemszögéből szeretném megközelíteni, esetleges párhuzamokat keresve a gazdasági-társadalmi leépülés (tán erős, de ideillő megjelölés) és a magyar labdarúgás hasonlóan negatív teljesítménye között. A mai helyzetet nem kell elemezni sem a gazdaság, sem a futball esetében: Európa és a nagyvilág mindkét tekintetben mérföldnyire húzott el mellettünk az 1960-70-es évektől kezdődően. Amíg nálunk „dült a gulyáskommunizmus”, addig Nyugat-Európa hatalmas technikai fejlődésen ment keresztül. Ennek hátterében persze a kialakuló Európai Unió is állt, míg hazánk csak egy volt a kommunista blokk országai közül.

Hol rontottuk el? Ezen írás témája nem feltétlenül ennek a kérdésnek a megválaszolása, ugyanakkor pár alternatívát, ha nem is minden részletében, de megemlítenék. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és hazánk feldarabolását jelentő trianoni „békeszerződés” aláírása minden kétséget kizáróan döntően rányomta bélyegét nemcsak a következő évtizedek politikájára (célunk volt az ezeréves határok visszaszerzése), hanem a gazdaság sok tekintetben torzult szerkezetére (hatalmas erdőterületek elcsatolása, a feldolgozóipar határon belül maradása, a közutak 63%-ának elvesztése stb.). Ugyanakkor mégsem halt meg nemzetünk! A második világháborúig lehetőségeinkhez képest nagy fejlődésen ment keresztül gazdaságunk, azonban megint rossz oldalra kerültünk, s a vereséget követő szovjet „felszabadítást”, s a negyvenévi ránk kényszerített kommunizmus hatásait még ma is nyögiük.

A rendszer 1956-ig elviselhetetlen körülményeket teremtett a nemzetnek, s bár a gulyáskommunizmus alatt mindenki „kiegyezett” a hatalommal, ekkoriban alakultak ki azok a társadalmat torzító folyamatok, amelyeknek hatásai ma jönnek elő. A teljesség igénye nélkül említem meg a fuszás, a „fekete meló” elterjedését, melynek mai hozománya a sok-sok minimálbére bejelentett dolgozó, akik a maradékot fű alatt kapják (gondoljunk bele, mennyi bevételtől esik el ezáltal az állam). De említhetném a „kicsi vagy kocsi” szemléletet is, melynek eredményeképpen a magyar lakosság az 1970-es évek óta folyamatosan csökken, s mára már a lélektani tízmilliós szám alá süllyedt. Ekkoriban alakult ki a munkahelyekből a kellekek „hazamentése”, ami mára odáig vezetett, hogy kis túlzással kijelenthetjük: ami nincs lebetonozva, annak jó esélye van, hogy „lába kél”.

És mégis ebben a közegben, a kommunizmus, a Rákosi-korszak feketeautós napjaiban volt egy csapat, akinek a nevét egy ország áhitattal ejtett ki: az *Aranycsapat*. (De még nyugaton is emlegették The Golden Team vagy Wundermannschaft néven.) Abban a korban a fiúk feledtették mindazokat a mindennapos nehézségeket, amit a rendszer a padlássöpréssel, az ÁVH-val és a többi diktatórikus eszközzel okozott a lakosságnak. Egyfajta menekülés volt ez a győzelemben: büszkéek voltak rájuk, mert más esély nem volt a dicsőségre. Kis túlzással nyugatra csak ezek a sportolók juthattak el, s általuk a rendszerrel szemben is el lehetett érni dolgokat (gondoljunk csak Puskás „beszólásaira”, vagy a hazacsempészett nyugati cikkekre).

A továbbiakban a magyar futball fejlődését szeretném bemutatni, majd megkeresni a törést, melynek társadalmi vonatkozásai szintén nem elhanyagolhatóak.

A közeg, melyben megszületett az „Aranycsapat”

A második világháborút követő szovjet megszállás után új rendszer épült ki Magyarországon: 1946-tól megalakult a baloldali blokk az SZDP–MKP–NPP párthármassból a szakszervezetek közreműködésével. Tevékenységük a Kisgazdapárt feldarabolására irányult a szalámi-taktika alkalmazásával. 1948-ra a százfős vállalatokat, egy év múlva már a tízfős üzemetek is államosították, megjelentek az öt-éves tervek, melyek a minőség helyett a mennyiséget preferálták. Ezek a folyamatok gazdasági torzulást eredményeztek, hiszen „Magyarországot a vas és acél országává” kívánták fejleszteni, annak ellenére, hogy gyakorlatilag nulla nyersanyaggal rendelkezünk. A kékcédulás választásokat követően a „demokratikus úton megválasztott” rendszer hozzákezdett a gazdaság szovjetizálásához, olyan meghatározó nevek kerültek a vezetésbe, mint Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Kádár János. A társadalom minden rétege ellen alkalmazták a terrort, s nem lehetett tudni, kinek mit mondhat az ember, mert bárki lehetett besúgó. Ebben a közegben tehát mindenképpen szükségeltett egy olyan szerveződés, amely feledteti a mindennapi szenvedéseket.

„A futball pótlékká, afrodisziakummá [nem vágyat fokozó szerré – Sz.B.], s így politikummá vált, mivel sajátosságánál fogva – a korszak egyik kutatójának kifejezésével – a *nemzeti önkifejezés egyik kontrollálhatatlan tere* maradhatott. Ez az alaphelyzet tette Puskást és társait politikai tényezővé, törvények felett álló, kivételezett személyekké. Mi több: a nemzeti szimbolika szerves tartozékaivá. Így keletkezett az *aranylábú fiúk* nimbusza, a verhetetlen tizenegy mitikus tere, s az Aranycsapat legendája.”¹

A kommunista párt már a fordulat éve (1948) előtt kulcspozíciókat szerzett a sportvezetésben, melynek elsősorú oka a közelgő londoni olimpia volt. Az 1948-ban megszerzett 10 első, 5 második és 13 harmadik helyezést így már a „szocialista társadalom” sikerének tüntették fel, holott erről még egyáltalán nem beszélhetünk. Az államosítás a sportban is jelentkezett, a civil szerveződések gyanúsnak ítélték és rövid úton felszámolták, a nagy múltú futballklubok nevet változtattak (MTK = Vörös Lobogó, Bástya; UTE = Dózsa; FTC = Kinizsi; Kispeszt = Honvéd), emellett a bányász- és vasutas-klubok száma is jelentősen megnövekedett. A sportélet vezetője Farkas Mihály lett, a szintén pártszimpatizáns Sebes Gusztáv pedig a futball-szövetségi kapitány, az egyesületek élére a párt állított vezetőket, s talán azért is kapott nagyobb mozgásteret a sport, mert a vezetőknek érdekük volt a nyugat-európai „rothadó kapitalista világ” ellenében a fölény biztosítása.² Ezzel magyarázható, hogy a sportot mégsem fojtotta meg teljesen a kommunizmus: a sikeres, tehetséges fiatalok lehetőséget kaptak, s hozzáértő edzők keze alatt dolgozhattak.

Már említettem, hogy a társadalomnak szüksége volt egy közegre, amelyben kiszakadhatott a mindennapos megpróbáltatások szenvedéseiből, és ezt az igényt felismerve a kommunisták a társadalmi problémák elkendőzésére használták fel a sportot. Nem csoda, ha „egy ország” izgult a rádiók előtt a sportközvetítések alkalmával.

Világsiker és vereség

A világ az 1953-as Wembley-ben győztes magyar összeállítást kiáltotta ki „Golden Team”-nek,³ pedig itthon egyértelmű volt, hogy az Aranycsapat csupán gyűjtőfogalom: tizenöt-tizenhat, netán még több kiváló képességű emberről volt szó, nem csupán arról a tizenegyéről. Érdeklenség, hogy a 6:3-at megelőzően a Grosics – Buzánszky, Lóránt, Lantos – Bozsik, Zakariás – Budai II, Kocsis, Hidegkuti, Puskás, Czibor összeállítású tizenegy csupán négyszer állt össze (s akkor sem 90 percen keresztül, hanem félidei cserékkel), s utána mindössze egyszer!

Persze a csoda nem Angliában kezdődött: az Aranycsapat négy évig maradt veretlen 31 mérkőzésen keresztül, s ezen időszak alatt megnyerte többek között az 1952-es helsinki olimpiát (azóta is a legsikeresebb magyar olimpiai szereplés 16 arany-, 10 ezüst- és 16 bronzéremmel). A legnagyobb siker mégis az volt, hogy hazai pályán hatot kaptak az angolok a lebecsült közép-európai válogatottól, majd e mérkőzés visszavágójaként közvetlenül az 1954-es svájci világbajnokság előtt a Népstadionban 7:1-re diadalmaskodtunk. Szállóigévé vált a 6:3-as meccs kapcsán, hogy 1970-ben a Legszebb férfikor című film forgatásán a Rádióban a mérkőzést hallgató színészek közül Latinovits Zoltán a harmadik gól után („Puskás elhúzza Wright mellett, gól!”) a következő Ady-versímmel mondta ki a lényegét: *Történelmi lecke fiúknak*.⁴ Ekkor már egy ország várta el (és volt oka rá!), hogy a „vébét is behúzzák”, a pártvezetés persze a szocializmus diadalára készült az imperialista Nyugat fölött, s valóban a legnagyobb esélyesként tartották számon a magyar csapatot az uruguayi és a brazil válogatott mellett.

Tehát az ország akarta, a pártvezetés készpénznek vette, a világ pedig elvárta a sikert. Sajna a magyar valóság megint igazolta magát: a nagy akarásnak nyögés lett a vége. Útközben nem volt gond: a csoportban 8:3 a nyugatnémetek és 9:0 Észak-Korea ellen (több mint fölényes győzelmek), majd pedig a kieséses rendszerben a favorit csapatok elleni sikerek (Brazília és Uruguay ellen is egyaránt 4:2) mind-mind a papírfomat igazolták. És a döntőben a csoportban lealázott NSZK várt a magyarokra. A pártvezetés engedélyt adott a feleségek kiutatztatására (előre ittunk a medve bőrére), sőt Borsi-Kálmán Béla könyvében még osztrák pincérlányokról és hajnalig tartó kimaradásról is szó esik.

Amilyen simán indult a torna, olyan keserű lett a vége: Puskást még az első német meccsen intézte el a bekk (Liebrich), s így jegelték a dél-amerikaiak elleni meccsen. De egy Puskásnak, Farkas és Rákosi kegyeltjének játsszania kellett a döntőben, holott a lába még nem gyógyult meg. A csapat tréneré kihagy-

¹ Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és a kapitánya*. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2008. 42.

² Frenkl Róbert – Kertész István: *A magyar sportirányítás 1945 után*. História 1995.

³ Az Aranycsapat kifejezést viszont feltehetően Szepesi György használta először az '52-es helsinki olimpián győztes válogatottal.

⁴ A fenti adomát a Sportmúzeum honlapján találtam: <http://www.sportmuzeum.hu/aranycsapat/bevezeto.php?page=2> (letöltve: 2010. június 10.)

ta az előző meccsen remeklő Budai II-t, csak azért, hogy a szintén pártkegyelt (és Sebes Gusztáv edző állítólagos veje) Tóth Mihály a pályán legyen. Czibor arcáról leri az esti kimaradás minden fáradalma, mégis nyolc perc után semmi jele a „berni csodának”: Puskás lö – gól, Czibor az üres kapuba gurít – kettő-nullra vezetünk. A kapuban azonban nem a magabiztos kezű Gellér Sándor, hanem a hol csodákra, hol potyákra is képes Fekete Párduc, Grosics áll: gyors góllal szépítenek a németek, s innentől megzavarodik az Aranycsapat.

A végeredmény ismert: még az első féldőben Hidegkuti lö kapufát, Kocsis három méterről fejel a lécre, válaszként egyenlít a német válogatott. A második féldőben Hidegkuti, Czibor és Kocsis kilenc ziccert puskáz el, s örök igazság a futballban, hogy a kihagyott helyzetek megbosszulják magukat. Az NSZK pár perccel a vége előtt megszerzi a vezetést, s bár Bozsik álompasszából Puskás egalizál, a bíró tévesen lest itél. Megfordult az eredmény, erre senki sem számított, a Rádióban elakad Szepesi hangja: „Zúg a tömeg! Ne legyen kétségbeesés hallgatóim odahaza! Összetörtén állnak a fiúk, ne legyen kétségbeesés... Elvesztettük...”⁵ Történelmi lecke fiúknak!

A párt persze jelentet követelt a (le)szereplésről. Ennek egy részlete:⁶ „felülvívzsgálatra szorul a magyar válogatott csapat edzésének rendszere és fegyvelme is. Jelenleg ugyanis a csapat egyes régebbi tagjai között az a vélemény, hogy ők már öreg játékosok, tudják mennyit és mikor kell edzeni, és nincs szükségük arra, hogy edzésüket az edző utasításaira végezzék. A gyakorlatban ez azt eredményezi, hogy egyes játékosok az állami edző utasításait nem hajtják végre...”. (Ennek magyarázata csak az lehet, hogy a játékosok is elhitték, hogy nem lesz itt gond, már edzeni sem kell normálisan a sikerért.)

Időről-időre jöttek aztán a belemagyarázások, hogy C-vitaminos injekciós tüket találtak a németek öltözőjében (s a vébé után az egész csapat sárgaláztt kapott), hogy Liebrich szánt szándékkal rúgta szét Puskás lábát, hogy a Nyugat ismét összefogott a Kelet ellen (az angol játékvezető nem adta meg „Öcsi” szabályos gólját), hogy esett az eső... Kereshetjük a kifogásokat, de Kocsisnak igaza volt, azt a meccset bármilyen körülmények között meg kellett volna nyerni!

Mi volt erre itthon a reakció? „Valami kollektív depresszió szállta meg a magyarságot, felnőtt férfiak zokogtak az utcán, majd a tehetetlen düh formái is előtörttek pillanatok alatt, s nemcsak Budapesten. Tömegek vonultak a Rádió, a Népsport székháza, no meg a Keleti pályaudvar elé – itt építették föl a csapat fogadására szánt ünnepi emelvényt, s erre volt Sebes Gusztáv lakása is –, villamosokat forgattak föl, kirakatokat zúztak be, a magas pártkötődéséről közismert szövetségi kapitány kisfiát megverték az iskolában később, s rendszerellenes jelszavak harsogtak.”⁷

Az addig a közéletből jobbra kimaradó Szabó Lőrinc megírta a *Vereség után* című versét:

„Mert bármi volt is egyéni sorsa, sodorta a lelket a köz-ragály:
tízből kilenc millió szorongva, leste, szív, hogy száll,
hova száll a Labda...”
„...Tüntél, eltüntél, Győzelem, egy perc alatt!
De szívem, bent, hallotta még sóhajodat,
hallotta, mint, néha, halott kedvesemet,
és mintha én volnék a Nép, s a Tizenegy.”
„...Soha ne felejtse, vert Magyar:
nem vagy utolsó, és van elég ma is, amiben első,
ha nem áztatod magadat!
Mert ahogy ott, a bukásod előtt, a modern csatatéren,
az olimpiász mezein
küzdöttél fiaidban, előre leverve az Elsőt
(ki később úgy föled került)
s le java hőstét mind a világnak, az Ónak, az Újnak,
az tett volt, hősi, igazi!” (Részletek)

A vereség utóélete

S bár nem lett közvetlen következménye a dolognak (a csapatot a határról épségben „hazamentették”, s még két évig veretlen maradt), érezhetjük, hogy valami megtört, nemcsak a fiúkban, de a nemzeti öntudatban is. Az imádott Tizenegy mégsem szerezte meg a hön áhitott világbajnokságot (bár az or-

⁵ Az idézetet N. Pál József írásából vettem át: Mohács, Trianon, Bern...? In: *N. Pál József: Magyar sport – magyar sors*. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2009. 60.

⁶ A Sportmúzeum honlapjáról.

⁷ *N. Pál* i. m. 60.

szágnak ugyanúgy Aranycsapat maradt), így az egyetlen remény sem teljesült be: maradt a régi rendszer, a Sztálin halálát követő levegővétel után Nagy Imre két éve után ismét a Rákosi-féle kommunisták szereztek vissza a hatalmat, s nem volt jel, ami változásra utalt volna. Ebből a kiúttalan helyzetből csak a radikális változás vezethetett volna kiútra, nem kell hát csodálkoznunk, ha az első adandó alkalommal utcára vonult az ország. A nemzeti öntudaton esett esorbát, amit az '54-es berni vereség okozott, nem tudta feledni a lakosság, így vallom, hogy 1956 egyik oka ebben lelhető fel. Ezt támasztja alá egy negyedszázadnyival későbbi *Sebes Gusztáv* nyilatkozat is: „*ha megnyerjük a világbajnoki döntőt, nem lett volna ellenforradalom, hanem hatalmas lökést jelentett volna a szocializmust építő hazánk életében, könnyebb lett volna minden.*”⁸

Ezek után pedig elkezdődött az Aranycsapat csillagának leáldozása, párhuzamosan a történelmi eseményekkel. Zakariás nemsokára szögre akasztotta a címeres mezt, majd jöttek '56 elején az első vereségek (újfent bebizonyosodott a csapat mitoszának halandósága), s a forradalom után a csapat teljesen szétszéledt. Puskás, Czibor és Kocsis disszidáltak, s mindhárman Spanyolországban folytatták pályafutásukat, a Honvéd 1957-es edzőtúrájáról hazatérő Grosicsot a határról hozták vissza fekete autón, miközben a családját eltüntették pár órára. El lehet játszani a gondolattal, vajon ez a csapat képes lett volna megnyerni a következő, '58-as tornát, ha együtt maradnak? A választ sosem tudjuk meg.

1956 után tehát véget ért egy korszak hazánk, és úgy vélem, a magyar labdarúgás történetében is. S nemcsak a labdarúgásban! A forradalommal közel egy időben rendezett Melbourne-i olimpia furesa körülmények között zajlott: már a kiutazás is nehézkes volt, kérdésessé vált, s ennek ellenére jól szerepelt a magyar „delegáció”, kilenc aranyat szerzett. Ugyanakkor sokan döntöttek úgy, hogy nem jönnek vissza, s ezzel nemcsak a sportélet szenvedett károkat, hanem a társadalom is úgy érezhette: cserbenhagyják legjobbjai.

* * *

Mi történt a magyar futballal és mi történt a társadalommal, s mi a gazdasággal ezután? Véleményem szerint mindhárom szegmensben alapvető vízválasztó 1956. Ezek után a társadalom kiegyezésre kényszerült a hatalommal, az emberek beléptek a téesszbe, s kialakították a saját megélhetési feltételeiket, csendes megegyezés született az államvezetés és az egyéni érvényesülés tekintetében. A cikk elején említett társadalomromboló hatások szép lassan kifejlődtek, melyek hozománya a mai helyzetünk. A gazdasági változtatásra nem igen volt esély (folytatódtak az öt éves tervek, kiteljesedett a téessz-rendszer), bár 1968 változásai a racionalitás felé indították a gazdaságot, ezeket a folyamatokat hamar visszafordították a szovjet kényszerpályára. Így a rendszerváltozást követően nem esoda, ha a torzult gazdasági szerkezetre ráengedett kapitalizmus eredménye a betelepülő külföldi nagyvállalatok térnyerése, melynek következtében mára a hazai gazdálkodókkal szemben az idegenek jelentős erőfölénnyel rendelkeznek.

S mi lett a futballal? Labdarúgásunk mellett a Nyugat hihetetlen gyorsasággal húzott el, alig vettük észre. 1970-ben először nem voltunk ott a világbajnokságon, majd beleszaladtunk egy szovjetek elleni 0:6-ba (1986-ban, az utolsó vb-részvételünk alkalmával), s inentől csak epizódszerep maradt a magyaroknak, olyannyira, hogy a legutóbbi részsiker (ez is 12 éve volt már), a franciaországi világbajnokság selejtező-csoportjában kiharcolt második helyünket szétziláló jugoszláv meccsek (1:7, 0:5) után már csak keserűen mosolyogtunk egyet.

Jelen folyamatok ellen – úgy érzem – mindhárom területen változtatnunk kell.

Székelly Balázs

⁸ N. Pál i. m. 62.

EMLÉKHELYEK

1956 emlékezete a Mosonmagyaróvári Városi Kollégiumban

Bevezető

1990-ben a város képviselőtestülete az 1956. október 26-ai sortűz napját *Városi Gyásznappá* nyilvánította. Már ebben az évben ötvennégy kopjafát állítottak fel az emlékezők. Németh Alajos és Horváth Gábor farafaragók, az 1989-ben elkészített harangláb elé négy sorban helyezték el az áldozatok nevét fel tüntető emlékoszlopokat. 1991-ben került sor Rieger Tibor *Golgota* című emlékművének felavatására. 1992-ben a volt határőrlaktanya előtti területet hivatalosan *56-os Emlékpark*nak nevezték el, a helyiek azonban – a tragédiára való utalásként is – *Gyásztér*nek hívják az emlékhelyet. A kollégisták minden évben lefestik a kopjafákat, a haranglábát és rendbe teszik a területet. A gyásznapi megemlékezéseken minden évben intézményi szinten a kollégiumi diákok koszorúznak, meggyűjtják az emlékezés mécseseit, tanáraik pedig megemlékező beszédeket tartanak.

Mosonmagyaróváron, 1997 óta a Hunyadi Szakképző Iskola keretén belül *Bérci Csaba* tanár úr szervezi az *'56-os kaszinó és történelmi játék* című népszerű városi történelmi vetélkedőt. A 2007-ben alapított *Mosonmagyaróvári Városi Kollégium* kezdettől híven őrzi és ápolja városunk ötvenhatjának emlékét, csapata ettől az évtől vesz részt a találkozókön. Kezdetben a harmadik helyezést érte el, de a következő évben már első lett, sőt a Hansági Múzeum különdíját is kiérdemelte. A csapatot minden évben *Varga Bálint* történelem szakos tanár készíti fel.

Az emlékezet megőrzése a digitális világban

A Mosonmagyaróvári Városi Kollégium a Nemzeti Emlékhely és a Kegyeleti Bizottság megalakulásának tizedik évfordulója alkalmából, Anatole France gondolatának: „Az ősök sírjai avatják az országot hazává” szellemiségében hirdetett honlap-készítő pályázati kiírására készítette el a www.emlekhely1956-movar.egernet.hu című weboldalát. Az intézmény a honlapot a Magyar Telekom *„Internettel az egyenlő esélyekért”* elnevezésű programja segítségével hozta létre és 2009. április 17-én aktiválta. Az eredményhirdetésre és az ünnepélyes díjkiosztóra 2009. november 6-án, a budapesti Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban megrendezésre kerülő VIII. Kegyeleti Konferencia keretében került sor. Az országos pályázatra beérkezett harminckettől pályázatból a *Mosonmagyaróvár, 1956* című pályázat az első helyezést érte el. Az emléklapot a kollégium képviselőjében *Simon Zsuzsanna* igazgató és *Kaschik Mari- on* kollégista Boross Pétertől, a Kegyeleti Bizottság elnökétől vette át.

A honlap a mosonmagyaróvári 1956. október 26-ai sortűz áldozatainak, a tragédia sebesültjeinek, túlélőinek, a megtorlások mártírjainak, valamint a községek forradalmi eseményeinek és hőseinek emlékére készült. Létrehozása a Mosonmagyaróvári Városi Kollégium diákjai, pedagógusai, munkatársai, a helyi levéltár szakembere, *Beregszászi Balázs*, valamint a környékbeli falvak polgármesterei, helytörténészei és tanárai együttes tevékenységének köszönhető. A honlap képanyagának összeállításában sok segítséget kaptak *Szentkúti Károlytól*, a Hansági Múzeum igazgatójától (archívum, gyűjtemények, „In memoriam 1956”). Az ajánlott irodalmak, a különböző újságcikkek összegyűjtésében, a Huszár Gál Városi Könyvtár Helytörténelmi Gyűjteményének vezetője, *Kimlei Péter* segített. A honlap létrehozásával az volt a cél, hogy bemutassák a város múltjának legtragikusabb eseményét, a sortűz áldozatait, a sebesülteket, a túlélőket, a megtorlások mártírjait, az emlékhelyeket, a volt járás területén lezajlott forradalmi eseményeket.

A kollégium nevelőtestülete kötelességének érzi, hogy minden kollégista diák tudjon a város tragédiájáról és az ártatlan hősök emlékét őrizze. Ezért az almenük tartalmaznak olyan pontokat is, melyek az intézmény eddigi végzett tevékenységét, jövőbeni terveit mutatja be ('56-os kaszinó, Pályázatok, Tanulmányok). További kutatásra és ismeretek bővítésére is alkalmasak az Ajánlott irodalom, a Hasznos linkek és a Tanulmányok című menüpont alatt található dolgozatok. De saját készítésű képeket is bemutatják a különböző fotogalériákban (Emlékművek, emléktáblák, Gyásztér, Gyűjtemények, Siremlékek). Szintén a múlt iránti tisztelet fejeződik ki az *In memoriam 1956* című menüpont alatt található

versek bemutatásával, melyek mosonmagyaróvári költők alkotásai. A menüpont különlegessége, hogy különböző képzőművészeti alkotásokat is bemutat. Kiemelten fontosnak tartják a város és környéke emlékműveinek, emléktábláinak, síremlékeinek, közterületi elnevezéseinek felkutatását, és azok bemutatását a honlapon. Külön figyelmet fordítanak a Hansági Múzeum és egyéb gyűjtemények képes bemutatására a Gyűjtemények menüpontban. Tanulságos az időrendi sorrendben egymás után következő Megemlékezések szónoklatait, sajtóhíreit olvasni, fotóit nézegetni, illetve a Visszaemlékezések menüpontot megtekinteni.

Az 1956. október 26-ai események feltárásában, az emlékezet megőrzésében nagy szerepe volt/van a *Mosonmagyaróvári '56-os Egyesület*nek. A szervezetet külön menüpont mutatja be. Több évtizedes elhallgatás után kezdődhetett meg a Sortűz per dr. Zétényi Zsolt ügyvéd képviselésével. A honlap kiemelten foglalkozik még a város Gyásztere és a laktanya épülete emlékhellyé válásának történetével is.

Az egyes menüpontok sorrendjét az abc határozta meg. A weboldal további információkkal, menüpontokkal folyamatosan bővül. A honlapon kívül a kollégium különböző prezentációk elkészítésével is igyekszik az ötvenhatos emlékeket megőrizni, azokat az interneten bemutatni. Ezek a videók a www.youtube.com című portálon tekinthetők meg, *varosikollégium* feltöltő név alatt, illetve az interneten az alábbi linken: <http://www.emlekhely1956-movar.egalnet.hu/object.62FC2AC2-55DA-4900-A63E-CECF6191D56F.ivy>

Ugyanezt a célt szolgálják a helyi illetékességű www.duoinfomovar.hu című közösségi portálra feltöltött képgalériák, valamint a Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány www.magyarforradalom1956.hu weboldala, 1956 Forradalom és szabadságharc almenüjén keresztül elérhető *A forradalom emlékezete* menüpontban található fotógyűjtemény, melyre harminchat emléktábla, emlékmű képét töltötte fel a kollégium.

Tanulmányok

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint az 1956. október 26-ai mosonmagyaróvári sortűz 54. évfordulójára tanulmánykötet jelent meg a mosonmagyaróvári Városi Kollégium gondozásában *Az 1956. október 26-ai sortűz áldozatainak sírjai a mosoni temetőben* címmel. A tanulmány egy 2009-ben indult sorozat második része, amelynek célja, hogy a dokumentumok, ismeretek felkutatásával és történeti igényű rendszerezésével hozzájáruljon Mosonmagyaróvár forradalmi napjainak jobb megismeréséhez, valamint a forradalom örökségének megőrzéséhez. A tanulmány nemcsak összegyűjteni igyekszik a kapcsolódó dokumentumokat és ismereteket, hanem új területeket is nyit Mosonmagyaróvár 1956-os történetének kutatásában.

Az 1989 után meginduló és az 1990-es évek első felében kiteljesedő kutatások központi célja az október 26-ai terrortortús előzményeinek, körülményeinek feltérképezése, a katonai szereplők (elsősorban Dudás István laktanyaparancsnok) szerepének és felelősségének megítélése, valamint a sortűzben elhunyt áldozatok számának lehetőleg minél pontosabb összeírása. Nem utolsósorban felül kell írni és objektíven tisztázni mindazokat a koncepciózus, politikával átitatott ferdtételeket és félreértéseket, melyek a hallgatás évtizedei alatt körbefonták a Mosonmagyaróváron történeteket. Mivel ma már alapvetően jól tudjuk körvonalazni mind a békés tüntetés, mind a gyilkos sortűz körülményeit, a 2009-ben indult tanulmány sorozat elsősorban a sortűzben elhunyt mosonmagyaróvári lakosoknak igyekszik emléket állítani.

A tanulmány sorozat első, 2009 őszén megjelent *Hunyadis áldozatok a mosonmagyaróvári sortűzben* című része arról a hat ipari tanulóról: Kardos Miklósról, Meszlényi Istvánról, Óri Lászlóról, Paár Jenőről, Tolnay Lászlóról, Wilhelm Mihályról emlékezik meg, akik a mai Hunyadi Mátyás Szakképző és Szakközépiskola jogelődjének számító Ipari Iskola diákjai voltak. A néhai diákokról készült tanulmány a Múzeum 1956 Emlékére Közhasznú Alapítvány pályázatán III. helyezést érte el. A pályamű megjelent *A hőseink voltak* című tanulmánykötetben, amely az alapítvány gondozásában látott napvilágot, és az 56-os Szövetség (www.56osszovetseg.hu) Híradó című kiadványában is közlésre került.

A második, 2010 őszén megjelent tanulmány azokat az áldozatokat veszi sorra, akiket a sortűz követően október 28-án a mosoni temetőben helyeztek örök nyugalomra. Jelenlegi ismereteink alapján bizonyíthatóan kilenc áldozatot: Bárdics Tihamért, Ferenczi Lajost, Dömonkos Antalt, Gyécsek Istvánt, Hornyák Bélát, Paár Jenőt, Wachtler Lajost, Wilhelm Mihályt és Wojnesitz Istvánét temették el a mosoni temetőben. A tanulmány külön foglalkozik a mosoni temetőben található szimbolikus síremlék történetével is.

Mindkét tanulmány gazdagon illusztrált, nemcsak az ismert korabeli archív fotókat és az áldozatokkal kapcsolatos dokumentumokat használja fel, hanem a kutatás során a családok által felajánlott, eddig ismeretlen képeket és az összes áldozat arcképét is tartalmazza, sírjaik fényképével és helyrajzi számmal együtt.

Megemlékezések a Városi Kollégiumban

A tragédiáról a kollégium minden évben megemlékezik. Előadásokat szervez, emlékfaliújságot állít össze, illetve részt vesz a városi megemlékezéseken. Október 26-a Városi Gyásznapra nyilvánításának 20. évfordulója tiszteletére a kollégium nevelőtestülete úgy döntött, hogy a jubileum alkalmából rendezendő történelemórát rendez és ajánl a város lakossága figyelmébe, valamint könyvbemutatót tart és kiállítás létrehozásával emlékezik a sortüz áldozataira.

2010. október 21-én a nagyszámú érdeklődő közönséget és a kollégista diákokat *Simon Zsuzsanna* igazgató és *Farkas László*, az 56-os Szövetség alelnöke köszöntötte. A hallgatóság Nádymária, Böröndi Lajos és Cser Zoltán költők alkotásait hallgathatták meg, majd *Konrád Szilvia* kollégiumtitkár által készített vetített képes előadásban tekinthették meg a sortüz áldozatainak eddig felkutatott sírját, valamint egy prezentációt, a marispusztai 56-os múzeumról. Ezután *Varga Bálint* tartott kiadványajánlást a sortüz mosoni temetőben nyugvó áldozatairól. Ezt követően a *Mosonmagyaróvár, 1956* című emlékkiállítás *Nagy István* polgármester, országgyűlési képviselő nyitotta meg. A megemlékezők '56-os emlékkiütőzt és emlékképeslapot is átvehettek a kollégium jóvoltából.

Az emlékkiállítás a Hansági Múzeum, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kara, a Mosonmagyaróvári '56-os Egyesület, a Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára Mosonmagyaróvári Részlege, a Városi Kollégium és magánszemélyek gyűjteményeiből került összeállításra. A kiállításnak a kollégium teljes földszinti területe adott helyet.

A bejáratnál Mosonmagyaróvár város neve és a magyar forradalom és szabadságharc évének gyászkeretes felirata fogadta a látogatókat. Alatta Gondár Zsuzsa, helyi művész nagyméretű festménye: a magyar zászlókkal lefedett halottak sokasága a gyászolók tömegével. Az előtérben áthaladva az '56-os Magyarok Világszövetségének zászlaja volt látható, majd következtek a 2010-ben előkerült archiv felvételek felnagyított képei, melyeket a közönség először itt tekinthetett meg. Külön falitáblára kerültek azok az oklevelek, emléklapok, amelyek a Városi Kollégium emlékmegőrző munkájának elismeréseit mutatták be. Mellettük a Flesch Károly Nonprofit Kft. által készített nagyméretű plakát, az 56-os városi megemlékezések programjaival és az erre a kiállításra készült meghívóval.

A következő rész a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémia áldozataira emlékezett. Bemutatta a hat akadémista hallgató: Szalai István (Veszprém), Wesztergom Imre (Lébény), Nagy Árpád (Sarród), Horváth Gyula (Szany), Pintér Gizella (Iván), Varga Erzsébet (Töltéstava) síremlékeinek, emléktábláinak fotóit és a balatonföldvári Bognár József, volt akadémiai hallgató visszaemlékezését egy diszkrét oklevél formájában, melyben az eredeti nemzetiszínű szalagjának egy darabját is elhelyezte. Az emlékfalat Gondár Zsuzsa, a Magyaróvári Várról és Várkapuról készített festményei keretezték.

Ezután két eredeti – vér- és rozsdanyomot viselő – zászló következett, melyek a Városi Kollégium címeres zászlóját fogták közre. Egy korabeli fénykép nyomán készült festmény, Gondár Zsuzsa alkotása, a határőr laktanya oldalát ábrázolja, mely előtt az emberek összetörtek a levert ótágú vörös csillagot.

Talán a legszomorúbb részt a falra szegelt lyukas zászló körül a néhai Ipari Iskola áldozatainak sírjai mutatták, akik tizenévesen haltak mártírhalált. A következő falrészlet, a mosoni városrész temetőjében nyugvó áldozatok sírjai és arcképei fotóival állított emléket. E folyosórész a mosonmagyaróvári '56-os emlékpark, a Gyásztér monumentális emlékművének képeivel zárul. A bejáratnál balra, az épület emeleti szárnyára vezető lépcsők előterében, három nagyméretű paravánon folytatódott a kiállítás. Az elsőn különböző újságcikk címek szerepeltek fekete szegéllyel, mintegy gyászjelentések. Ezt követte a Magyarok Világszövetsége által kiadott, *Fekete Pál* szegedi történész – nem lezár – kutatásai alapján készült *Sortűzek Magyarországon 1956* című térképe, melyen hatvanhárom vidéki helyszínt jelölt meg a budapestiek kívül. A falrészletet négy helyi költő megrendítő versei és prózai alkotásai zárták. Itt kaptak meg helyet a 2006. évi, 50. évforduló nagyméretű színes plakátjai, a Magyarok Világszövetségének „Az élő '56-osok emlékezete a hőseinkre a 301-es parcellában” című emléklapja, a Corvin közik és a Baross tér emlékezetére Mindszenty József, Szabó bácsi, Pongrácz Gergely és Nagy Imre arcképeivel.

A sort a folyosón keresztbeállított könyvszekrény zárta, mely négy polcon kínálta az 56-os Szövetség Híradó című lapjának számainak, a Szövetség által állított budapesti emlékmű fotóit, a mosonmagyaróvári '56-os eseményekkel foglalkozó könyveket, Reisinger Attila irodalmi alkotásait, Székelyhídi László volt országgyűlési képviselő parlamenti felszólalás-gyűjteményét, melyben az 1956-tal foglalkozó beszédei is megtalálhatók, a Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület dokumentum-gyűjteményét az Emlékmű Kuratórium működéséről, valamint a kollégium különböző cikkgyűjteményeit. A folyosón mintegy harmincöt asztalból álló egybefüggő soron, üveglapok alá helyezve következtek az eredeti és másolt dokumentumok, életrajzok és fényképek. Az asztalok mögött nyolc paravánon tizenkét eredeti képzőművészeti alkotás volt látható, melyeket a kollégium egységes, fekete keretbe foglalt.

Az első asztalokon főként levéltári dokumentumok, határozatok, megemlékezésekre szóló különböző díszes meghívók kaptak helyet. Ezután sorban következtek a magyaróvári '56-os események különböző emlékhelyeiről, emlékműveiről, emléktábláiról készült fotók. A sor a magyaróvári és a vidéki temetőkben nyugvó sortűz áldozatok sírjairól készült képek bemutatásával folytatódott. Tizenegy név pedig gyászkeretbe foglalva volt olvasható, akiknek sírjai ez idáig sem ismeretesek. Majd következtek az un. Földes-perben, 1957-ben elítélt és 1957-ben, illetve 1958-ban kivégezettek arcképei, életrajzuk és sírjaik: a magyaróvári Czifrik Lajos, Kiss Antal, Weintráger László, a dunaszigeti Zsigmond Imre, Földes Gábor, Budapest 301-es parcella, Tihanyi Árpád Győr, nádorvárosi temető, Szigethy Attila, Kapuvár és Gulyás Lajos református lelkész, Levél község.

A többi asztalon a Városi Kollégium 2010. évi 56-os kiadványának: *A mosonmagyaróvári 1956. október 26-ai sortűz áldozatainak sírjai a mosoni temetőben* című, képanyagban rendkívül gazdag tanulmánya volt laponként olvasható. A folyosó végén két zárt tárlóban kaptak helyet a különböző relikviák, korabeli külföldi újságcikkek, naplórészletek, egy kézírással megírt temetési búcsúbeszéd, valamint emlékérmék, kitüntetések, emléklapok. A kiállítótér legvégét egy archiv fotósorozat zárta, melyben már helyet kaptak az ötvennégy év után inkognitóban beadott, eddig publikálatlan megrázó fényképek is. A gyászfalra kerültek még a mosonmagyaróvári halotti anyakönyvi kivonatok, amelyek döbbenetes súllyal közölték a tényeket, hogy ki, hol, mikor, hány évesen, és milyen sérülések következtében hunyt el.

A folyosó végén visszafordulva, a másik oldalon voltak láthatók a Sopronkőhida-Jánostelepi rabtemető területén 1989-ben kialakított '56-os emlékhely kopjafáiról készült képek, ahol a kivégezettek hantolták el. Ez a hely a kőhidai 301-es parcellaként is ismert. Visszafelé sétálva, befejezőként az 1991 óta működő Mosonmagyaróvári '56-os Egyesület életéről voltak fotók, melyeken koszorúzásokat, taggyűléseket, kirándulásokat örökítettek meg.

A rendhagyó történelemóra és a kiállítás színvonalas létrehozásában valamint a tanulmány kiadásában Mosonmagyaróvár Önkormányzata és a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat anyagi támogatásban részesítette a kollégiumot. Az Aqua Kft. palackozott Friss Ivóvizével, a Török Virágbolt díszcsokraival, asztali díszekkel segítette a rendezvényt. A tárlat összeállításában és kivitelezésében kimagasló munkát végzett Beregszászi Balázs levéltáros és Hoskó János kollégiumi portás kolléga. A kiállítás először 2010. november 30-ig lett volna látogatható, de egy pápai diákcsoport bejelentkezése miatt december 4-ig meghosszabbította a kollégium. Az eltelt időszakban magánszemélyek, közművelődési intézmények vezetői, szakemberei, családok, iskolai osztályok, civil szervezetek, több százan tekintették meg a kiállítást. A kihelyezett vendégkönyvben olvasható bejegyzések és szóbeli megnyilvánulások alapján az emlékkiállítás méltó módon emlékezett meg az 1956-os forradalom és szabadságharc 54. évfordulójáról.

Kapcsolatok

A sortűz körülményeinek feltárása, az ötvenhatos emlékek összegyűjtése és méltó megőrzése érdekében 1991-ben alakult meg a *Mosonmagyaróvári '56-os Egyesület*. A húszéves múltra visszatekintő szervezetbe a kollégium 2010-ben kérte felvételét. Belépésük után közös látogatást szerveztek a Bács-Kiskun megyei Kiskunmajsza közelében, Marispusztán található 56-os múzeumba, Budapestre a Rákoskeresztúri Ujköztemetőbe, a 300-as és a 301-es parcellák megtekintésére, a sopronkőhidai volt rabtemető területén kialakított 56-os emlékhelyre, valamint a vidéki temetőkben nyugvó áldozatok sírjainak felkutatására.

Az intézmény részt vesz az egyesületi üléseken és segít a megemlékezések, programok szervezésében. Támogatásukkal az egyesület önálló szandall részt vett a XI. Mosonmagyaróvári Civil Napon is. A kollégium kapcsolatban áll még a város valamennyi közművelődési intézményével, több civil szervezettel, az országos 56-os Történelmi Alapítvánnyal, valamint teljes jogú tagja az 56-os Szövetségnek.

Az elért eredmények alapján a kollégium többféle elismerésben részesült. A történelmi vetélkedőkön, a különböző pályázatokon elért díjak mellett 2010. október 21-én az 56-os Szövetség az intézménynek – 1956 eszméinek az ápolása érdekében végzett tevékenysége elismeréseként – Kósa Pál plaketet adományozott, a kollégium igazgatóját pedig 1956-os Emlékérem kitüntetésben részesítette.

A kollégium tevékenységéről, eredményeiről mind a helyi, mind az országos média rendszeresen tudósít. Az intézmény a jövőben angol nyelvű sajtótermékek és szakirodalmak fordításával folytatja kutatómunkáját, továbbá újabb kiadványt tervez megjelentetni, melyben megemlékezik a húszéves jubileumát ünneplő Mosonmagyaróvári '56-os Egyesületről és a húsz éve felállított Goltga emlékműről is.

Beregszászi Balázs – Simon Zsuzsanna – Varga Bálint

Németh László és Gyönk*

Annak, aki a Nagybányán 1901. április 18-án született Baumgarten-, József Attila- és Kossuth-dijas „író, esszéista, a XX. századi magyar prózairódalom egyik legkiemelkedőbb képviselője” hatalmas életművét ismeri, ugyanúgy furcsa e két név összekapcsolása, mint a 2010-ben városi rangot kapott Tolna megyei helység törtéjének bűvárai számára. Ha Szilágyi Mihály *Száz magyar falu könyvesháza* sorozatában „a magyar állam millenniumára” megjelent *Gyönk* monográfiáját olvassuk, abban – joggal – nem találjuk meg az író nevét. Nincs benne a 2001-ben kiadott *Községünk: Gyönk* című helytörténeti olvasókönyvben sem, mely pedig ugyanúgy a lelkes helytörténeti kutató Horváth György munkája, mint a hajdani irodalmat bemutató, 2004-ben napvilágot látott *A gyönk Helikon hegyének poétái* című kiváló összeállítás. (E téren illő némi önbírálattal megállapítanom, hogy a kötet megírását ösztönző, az 1980-as években a Tolna Megyei Népiújságban közölt *Kis gyönk irodalomtörténet* című cikksorozatomban sem fordul elő az író neve.)

Az utóbbi írás óta eltelt évtizedek digitális forradalma azonban új utakat nyitott a kutatás előtt, s az Arcanum Digitéka kiadásában *Németh László összes műveivel* „a teljes életmű hozzáférhetővé vált”, s így valóban élhetünk „a tanulmányozás páratlan lehetőségével”. Látszólag hamar rábukkanunk a címben jelzett kapcsolatra, amikor a *Sorskérdések* című kötetben, az *Újságíró – újság nélkül* esszében olvashatjuk: „Az egyik református algimnázium városában sosem jártam, csak apámtól hallottam róla: regényekben mégis ráismertek a tanárookra. Még be is akartak pörölni.” Ennek Grezsa Ferenc által készített jegyzeteiben pedig az áll: „A város, amely tiltakozott az *Alsóvárosi búcsú* miatt: Gyönk, ahol Németh József tanult.”

Némi gondot jelent azonban, hogy a nevezett regényben, amely egyébként Vácot játszódik, Gyönk neve elő sem fordul. Annál inkább a *Megmentett gondolatok* kötet *Az író és modelljei* című esszéjében. „A komikum máskor viszont épp abból eredt, hogy milyen kevés és felületes jel alapján ismertek az emberek magukra s gerjedtek haragra vagy teltek el büszkeséggel. Őt gimnáziumot járt bogárdi nagybátyám harminc-negyven év pusztai élet után valami iskolai jubileumra újra elzarándokolt Gyönkre, ahonnét annak idején egy csomó szekundát s az egész életre költői ismereteket, frissen megörzött Petőfi-, Berzsenyi-sorokat, Livius- és Aesopus-meséket hozott haza ráerős magányába. A jubileumon azonban éppen arról volt szó, hogy bepöröljék-e az Emberi színjáték szerzőjét, aki a sonki gimnázium tanáraitban oly csúnyán kiszervezte őket.”

Az író tehát maga adja meg a kulcsot: Sonk néven kell keresnünk Gyönköt, valamint annak jeles, egykori növendékéről elnevezett gimnáziumát. *A Gyönk Tolnai Lajos Gimnázium és Kollégium bicentenáriumi emlékkönyve 1806–2006* kétségtelenné teszi, hogy az „iskolai jubileum” csakis az alapítás 125. évfordulója lehetett, mert az *Emberi színjáték* éppen az előző esztendőben jelent meg folytatásban a Napkeletben. Lukács János új kiadáshoz írt értő előszava a mű fontosságára is kellő fényt vet: „Tormay Cécile, a folyóirat igényes, de időnként szerencsétlen ítéletű főszerkesztője elégedett az első mutatvány-fejezetekkel: »Amíg a regényét olvasom – mondta Németh Lászlónak –, sokszor eszembe jut, hogy amikor mások így írnak, én miért írok.« Kevés főszerkesztő szokta ilyen szavakkal illetni az írópátlátakat. Tormay »magyar Dosztojevszkij« jelentkezését érezte Németh László műveiben és személyiségében.”

A sötét és kegyetlen realizmus helyett azonban, amit Dosztojevszkij említése sejtethet, inkább a mikszáthi-móriczi hagyomány folytatását láthatjuk a helyzet- és jellembrázolásban. „Honnét jön a vonat? Sonkról. Sonk, milyen messzeség. Zádor, Gerenyás, ez is volt?” – szól a hangütés, majd ugyanígy folytatódik: „– Te Sonkra még? fitymálódott Alfréd. Sonkon csak algimnázium van, s a tanárokat büntetésből rakják oda. Úgy is hívják: fegyencserep. Pest mégiscsak más. Zoltámnak Sonk is messzi, hihetetlen és beláthatatlan volt..., belényilallt a lemaradás elkallódása. Kicsoda ő, hogy Sonkra is citerázva

* Ezzel az írással emlékezünk meg nagy írónk születésének 110. évfordulójáról. (Szerk.)

megy...” A vonat utáni kocsizással már „mindenki a boldog jövő felé röpült”, hiszen „Ez a *Sonk* valóságos hódvár, az *Isten* is arra szánta, hogy jól elrejtse benne a tudomány bűzjátát.” Ebben tehát látszólag helyrebillen az iménti lekicsinylő állítás, amit nem ront igazán a helybeliekre tett megjegyzés sem: „a sonki svábok annyi diákon, tisztviselőn és zsidón koptak magyarrá, hogy az Alföldön is elcsúsztak volna, csak gé betű ne lenne a világon, mert azt konokul kává fásították”. Ez, még ha a magyar olvasó ajkára mosolyt is csal, nem értékítélet, legföljebb évődés: a tájszlós sajátosságának nyomait még ma is megtaláljuk.

Más a helyzet a gimnázium és tanári kara ismertetésével. Már az igazgató nyitó jellemzésével fájó pontokat érint: „gyönyörködve nézte a fiút. Zoltán többet ígért, mint egyet a százhoz, pedig az az egy is nagy dolog, amikor odafönn az iskola bezárásával fenyegetőznek. Még csontos kezét is a fejére tette, a hosszú, hegyes körmű kisujját is, amely a civilizációigény segélykiáltásaként nyúlt ki *Sonk* sötét árjából.” Az igazgató – nem derül ki, miért, talán beosztása magaslatait érzékeltetve – egy heglyánc csücskéről kapja nevét. „Vihorlát, a Vihorlát-Gutin trachitheglyánc legnyugatibb tagja, Zemplén és Ung vármegyékben” – írja *A Pallas Nagy Lexikona*. Németh Lászlónál „Vihorlát igazgatónak még hét szolgálati éve volt hátra, s ha *Sonk* és környéke a precedens varázsa alá kerül, az iskola föloszlik, s ő mehet címzetes igazgatóskodni, túrni a más baszkodását, ki tudja, még a körmét is levághatják. Azért is széles körű tereptanulmányokkal iparkodott az első osztályokat felduzzasztani. Összebarátkozott a község- és környékbeli tanítókkal, akik mint »jőfejtű«, be is küldtek néhány valóban agyas-fejes parasztfiút. A helybeli intelligencia rátartó nebulóit pedig valósággal kiudvarolta a szülőktől. Sajnos, ebben az esztendőben így is csak tizenhét gyereket sikerült összeterelnie az elsőbe, s akármit mivel a tizenhét csemete, az apriori döntés az, hogy egynek sem szabad közülük elkallódnia.” Ebben természetesen nem az egyéni kicsinyesség ábrázolása a leg súlyosabb, hanem az iskola helyzetét híven tükröző valóság.

Minderről a tanári kar bemutatásakor is értesülünk. „Ki adta a gyereket ebbe az iskolába, amelynek összesen száz növendéke s a hitoktatókon kívül öt tanára volt, s azok közt is egy olyan reszketős fejű, mint szegény Kabóka, akit a tizedestörtek fogadtak fel védelmükre...” A névadás humora vezeti be „a szigorú Szendét..., akit sárga sörényéről az »oroszlán«-nak is neveztek, begyökeresedett sonki polgár volt, még préházat is örökölt az apósától, aki így két úton-módon is oka volt a dührohamainak s a lokálpatriotizmusának.” Sértően beszédes név a magyar nyelvet tanító „fúrge Gagyi tanár”, az „itt a sokat emlegetett ifjú erő” megjelölése, nemkülönben helyzetének jellemzése: „már az úthelyezés sem menthette meg. Legalábbis egy földrengésre volt szüksége, annyira lépén ragasztották az Orosz útmester leányai... Legalább annyi ő, mint a dúc, amelyikkel a gimnázium északi megdőlt falát a porhanyós tető alá támogatták... Gagyi ismerte az erőviszonyokat, de ifjú volt, s hajolt, mint a zöld gally...” Ráadásul a diák főhős „Gagyi tanár urat is gyakran hallotta az Orosz Milikével sívalkodni”, ami abban a korban még igazi sértésnek számított. Külön rosszallás illeti – egyénisége és a történet összefüggései miatt – egyik osztálytársának apját, „a bölényesperest”, akit Gagyi „csak könyörgőmalásán esperes urannak szólított”. „Ez a Csanádi Menyhért erős, nagy ember volt, csak a haja deressedt, Lear lehetett ilyen, mielőtt az országot szétoztotta.”

Az elbeszélőhöz és főszereplőjéhez sokáig legközelebb álló, természetrajzot oktató Zádor tanár úr „a növényeket jobban ismeri, mint a diákokat”. Külsőleg feltűnik „mennyire fiatalos az elhízott arca”, s mikor „kereste az alkalmat, hogy Zádorral összetalálkozzék”, együtt kirándulnak. Meghitt bensőséges-séget tükröz a gondolatok és érzések sorjázása: „Zoltán a mezőt szerette, de a tanár úr szemében a mező is egy nagy herbárium volt... A tanár úr pihenni jött ide, Zoltán a lelke fölét elhullámozni. Talán ezért is becsültek meg egymást annyira. Zoltán úgy érezte, Zádornak meg se kell moccani, s mégis a vállára tette a kezét, olyan nagy csöndesség volt benne, mint az estében vagy a napsütésen átsurránó madarakban. Zádort meg vonzotta a hamuval takart tűz, amely ebben a mintagyerekekben meg-megégezte.” Máskor a diák úgy látja: „Olyan nyújas, szép, szöke arca volt, mintha egy negyvenéves gyerek ült volna Zoltán mellett. Zoltán nem bírt magával, hosszút csuklott, egybefolyini nem tudó zokogásfoszlányok szakadtak fel belőle. Ráborult a tanár úr kalapjára, s csak a vállrázkódás jelezte lelke föl-leugrását. Hálából zokogott. A tanár csendesen nézte.”

A tanári kar belső viszonyának rajza is tühegyes találat. „Én sosem piszmoxtam a kolléga úr gazával, dörögte Szende... –, mégis ember lettem. Amire szegény Zádor mit felelhetett, fogta az osztálykönyvet, s ment az izeltlábiák légzőrendszerét magyarázni.” Nem tudjuk, 12–14 éves fiú láthat-e így, de az író főhőse szájába adja: „Kiaprózta a tanárok gyöngéit, aláhúzott rajtuk minden gonoszat, nevetségeset. Szánalmasnak és ijesztőnek látta őket. Gagyi mint a szaloncukor; az Orosz lányok kedviért piros köves tűt tűz a nyakkendőjébe. Kabóka tanár úrnak igazán kár volt annyit erőlködni az ajka reszketéseit nehezen legyűrő szavakkal. Szende rézdob, aki rá-ráüt magára, hogy a konduló ürességével rezzentse

össze a diákokat. S mit gondolt az igazgató hosszú körmiről, erről a másfél centiméteres szaruképletről, amely igazgatópártiakra és igazgatóellenesekre osztotta Sonk községet?"

A mérleget persze szintén a főhős vonja meg. „S dicsekedhetett-e igazán a sonki algimnázium jelesével? [...] Zoltán át- és átítatódott Kárpáthy Zoltánokkal és Berend Ivánokkal. Az iskola letiporta őt, s ő átrepülte az iskolát. Igazi hőstettekre szomjazott, a regények hőstetteire. A legképtelenebbre is képesnek hitte magát.” Aztán, amikor regénybeli nagybátyja azt meséli: „Sonk volt neki az a paradicsom, melyből őt kirekesztették. Lassan Zoltán is beleélté magát a hangulatába, úgy adta a válaszokat, ahogy a Gyurka meséi kívánták, majdnem dicsekedett Sonkkal, legalábbis úgy adagolta, hogy a Gyurka képzelete tovább építhesse belőle a maga Zölddisznó-legendáját.” Az író tulajdonképpen maga adja meg a feloldás lehetőségét, midőn a jelképek síkjára tereli emlékeit. „A két dió, melyeket még a tanár úr ültetett sonki kisdíák korában, elfogyott ugyan, s száraz gallyai, Laci révén, még az önképzőkör aranykönyvébe is belekerültek (valóban hálás párhuzam volt: a Szibériában fagyoskodó tanár s az itthon elfogyott diófa)...”

Ezzel azonban már visszatérünk a valós élményekhez. A Homályból homályba Életrajzi írások Szilvasbálás fejezetében (s az Ahol gyermek voltam emlékeiben) ott búvik a valóság – nemcsak jelképes – csirája: „Az a két diófa valóban két szem dióról hajtott; apám hozta őket mint gyönki kisdíák, úgy dugta le a földbe, s lám, negyvenéves korára ekkora fákká lettek.” A Pusztuló kertekben a maga bizonytalanságával is megerősíti ezt: „ami a két dióból nőtt ki, melyet apám gyönki kisdíákként nyomott földbe, amikor én alattuk lobogtam, harminc-negyven évesek lehettek, nagyapáméknak kellett ültetni hát...”

Akad az emlékek között néprajzi vonatkozású, kedves figyelmesség is. „Gyönkön, ahol én kisdíák voltam, nézte Kertész, fölébe hajolva, a Piroska disznóságát, az ilyenféleképp töltött disznógyomorrot szájmókának hívták. Érdekes népetimológia, fordult Kertész Halmihoz, mint legkomolyabbhoz. – Mit gondolsz, miből ered az a szájmóka? A német Saumagen, disznógyomor. Hány ilyen átvitel lehet a mi ősi emlékeink közt is.” Olyanra is lelünk példát, hogy ekkora dicséretet aligha kapott azóta is a gyönki alma mater. A Tolsztoj inasaként című esszében ugyanis ez szerepel: „Tolsztoj Jasznaja Poljanájában is volt valami ezekből a Közép-Bogárd pusztákból. Csak persze a birtok sokszorta nagyobb volt, a család színvonala hasonlíthatatlanul magasabb; a gyönki gimnázium neve kazányi egyetem...” Ezenkívül Németh László még vagy tucatnyi Gyönk említésével igazolhatnánk: nem volt benne semmilyen ellenszenv a patinás, mezővárosi múltú helységgel szemben.

Ettől persze még a jubiláló gimnáziumban valóban gondolhattak arra, hogy pereljének. Talán a józanság, talán a böles önérdekű megfontolás miatt (mert a per nyomán még az is azonosította volna a regénybeli Sonkot a valóságos Gyönkkel, akinek eddig eszébe sem jutott volna) lemondtak erről. Az író és modelljei című esszé bevezetőben megkezdett, s most befejezendő gondolatai regény és valóság viszonyáról is egyértelműen eligazítanak: „Az igazság az volt, hogy Gyönkről az apámtól, unokabátyámtól hallottam egyet-mást, de soha ott nem jártam, s a megbántottak közül senkit nem ismertem: élet és iskola algebraját alkalmaztam (abban a reményben, hogy úgysem lehet pontos), a rég hallott adatokra.” Az Újságíró – újság nélkül írásban aligha mentegetőzés, inkább az alkotói módszer lényege a kitétel: „azt hiszem, hogy a szépítő írók közé tartozom. Inkább sosem írnék regényt, mint hogy olyannak fessek az embereket, amilyenek valóban látom.” Ezzel együtt nem kétséges, hogy méltán tartozik Németh László és az újdonsült város irodalomtörténetének lapjaira a fenti érdekes kapcsolat.

Tóttós Gábor

Vajda János költő rejtélyes halasi élete

Több nagyobb monográfia, életrajzi leírás is megemlékezik – igaz, igen kurtán – arról, hogy Vajda János (1827–1897) költő, újságíró 1849 után Kiskunhalason dolgozott.¹ A kiskunhalasi helytörténeti kutatások eddig nem sokat törődtek ezzel, csupán néhányan átvették ezt a tényt. Pedig nagyon érdekes minden település életében, hogyha egy ilyen nagy pályát befutott tehetség ott élt. Többek között felvetődik, hogy vajon melyik írásai köthetők ide, hol lakott, megemlékezett-e az itteni életéről és még sorolhatnánk.

¹ Vö. Színnyei József: Magyar írók élete és munkái XIV. Hornyánszky, Bp., 1914. 754–759; illetve Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon L–Z. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 941–942.

rosan kötődő időszakában: *Szerelm édene* (1851), *Dalok* (1851), *A fecskék 'Béranger után'* (1852), *A vén csavargó 'Béranger után'* (1852), *Meghasonlás* (1852).⁷ Ezekből az írásokból nagyon kevésről feltételezhetjük, hogy bárminemű kötődése lehetne városunkhoz. Nem említi, nem utal rá, hogy Halas városához, pusztáihoz bármi is kapcsolná ezeket a verseket. Csupán a *Szerelm édenéről* feltételezhetjük, hogy azt akár egy halasi leányzónak is írhatta, a Gina-versekkel híressé lett költő.⁸

A helytörténeti írásművek közül a *Kiskunhalas almanach* adta a legtöbb támaszt, de ebből sem lehetett a pontos adatokra rálelni.² Az irodalomtudományi és életrajzi szakirodalmakból viszont tudható, hogy Vajda János az 1848/49-es szabadságharc után egy évig olaszországi állomáshelyen a császári hadseregben, a Konstantin nagyhercegről elnevezett ezredben szolgált.³ 1850 év vége után kerülhetett Kiskunhalasra „földbeeslő” alkalmazottként. Életrajzi leírásai szerint Kiskunhalas (akkor még: Halas) után Kiskunmajsra, Kiskundorozsma és Szeged térségében, majd Budán tevékenykedett hivatalnokként, de 1853-ban már Pesten folytatta, illetve kezdte meg országos hírű írói, újságírói és költői pályáját.⁴ Amint kataszteri hivatali rapidíjas 1855-ig „utazgatott” az alföldi részeken.⁵

Ezen adatok tudatában és Vajda összes versei kötetének áttekintése után az alábbi hipotézist állíthatjuk fel. A XIX. századi magyar természeti, szerelmi, filozófiai költészet e legjelesebb művelője ezeket a verseket írhatta Kiskunhalasához szorosan kötődő időszakában.

² Gyarmati Andrea: Vajda János. In: *Szakál Aurél* (szerk.): *Kiskunhalas almanach*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2001. 246.

³ Vö. Barta János: Vajda János összes művei – Kisebbségi költemények I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 330–331, 379. 1850. január 31-e (Bücsű c. verse, majd és A szerencséhez c. verse, Olaszországból hazatérésre érzelmvilágát adja vissza) és 1850. november 17-e között külföldön volt katoná. Vajda összes IV. 570. Konstantin nagyherceg ezredben szolgált 1849–1850-ban Olaszországban. *Széles Klára*: Vajda János. Gondolat, Bp., 1982. 34. 1850 végén még Páduában hadtörténeti leírásokat vág a földhöz, mert becsmérlék 1848/49-et. *Bóka László*: Vajda János. Franklin, Bp., 1941. 57. Páduai kaszárnyában olvasta a *Die Winter-Campagne des FML Schlick* (Schlick tábornagy téli hadjárata) című könyvet, ami a kápolnai, az isaszegi és a budai csatákat elferdítve írták le. *Komlós Aladár*: Vajda János. Magvető, Bp., 1984. 49–50. Vajda 1849 után a Fejér megyei Váli erdőbe ment, Berényi Aladár drámaíró barátjához, majd Páduába került katonának és itt a kaszárnyában olvasott német nyelvű hadtörténelmet.

⁴ Vö. Barta i. m. (1969) 331. *Kataszternél dolgozott 1855-ig, de Budára ment vissza 1853-ban, ekkor indult a Gina-szerelm. Rubinyi Mózes*: Vajda János. Ethika, Bp., 1922. 9. Rubinyi leírása szerint 1851 és 1855 között a Kiskunvárosban élt, mint földbeeslő. *Zempléni Árpád*: Gina In: *Praznovszky Mihály* (szerk.): *Múlt ifjúság tündértávján*. Vajda János szerelmei. Holnap Kiadó, Bp., 2009. 47. Az Alföldön néhány hetet töltött mindenhol, és amint betanította a személyzetet, ment is tovább. *Heckenast Gusztáv*: Jelenkor, politikai és társas élet encyclopaediája, különös tekintettel a hírlapok olvasóira: az Újabb kori ismeretek tárána folytatása. Pest, 1858. 185. Halason földbeeslő volt. *Vajda János önéletrajzi leírása*. In: *Vasárnapi Újság*, 1872. IX. 8. 438. 1853-ig időzött vidéken, amikor barátai visszahívták Pestre. *Széles i. m.* 52. 1853-ban bérelt szobát Kratochwill borbély budai, Úri utcai lakásában, itt ismerkedik meg a 16 éves Ginával. *Komlós i. m.* 443. A szerzői adatai szerint ellenmondásos, hogy 1853-ban vagy 1854-ben hagyta-e ott a telekönnyvi hivatalt.

⁵ Kiskunhalason a kataszteri (vagy katonai) felmérések az 1850-es évek elejétől 1874-ig zajlottak. Egy kataszteri dolgozó a föld értékének megfelelő nyilvántartást intézte az adózás alapjának megállapításához. Földminőség művelési ágakként, aranykorona megállapítása a föld értékéért.

⁶ Barta i. m. (1969) 380. *Dalok* című versét 1851. október 1-jén írta, ami az irodalomtudós elemzése szerint új állomáshelyen, új szerelem kibontakozását mondja el nekünk.

⁷ Barta i. m. (1969) 380. *Meghasonlás*, 1849-ből, de 1852-es vers.

⁸ Barta i. m. (1969) 379. *Szerelm édene* című verse az utazgatásai közben kialakult vidéki szerelem nyomait tárja fel. A vidéki „ízék”, a mezei képek egyértelműen erre utalnak. I–IV ciklus 1851. június 17–24.

Szerelem édene (részletek)

<i>Eszemadta kisleánya, gyöngyalak, Hej, mióta téged én megláttalak! Talán egyet fordult vélem a világ, Hej azóta nekem áll a boldogság. Szébb a világ, de hogy is szébb ne volna! Szép szemed világot minden bokorba; Minden ágon víg madár dalol nekem, Mennyországgá változott az életem.</i>	<i>Huzhatd cigány azt a búsát, ízibe, Megrepedhet szomorú nótád szive; Amely hangod sir legkeservesebben, Fölvidul és táncra kel a lelkemben. – És ha a te szemeidbe tekintek, S szép szemed sugáriban eltévedek, Aki téged megteremtett, virágom, Az istent is örömebb imádom!</i>
--	---

Sokkal több Kiskunhalashoz köthető adat került elő későbbi írásainak áttanulmányozását követően. A lírája helyett inkább pusztáink ihlette néhány újságcikkében emlékezik meg itteni életéről. Alig pár évvel ittléte után a *Magyar Sajtó* hasábjain, 1856-ban rögtön rossz példaként emlegeti fel egy glosszájában a környéket.⁹ Nem érti, hogy a pest-budaiai miért nem járnak ki a Margit-szigetre pihenőnapjaikon. Mint írta, egy Monte Christo milliókat adna, hogy ott lakhasson, ezzel szemben a szigeten csak egy majoros és egy házmester család él, „*kiknek mindegy, hogy itt vagy akár a kis-kun-halás-debeáki¹⁰ sivatag közepette lakék*”,¹¹ 1861-ben a *Csatár* című lapban pedig egyenesen azt szögezi le, ha az „*édes testvérek*”,¹² a nemzetiségek teljesen felosztják Magyarországot és abból csupán „*az egy Jász-kunság*” maradna meg hazai földnek, akkor újságíró társaival hamut szórnak a fejükre, csuhát öltenek és amerikai öserdőbe vándorolnak remetének.¹³

Még egyértelműbben kiskunhalasi vonatkozású írása a *Lókötő-vetély* című, amely a *Budapester Tagblatt*-ban és a *Magyar Népb*ben 1887-ben jelent meg.¹⁴ Bár a szakirodalom szerint a történet helyszíne Hódmezővásárhely, ezt bátran cáfolhatjuk. A kavargást az okozza, hogy Vajda rövidítette az állítása szerint 12 ezres település (H) és szállásadója nevét (ZS. J.).¹⁵ Barta János irodalomtörténész szerint „H” betűs és ilyen létszámú alföldi város csak a Csongrád megyei helység lehetett az 1850-es években.¹⁶ Ez több szempontból sem igaz, mivel a mi városunk 1850-ben 12.783 fős volt, mellesleg Vajda megemlíti, hogy művében egy kiskunági helységről van szó. Ráadásul a kiskunhalasi helytörténetet ismerők azonnal ráismerhetnek egy tipikus helyi család tagjára, a házigazda nevének rövidítése alapján, aki a belváros egy tekintélyes nagyházában élt. ZS. J., vagyis valószínűleg Zseny József, aki az írónak adott szálláshelyet, amíg itt élt. Zseny egyébként szerepel az 1848-as választói névjegyzékben is, így biztosan tudunk létéről.¹⁷

Vajda itt is utal az ötvenes évek elejére, mint írja ekkor huszonöt éves, vagyis a történet 1852-ben játszódott.¹⁸ A műben Vajda részletesen bemutatta a Zseny-házat, nagy lelkesedéssel írt a város remek miliójéről és arról is, hogy mennyire szeretett „ögyelegni” a vásárok forgatagában. Valamint őszintén ad számot a pusztai életéről: „...*a Kiskunság egyik terjedelmes homoksvataga közepette, gyakrabban*

⁹ Barta János: Vajda János összes művei. Publicisztikai írások VII. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 96–97.

¹⁰ Kiskunhalas régi határának egyik külterületi része. A *Debeák* név eredete ismeretlen, bizonyos feltételezések szerint szerb elnevezésű lehet.

¹¹ Barta i. m. (1979) 96–97, 698.

¹² Barta i. m. (1979) 885, 898. Az „édes testvérek” kifejezést azért használta, mert 1861-től a horvát elkülönülési törekvések egyik momentuma volt, hogy a vármegyéknek körlevelet írtak a délszlávok, amelyben tájékoztatják az előljárókat terveikről, és ebben „barátságos atyafiságot” emlegetve kérték a támogatást tervükhöz.

¹³ Barta i. m. (1979) 457. A *Csatár* című lapban az ironikus, csipkedő glosszák rovatban a Kispuskatűzben hozta le ezt a cikket.

¹⁴ Barta János: Vajda János összes művei. Szépprózai írások IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 393–398, 589–590.

¹⁵ Barta i. m. (1972) 394–395. Háza a 12 ezer lakossal bíró város kellős közepén, legsűrűbben lakott utcájában fekszik, kőfallal bekerítve; az udvaron külön egyemeletes épület, földszintjén volt az istálló. A kapu és kisajtó erős lakattal éjjel-nappal folyton zárva.

¹⁶ Barta i. m. (1972) 590–591.

¹⁷ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiskunhalasi részlege, V / 242 b) 33/1848. Halas Város választópolgárainak névsora.

¹⁸ Barta i. m. (1972) 396: „*a huszonöt éves kor boldog adományának élvezetébe, kellemes ábrándokba és mély álomba merülve, aludtam volna világos reggelig*”.

voltam vendége a sz-i puszta bérlojének, aki reggelire a kávé és egy tányér kocsonya közt engedett választanom, az utóbbit azzal akarván ajánlani, hogy az dögmárhából készült. Én természetesen, mint laikus, nem merem az utóbbit választani, de föltűnt, hogy ő rendszeren jóízűen abból evett. Pedig nagy módú, kényes száju, és gavallér ember volt. – De hát, ha dög, miért eszik ön belőle? – kérdém egyszer. – Hát nem tudja, hogy mi ez? – kérdé viszont, és aztán megmagyarázta, hogy ez voltaképp a gulya leghízottabb, legjobb állatjának a húsa. A pásztor ugyanis következőképp járt el abban az időben: egy karóra fölcsavarta kapcáját jó vastagon, azt a marha torkába ütötte, aminek következtében annak meg kellett fulladnia. De ugyanakkor lóra ültette bojtárját, hogy rohanjon jelteni a gazdának, miszerint egy marha megkapta a járványt, és fölugrott. Hogy kárba ne vesszen végkép, hát vérét vette, és így a gazdának beszámolt a bőrével. Ezentúl aztán a kávé helyett magam is a kocsonyát választottam.¹⁹ És nemcsak rácsodálkozott, hanem bizony büslakodott is afelett, hogy az alföldi nép szellemi és anyagi elnyomatása közepette kicsoda „tökét” veszít el az ország: „Szerettem a vásárokon ögyelegni; mulattató látvány ez és amellet szapora tere a népjellem és nyelv tanulmányozásának. Úgy intéztem hát, hogy ez idő alatt H-n tartózkodtam és nem is bántam meg, mert olyan esetnek lettem tanúja, amit ha akárki más beszél el, nem adhattam volna neki hitelt. És már most én is ki leszek téve annak, hogy sok olvasó nekem se hiszi el a történetet. De hát erről már nem tehetek. Azért e föltéves nem tarthat vissza annak elmondásától. Mert lehetnek olyanok is, akik előtt épen a hitelenség e látszata miatt válik érdekessé a dolog, melynek egyébkint van némi tanulságos oldala is, tudniillik az a következtetés, hogy a magyar nép azt a meszeszerű ügyességet, mondhatjuk: genialitást, melyet e kárhuzatos téren tanúsított eddig, egykor kiművelt állapotában hasznos célra fordítja,²⁰ mit fogunk mi akkor produkálni a népek munkaverseyén?”²¹ A mű fő történetében Vajda látványosan vázolja, hogy bizony a betyároktól való napi félelem hogyan mérgezte meg a mindennapokat Kiskunhalason. „Én magam is csak kételkedő mosollyal fogadtam házi gazdám állítását a környékbeli futó betyárok meszeszerű ügyességéről, midőn az ebéd alatt, fényes délben, folyton föl-fölkelt, s minden tál étel után ki-kiszaladt az istállóba, hogy megnéze, megtapogassa, vajjon valóban ott van-e még két szép csikaja, melyeknek az a hírük volt, hogy nincs hozzájuk fogható, betyár alá illőbb ló három vármegyében. Eleinte nevettem a házi gazda, Józsi bácsi, ez ideges, megfoghatatlan nyugtalanságán.”²² Majd szembesült vele, hogy a jól örzött istállót is kifosztják a betyárok és döbbenettel konstatálja a magyar nép hihetetlen élnitudását és ügyességét, de egyben mélyen gyökerező durvaságát is. Vajda végeredményben ezt a pusztai lélektelen életmódot a régi, de már kimúlt Magyarországnak tekinti. Úgy összegzi saját és a letűnt korok összehasonlítását, hogy 1872-ben ugyan zalai és somogyi betyár-rablássorozat rémisztette meg a hazai lakosságot, de végül ezt igen hamar „levették” a zsandárok, vagyis a haladás nyert a nyers erőszakkal szemben.²³

A *Vasárnapi Újságba*²⁴ szánt, de ott csak 1921-ben²⁵ megjelent *Duhajok és betyárok* című tárcája is a kiskunsági élményeiről szól. Sok más mellett arról is beszámol, hogy 1849 után a Kiskunságban egy ismerősénél bujdosott. Ez ellentmond más, saját műveinek²⁶ és az életrajzi leírásoknak²⁷ is, melyben azt állítják, hogy csak Berényi Antal drámaírónál Fejér megyében húzta volna meg magát: „egy kiskunsági pusztai birtokos barátom, kinél a menekülés napjaiban heteket, hónapokat töltöttem”.²⁸ Persze ez a műve sem nélkülözhetette vidékünk durvaságait bemutató anekdotákat: „Az 1851-55. éveket a Kiskunságban és Szeged táján töltöttem... [...] Éjeket, napokat töltöttem útban a zordon sivatag pusztákon, háltam a legfélelmetesebb csárdákban; jobbra-balra tölem ügettek, száguldoztak a rettegett rablók. Majd előttem, majd utánam raboltak ki egyes családokat, lódöztek agyon esendőöket, örzáró katonákat. Nem egyszer betérve valamely csárdába vagy pusztai tanyára, azzal fogadtak, hogy no ugyan kár volt nem előbb érkeznem, mutogatták a falakon a golyók helyeit, a véreseppeket, a rablók csatájának

¹⁹ Barta i. m. (1972) 393–394.

²⁰ Vö. Barta i. m. (1972) 397; Széles i. m. 39. Vajda szerint a pásztorélet „nevelő akadémiaja a tolvaj és rabló bűnöknek”, mégis tisztelettel beszél a jobb sorsra érdemes, tehetséges és elvadult vidékek áldozatairól. Így szól erről: „Kitűnő csapatvezér, hány leleményes feltaláló zseni veszett el eddig a magyar népben – iskola és nevelés hiánya folytán!”

²¹ Barta i. m. (1972) 394.

²² Barta i. m. (1972) 395.

²³ Barta i. m. (1972) 393, 590.

²⁴ Barta i. m. (1972), 591. *Vasárnapi Újság* 1921. április 10. 24.

²⁵ Barta i. m. (1972) 591. Halála előtti hetekben írhatta, ezért nem jelent meg, és később fiókban is maradt a mű.

²⁶ Barta i. m. (1972) 592. A *Bujdosás* című írásában nem említette kiskunsági rejtőzését.

²⁷ Vö. Szinyei i. m. (1914) 754–759.; Kenyeres i. m. 941–942.

²⁸ Barta i. m. (1972) 402. *Lökötő* vetély című írása, ahol hasonló történeteket írt le, mint a *Duhajok és betyárok* e. műben.

nyomait. [...] A kőküti csárdában egyszer két mérnökre bukkantak, akik mód nélkül meg voltak ijedve és akárhogyan biztatták őket a betyárok, miszerint csak mulattassák őket, daloljanak, ígyvanak, nem lesz bántódásuk, azokba nem tudtak lelket verni. Végre megbosszankodtak aztán azzal mulatták magukat, hogy a vékony, hosszúlábú két mérnököt az asztalra kergették és ott kellett nekik táncolni reggelig, mi fölött jóízűeket nevettek.”²⁹

Más írásában is hasonlóan öszinte a dél-alföldi viszonyok elmaradottsága kapcsán: „*micsoda erkölcsök, micsoda szokások, minő őskori kezdetleges életmód, valóságos beduin világ!* [...] sírhat a művelt magyar lelke, ha eltekint végig e nemcsak anyagi, de szellemi értelemben is zordon pusztaságon.”³⁰ Itt is fontos arra rámutatni, hogy a kiskunsági tartózkodása meghasonlás önmagával és a magyar ügygel. Az olaszországi, ausztriai majd az alföldi pusztai tapasztalatok kapcsán szembe kellett néznie azzal, hogy a Habsburg Birodalmon belüli elmaradottságunk nem feltétlenül az elnyomás következménye. A magyar vidéki infrastruktúra és az életmód európai mércével szinte elképesztő alacsony szinten állt a tőlünk nyugatra fekvő államokétól.³¹ Szembeszállt önmagával és a szabadságharcot óhajtókkal. Nem akar egyértelműen elszakadást, inkább a reformokat szeretné, és a magyar nemesség életmódjának, politikájának, erkölcsének megváltozását.³²

Persze, saját sértettsége is munkál benne. Hiszen az itteni nép sem fogadta szívesen a Vajdához hasonló hivatalnokokat, a Bach-rendszer huszárjait, akik a földméréssel azt a gyanút keltették a birtokosokban, hogy az „elnyomók” ismét valamiképpen meg kívánják őket sarcolni. Ezt a költőnél még fokozta, hogy remek német nyelvtudása révén még a hivatalnokokat is ő tanította be az új földkataszteri munkára. A kétely még végig körülvehette munkája folyamán és élete későbbi részében.³³ Ám a remény is élte valamiképpen. Optimizmusa helyenként felülkerekedett a rossz szájjú megjegyzéseken és rossz beidegződéseken a puszták népével kapcsolatban. A *csikós* című írásában így írt erről: „*A puszták vadon termő lovagja, a népdalok és regék hőse, a vadon-ős költészet ama oázáról mi a civilizáció és a hasznosítás szelleme maholnap Hazánkban is betemend, s melyről a jövő nemzedék már csak a költők és regényírók könyveiből nyerend mythicus fogalmat. Mert eljövend az idő, midőn a csárda romjaiból újra egyház, a mocsárok helyein vidor békés falu épülend, a sovány buckákon erdők, kertek virulandanak, és a csikósok költői, de legtöbbször tragikus végzetű alakjai helyett étkes, szapora embercsaládok lépik el a tündér délibábos síkságokat...*”³⁴

Ám dühe mindjobban nőtt, ahogy megismerte és rálátott az osztrák és a magyar viszonyokra. Függetlenségiként értetlenül állt a magyarok elutasításával szemben, akik a „*láncha verik a szabad földet*” jelszóval támadták őt, mikor földbeclőlőként köztük járt. Álhazafiakat talált egyszerre maga körül mindenhol, akik az elmaradottakat dicsőítik, mert a haladásban mindenhol az osztrák önkényt látják. Elháritották a valós problémákról, és önmaguk tehetetlenségéről ezzel a figyelmet. Az 1860-as években röpirataiban arról adott számot, hogy a gyűlölt „*civilisator Austria*” és a „*Sahara*” Magyar Alföld méricskélésének közgazdasági fontossága állt szemben egymással ezekben a végtelen és értelmetlen vitákban.³⁵ *Önbírálat* című írásában konkrétan fogalmaz: „...*amíg mi a pusztán dudálunk, addig a Lipótváros idegenek kezébe kerül*” [...] „*visszabújunk ázsiai ömágyarságunk télen, naptalan, altató otthonába*” [...] „*nem a félreeső szilvafák alatt legdrágább a haza földje, hanem a Dunapart forgalmas áruhelyein, és ha idegennek engedjük a Lipótváros 3-4000 forintos négyszögöleit, míg magunk a haszontalan homok-siványok buckái között furulyázgatunk, dudázgatunk, és – ami több – onnan akarjuk megvetni a milliomokat jövedelmező kalmárüzletet, akkor nem értettük meg a kor szavát.*”³⁶

²⁹ Barta i. m. (1972) 399.

³⁰ Széles i. m. 39.

³¹ Komlós i. m. 51–53. Vajdában ekkoriban fogalmazódott meg a keserűség és tehetetlenség érzése – a kor értelmiségi fiataljai vígságokba, kávéházi mulatozásokba fojtották Vajdával együtt a bánatukat. Lisznyai Kálmán költő: „*Vajda Jankó, te vagy a világon a legvigább világgyűlölő*”. Vajda a Bach-korszakban már nem elszakadspárti, érzi, hogy a magyarság nem tud egymagában állni Európában. A Habsburgok detronizálása hiba volt, mert Európa őket szükségesnek tartja!

³² Komlós i. m. 120–124.

³³ Vö. Széles i. m. 38. Az új osztrák telekkönyvezésre tanítja az illetékeseket, mivel németül jól beszélt. Az osztrák földbeclőlő hivatal alkalmazottjaként tartották nyilván. *Bóka* i. m. 64. Németül tanította a telekkönyvezést, nem volt állomáshelye, mint egyes források mutatják.

³⁴ Barta János: Vajda János összes művei. Szépprózai írások V. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 180–182, 389. Megjelent nyomtatásban: *Magyar képek albuma*. Heckenast, Pest, 1858.

³⁵ Széles i. m. 39.

Összegzésképpen a Vajdáról szóló tanulmányok és kötetek vizsgálata kapcsán leírhatjuk, hogy Hasláról alig maradt fenn írása.³⁷ Ezek jó része általában nem túl hízelt példázatokban említi a települést. Am az is leszögezhető, hogy ezekkel a már jól ismert tényeket erősítette meg a külterületi élet kiméletlensége és a XIX. századi halasi emberek küzdelme révén. A pusztai lét, a pásztor- és betyárvilág kegyetlensége és elmaradottsága lehangolta és megváltoztatta a forradalmi romantikától fűtött ifjú Vajda szemléletét. Betekintést nyerhetett abba a magyar életmódba, amely végeredményben a haladáspártiak oldalára sodorta. Am az több mint valószínű, hogy a halasi nép szabadságszerető- és császárelenes életérzését itt magába szippantotta a mindig is radikálisan republikánus Vajda, aki ezen szellemisége miatt élete végéig szemben állt mindenféle önkényhatalommal. Az írásaiban használt alföldi tájleírásokat, a pásztorok titkait, a betyárélet zordságait és a kiskunságiak életmódját nálunk ismerhette meg leginkább. Vagyis mindenképpen hatást gyakorolt rá a futóhomokon küzdő, számára addig ismeretlen emberek világa. Így keserű ébredésének – amelyben a magyarországi vidéki lakosság valós társadalmi anomáliáit megláthatta – a mi szülőföldünk volt a melegágya.

Végső István

Pilaszánovits József, Baja 1848/49-es főbírája

Baja városnak számos 1848–49-es szabadságharcos hőse van. Az országosan ismert nevek mellett ritkán kerülnek szóba a helyi hősök. Ezek egyike Pilaszánovits József. Neve említése nélkül gyakran szoktunk rá emlékezni, hiszen ő volt az, aki Baja város közgyűlésén azt a javaslatot tette, hogy a bajai harangok egy részét fel kell ajánlani a haza oltalma érdekében. Az 1848. márciusi napok Baja lakóit is megérintették, az elsőik között ünnepelte meg a város a pesti és pozsonyi eseményeket kivilágítással. 1848 nyarán pedig a város lakossága a régi vezetők helyett újakat választott. Ennek az új tisztikarnak volt az első embere, mint a város főbírája, Pilaszánovits József.

1802. november 29-én születet Roglaticán,¹ ahol családjának birtoka volt. Roglatice ma Szerbia területén található, a XIX. században olyan pusztá volt, amin két nemes család osztozott. Felső-Roglatica volt a Pilaszánovitsok birtoka, amit közbirtokként birtokoltak, vagyis a család tagjai nem adhatták el és nem örökíthették másra, nehogy a birtok ki-kerüljön a család kezéből. A Pilaszánovits család az 1826-os katasztrális összeírás szerint Bács-Bodrog vármegyében a 20. legnagyobb földbirtokos volt 6445 hold birtokkal.² Szülei Pilaszánovits Jakab (1777–1819) és Goldenics Éva, két lánytestvére közül az egyiket, Borbálát (1798–1866) Baján vette feleségül a komáromi Sárkány János, a másikat, Annát (1805–?) 1825-ben Bajsán vette feleségül bajsai Vojnits István (1800–1871), aki Vojnits István és Milassin Kata fia volt.³ Pilaszánovits József pedig 1825 körül vette feleségül bajsai Vojnits István testvérét, bajsai Vojnits Antóniát (1805–1849). Házasságukból több gyermek származott: László (1826-7), Franciska (1828-9), József (1830–1896), Béla (1831–1849), Matild (1836) és Angéla Laura (1837–1852).

A Pilaszánovits családnak szoros kapcsolata volt Bajával, hiszen a család több tagjának volt a városban háza. A családnév kiejtési nehézségei miatt a közbeszédben a bajaiak *Pilákra* rövidítették, illetve magyarosították ezt a családnevet. A Pilaszánovits család egyik legfontosabb emléke Baja főterén a Szentháromság tér 11.–Eötvös József u. 2. számú sarokház, melyet Pilaszánovits Lajos épített. Ma ezt a házat alapítványi vagy Fischer-házként (Fischer-féle alapítványi ház) ismerik a városban, mert a házat Fischer Sámuel vette meg, aki később a zsidó hitközségre hagyta.⁴

³⁶ Széles i.m. 74–75.

³⁷ Természetesen egy kutatást soha nem lehet véglegesen lezárni. Vajda János kapcsán is kerülhetnek még elő kéziratok, illetve az áttekintés a hozzáférhető és ismertebb írásaira szorítkozott.

¹ Roglatice (Roglatiza, Roglatieza) pusztá Bács-Bodrog vármegye északi részén Bajsához közel.

² Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye monographiája II. Bp., é.n. 567.

³ Szluha Márton: Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Bp., 2002. 282.

⁴ Fábrián Borbála: Egy kisvárosi nemesi rezidencia építésének története AETAS 2009/4. 171.

Az 1820–30-as években családjával Bajsán és Szabadkán lakott, amit gyerekeinek születési helyei igazolnak. A nagy tűzvész után költözhetett Bajára és ettől kezdve az évek legalább egy részét – minden bizonnyal a téli időszakot – Baján töltötte, mert a városban két háza is volt. Arra, hogy Baján élt a családjával, utal az is, hogy 1842-ben egyike volt azoknak, akik a Lövészegyletet a nagy tűzvész után újjáalakították. Ekkor az egyesület választmányi tagja is lett. A vármegyei életben, a politikában is aktívan részt vehetett, 1842-ben a táblabírói címet is kapott. Nemesak a nemesek, hanem a polgárok között is népszerű volt, amit bajai főbíróvá választása is mutat.

1848. június 8-án választották meg főbíróvá.⁵ Június 23-án országgyűlési követválasztás után Koller Istvánnal együtt ő köszöntötte Pesten Mészáros Lázár hadügyminisztert, Baja új országgyűlési követét. 1848. augusztus 13-án Istvánmegyét egyesítették Bajával, mert csak egy utca választotta el a várostól. Egyik legjelentősebb intézkedése – a bajai tanáccsal együtt – a közteherviselés bevezetése volt, ami azonban az ellentétes érdekek miatt decemberig elhúzódott. Ekkor sikerült Baja vámjövendelmeit megőrizni, ugyanis a város lakói csak a saját határból behozott dolgok után nem fizettek vámot, a földesurak pedig a bajai vásárba csak díjat fizető fogadott kocsikon szállíthattak árut.⁶

Pilaszánovits József rövid idejű főbírótsága alatt nem sokat alkothatt, 1849 februárjában más városi tisztviselőkkel és polgárokkal együtt menekülnie kellett a városból, ugyanis Zombor bevetele után a császári seregek Baját is megszállták. A város főbírója ellen a megszálló hadvezér elfogatóparancsot adott ki, a városra pedig hadisarcot vetett ki. Baja csak április elején szabadult fel, de június közepétől ismét frontváros lett belőle. Pilaszánovits április közepén tért vissza a városba.⁷ Tavasszal menekültként Debrecenben tartózkodott. Kossuth Lajos maga ajánlotta gr. Batthyányi Kázmér délvidéki országos biztos figyelmébe, mint jeles és lelkes egyént, akit hely- és tájismereténél fogva Baja környékén túl is alkalmazni lehetne. Majd a magyar kormány Szabadkára vésztörvényszéki bírónak nevezte ki. Ennek ellenére sem mondott le a főbírói tisztéről, például 1849. július 22-én „Baja város Főbírája” aláírással Bajáról jelentette a Bács megyei kormánybiztosnak Báta elesését.⁸

A nevezetes harangfelajánlás, amely híven tükrözi a forradalomhoz és Bajához fűződő viszonyát, a következőképpen örökölte meg az 1848. december 30-i közgyűlési jegyzőkönyv: *„Városi főbíró úr hazánk vészes helyzetét és más városok hazafias azon jeles tettét kiemelve miszerint e szorult helyzetben ágyuk öntésére szükséges ércanyag potlására harangjait hazafias feláldozással a' haza oltárára már sokan felajánlották nehogy e' város mely különben sok tekintetben kereskedelmi 's miveltégi ügy szabadalmi állásánál fogva a' haza előtt ösmeretes 's legujabban is törvényes kikülböztetésre méltott a' többi városoknál alantabb maradjon e' részben úgy mind a' hazai közérdek és e' városstetülete kívánja intézkedni [...] Baja városában levő templomokból némely nélkülözhető harangjait ezennel felajánlja”*⁹

1849. július 30-án a császári csapatok ismét megszállták a várost. A november 18-án kiadott császári páteus pedig a várost elszakította Magyarországtól, mivel Baja az újonnan alakult katonai tartomány: a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság része lett. Pilaszánovitsot a szabadságharc alatti tevékenysége miatt börtönbe vetették.

Az 1848–49-es szabadságharcban nemesak Pilaszánovits József vett részt, hanem két fia is fegyverrel harcolt. Az idősebbik – szintén József – honvédhadnagy volt, a fiatalabbat, Bélát ma a szabadságharc gyermekhősei között tartják számon: 18 éves korában meghalt a csatamezőn (de néhány könyv szerint csak 16 éves volt 1849-ben). Fiatalsága ellenére fontos szerepe volt a tavaszi hadjáratban: a tiszai átkelés tervét, azaz az abonyi hadicselt eszelte ki és hajtotta végre. Ugyanis ő volt az elterelő „hadművelet”, hogy a császáriak ne tudják meg, hogy hol kelnek át a magyarok. Részt vett a hatvani csatában és 1849. április 9-én a tápióbszei csatában, amikor a hídnál a magyar sereg visszavonulását fedezte, egy ágyúgolyó eltalálta és leszakította mindkét lábát. Sebesültként még elszállították a nagykátai Keglevich kastélyba, ahol a szükségkórház volt, de itt belehalt sérüléseibe. Sirja a nagykátai temetőben van.¹⁰

⁵ BKMÖL IV. 1101. közgy. jkv. 1847–1849. 5/1848–1848. jún. 19. Kemény szerint június 9-én volt a választás (Kemény János: Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban 1–2. kötet. Kecskemét, 2008. 30.)

⁶ Kemény i. m. 1. kötet. 407–410.

⁷ BKMÖL IV. 1101. közgy. jkv. 1847–1849. 10/1849.

⁸ Kemény i. m. 2. kötet. 692.

⁹ BKMÖL IV. 1101. közgy. jkv. 1847–1849. 129/1848.

¹⁰ Gulyás Gizella: A szabadkai Pilaszánovics Béla, az 1848–49-es szabadságharc gyermekhőse. Bácsországi 2001/V–VIII. 3.

Néhány hónappal később Pesten Vojnits Antónia is meghalt. A szabadságharc után Pilaszánovits Józsefet letartóztatták és két évet (1852-4) Pesten az Újépületben, majd Josefstadtnban töltötte 10 éves börtönbüntetését, teljes vagyonát is elkobozták. Fia, ifjabb Pilaszánovits József megpróbálta kiszabadítani, illetve büntetését enyhíttetni.¹¹ Elítélésének oka a szabadkai vésztörvényszéki működése volt. A szabadságharc utáni megtorlásokról a megyei monográfia így emlékezett meg: „Azok, a kik a szabadságharc alatt a vármegyében működtek, leginkább a temesvári haditörvényszék elé kerültek. A temesvári haditörvényszék azonban nagy tért engedett a személyes befolyásoknak és a közbenjárásoknak. Így Aszt Nándor, a vármegye főjegyzője, a ki a függetlenségi nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette, csodálatosképen megmenekült az elítélés alól. Putnik Béla, volt alispánt, a kit még elítélés előtt szabadlábra helyeztek, jószágelkobzásra ítélték. Legnagyobb beszámítás alá estek a vésztörvényszék tagjai, a kik közül Hoffmann Mihályt és Lénárd Mátét közteli halálra ítélték, de kegyelem útján a halálos ítéletet 18, illetőleg 15 évi sáncmunkára változtatták át. Pilaszánovits József vésztörvényszéki elnök, a kit 10 évi fogságra s vagyonelkobzásra ítélték, Josefstadtnban töltötte ki büntetésének egy részét; de később ő is kegyelmet nyert s elkobzott vagyonát is visszakapta.”¹² 1860-ban szabadult Josefstadtból, és 1870. szeptember 8-án halt meg Roglaticán.¹³

Fábián Borbála

Ruha teszi az embert

Magyar viseletek a XVIII. század közepétől a reformkorig

A magyarországi öltözködésben megnyilvánuló idegen hatás II. József uralkodása alatt érte el a tetőfokát, amikor nemcsak külsőségekben, hanem a nyelvhasználat terén is jórészt megvált nemzetünk az „ösi” tradícióktól. A társalgási nyelv is idegen lett, a magyar arisztokrácia férfitagjai többnyire németül leveleztek és beszélgettek, az előkelő magyar asszonyok sem akarták a divattól elmaradni, így társaságban és közhelyeken sokszor szégyelltek magyarul beszélni. Az arisztokrácia társas életéből kiszorult magyar nyelv csak a köznemesség otthoni társalgási nyelveként őrződött meg. Ha pedig valaki nem tudott, vagy nem akart németül beszélni, akkor latin nyelven érintkezett.¹ Sokan elhagyták az évszázados ruházatukat, a férfiak a XVI–XVII. századi mentéjükét és dolmányukat, sarkantyús eszmájukat, helyette európai, „nyugati” módon kezdtek öltözködni, magyaros jellegként a régi viseletről egyedül csak a zsinórozás maradt meg.² Mindez elsősorban a bécsi udvarban élő főnemesekre volt jellemző, a köznemesek azonban továbbra is őrizték a keleties, katonás jellegű magyar viseleti formákat. A XVIII. század végi férfiviselet éppen ezért kevésbé tekinthető magyarosnak, mint a korábbi évszázadokban. A szűk pantallós nadrág (mivel a lovagláshoz kiváló, ezért a huszárok is átvették) szabása és alakja nem változott, csak díszítése lett gazdagabb, ugyanis a dolmány megrövidülésével a nadrágszárra sújtás került, kezdetben egyszerű vitézkötés, a század közepétől viszont a comb egész felső felét díszíteni kezdték ék alakban, amely mellett a hímzés és rojtozás is megjelent.³

A XVIII. század közepére francia hatásra a szűk nadrág mellett általánossá vált a térdnadrág viselete selyemharisnyával, *strimfl*ivel. A száras nadrágot háttérbe szorító strimfliről és a térdnadrágról Kazinczy Ferenc önéletrajzában is olvashatunk, melyben Orczy Lőrinc költő tábornokkal való találkozását ír-

¹¹ Erről tanúskodik egy levél, amelyet az OSZK-ban őriznek. L. bővebben: *Fábián Borbála*: Pilaszánovits József levele Pilaszánovits Lajoshoz. Adalék az 1849 utáni bácskai megtorlások történetéhez. Bácsország 2008/4. 66–69.

¹² *Borovszky* i. m. 235–236.

¹³ Halálának dátuma tévesen jelent meg Szluha Márton könyvében (*Szluha* i. m. 282.), ugyanis a gyászjelentés és Vojnich József kutatásai szerint is nem 1871-ben, hanem 1870-ben halt meg (Sz.Tl.F.:1.35 – Pilaszánovich A.).

¹ *Nagy Róza*: Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. In: *Művelődéstörténeti Értesítések* 62. szám. Bp., 1912. 3.

² *Nagy* i. m. 12.

³ *Domanovszky Endre*: Korok ruhái. Corvina Kiadó, Bp., 1979. 314; *Mojzsis Dóra*: A régi magyar öltözködés. Officina Kiadó, Bp., 1988. 13; *Tóth István György*: Magyaros viselet és nájmódi öltözködés: a női- és férfiruházat. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: *Kösa László*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 156.

ja le: „Egy este ő is theatrumba ment gyalog és egyedül, csak akkor sejtém meg, hogy jön, midőn mellett elméne. Plandrában, azaz térdig erő német nadrágban, viaszos nehéz stíliben láta meg felkötött ezüst sarkantyúval, mely a mágnás fiúknál ugyanazon elnémetesedni kezdő világban módi, de nem oly elhatalmazott, hogy nekem is így kellett volna öltözöm. —»Kis fiú — így mondá Orczy — mit mondana erre a tisztes öltözetre a nagyatyád, az én lovagló pajtásom, ha így látna. No jó, no jó, csak a szívetek magyar legyen még ha veszni indultatok is!»⁴ Eme kijelentésre Kazinczyt majd elnyelte a föld szégyenében. Kazinczy többször került kellemetlen helyzetbe németes öltözködése miatt. Amint másutt írta: „Egy magyar rábeszélé, öltözém strimflibe, cipőbe, s jelenjek meg így mindenütt Bécsben, azt teszi minden ifjabb magyar. Hittem neki, mert így jára Palásthy és Beóthy és Szlávy secretáriusok, sőt bőrnadrágocskában láttam magát Pásztyort is, de stílibel, s ime Pászthornak ebédjén strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperdel. Belépvén ebédlőjébe, megrezenék, midőn a falról Széchy, Skerleczi Miklós, Szily Somich Lázár néznek le rám, obester Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre súlyesztergett, pirulni látszik érettem. A cseléd előttem ajtót nyitja, s Pásztyort elnémulva fogadott. Csaknem elnyeje szégyenemben a föld. Jártam úgy ezután is, de Pásztyort elébe így nem mentem többé.”⁵

A fehér vászon- vagy selyemingre vették fel a dolmányt és a mentét, melyek ujjait ekkor már külön darabokból és vállban szabták. Az ujjait ívelten bevarrták a vállrészbé, a hátrészt pedig a francia frakk megoldásához hasonlóan ívelt darabokból állították össze, így alakult ki a jellegzetes zsinórral kiemelt hátvonal. Az elől gombos, csákóra vágott dolmány hossza csipőig megrövidült, vállban és derékban egyre szűkebb lett. 1730-tól a dolmány derékrésze megnyúlt és a csipőtől tölcselesen kibővült. A dolmány korábban variálható leppentős ujjai rögzített és visszahajtott közelövé változtak, elől megjelentek a zsebek. A fiatalok csipőig, az idősebbek combközépig erőt viseltek. A század közepétől a dolmány – a francia rokokó hatására – mellényszerűvé zsugorodott és ujjatlaná vált, *ujjatlan dolmány* elnevezéssel illették, melyből kialakult a XIX. század atillája.⁶ A dolmányt télen-nyáron hordták: a béleletlen könnyű *félszer-dolmány* nyári, a vastagabb bélelt *kétszer-dolmány* téli viselet volt.⁷

A dolmányra vették fel a mentét, mely egyenes szabású és hosszabb a dolmánynál. A XVIII. század közepétől a mente sokféleképpen változott és több típusa alakult ki. Az egyik változás, hogy az egyenes vállszabás megszűnt, amely a szerkezet orientális jellegét hangsúlyozta. A másik változás a francia divat hatására következett be: az öltözét szűkebb lett, szorosan a testre szabták, a mellen sűrű ezüstgombobozással látták el, ugyanakkor nem gombolták össze, mert sokszor nem ért össze a mente az elején. A szárnyait elől lekerekítették, így egyre jobban kezdett hasonlítani a frakkhoz, ezért „frakkmentévé” alakult át.⁸ A korábbi szőrmebélés eltűnt, csak a széleit díszítették prémszegéllyel. Sokan a hagyományos szabású, de már rövidebb mente és dolmányformákat, vagy a francia mintára készült mellényt és fraktot viseltek. A férfiruhák díszítésére a hagyományos paszomány és zsinóros díszítés mellett megjelentek a selyem- és a fémszálás himzések, csipkerátétek, csipkézések, melyek együtt sajátosan magyarrá, egyben európaivá is tették a férfioltözetet.⁹ A férfiak szattyán, vagy birkabőröböl készült piros, barna és sárga színű csizmát viseltek, elől térdig felhúzódo hegyes végződéssel. A lábbelik orra többnyire gömbölyű volt, a fából készült sarkot pedig bőrrrel vonták be.¹⁰

Míg a férfiruha részben megőrizte a magyaros-keleties hagyományt, addig a nők könnyebben vették át a nyugati divatot. A női viseletre főként a francia rokokó hatott, de díszítése továbbra is sajátosan magyar jellegű maradt, 1790-től pedig egyre magyarosabb formákat kezdtek viselni. Az alsóruházatot továbbra is a selyem- vagy pamutharisnya, pamutbugyogó, pamuting vagy ingruha adta, melyekre a fűző és az abroncsszoknya került. 1740 körül bécsi közvetítéssel, jelent meg „*vertigályos*” (francia *vertugadine* szóból), panies szoknya, azaz az abronccsal kimerevített harangszoknya, melyet a magyar köznép „*tyűkboritonak*, *kotlóboritonak*” nevezett.¹¹ A felsőruha továbbra is a vállfűzőből (mellényből és a pruszlikból), azaz magyar vállból, selyemből vagy csipkéből készült ingvállból, szoknyából és kö-

⁴ Kazinczy Ferenc: Önéletrajz. Bp., 1987. I. 75–80.

⁵ Nagy i. m. 13.

⁶ Tompos Lilla: A diszmagyar. Magyar Mercurius, Bp., 2005. 75; *Mojzsis* i. m. 14–15.

⁷ Tóth i. m. 156.

⁸ E viselet a *justeaucorps*-hoz hasonlított, melyet többnyire a bécsi udvarban élők viseltek.

⁹ Tóth i. m. 357; Tompos i. m. 68; *Voit Pál* (szerk.): Régiségek könyve. Gondolat, Bp., 1983. 357.

¹⁰ Tompos i. m. 91.

¹¹ A magyar nőket az különböztette meg a nyugati hölgyektől, hogy ruhájukon az abroncsok kisebbek voltak és nem fűzték magukat olyan szorosan a fűzőbe.

tényből állt. Magyaros jellegét a *csipkekötény* és a *pruszlik* adta. A szoknya esését a szoknya alá tett, derékra kötözött párnácskák biztosították.

A szoknyát képesekkel rögzítették a vállfűzőhöz. A ruha nyakkivágása francia hatásra mély lett, a nyak és a mell félig fedetlen maradt, bőven ráncolt ujjait két helyen szalaggal átkötötték, a kezelőrész és a nyakkivágást csipkével szegélyezték. Felületét csipkével, arany- vagy ezüstspaszománnyal díszítették. A női ruhák alapanyaga igazodott az aktuális divathoz, egyszínű mintás vagy sokszínű virágos brokátok, selymek kerültek előtérbe a bársonnyal szemben.¹² Felöltöként prémmel bélelt vagy szegélyezett pelerines köpenyt, posztóból készített, prémmel szegélyezett vagy bélelt mentét, a leányok pedig többnyire félvállra vetett dolmányt viseltek.¹³ A nők lábbeliként himzett csatos, lapos sarkú cipőt hordtak, melyet idővel a hegyes, pántos, magas fasarkú francia cipőkre cserélték a hagyományos szattyán-, kordován- vagy birkabőreszima helyett.¹⁴

Az idegen hatás a hajviseletben is megjelent. Vas Gereben így nyilatkozott a korabeli magyar női hajviseletről: „A nők fejükön megtelepedett asztagokat, boglyákat viseltek, melyekhez szénahányó villa való fésűnek; ezeknek leírásához hat mesterember kell, hogy megmondja mindenik, mit készített a furcsa épülethez”. Magyaros hajviselete ebben az időben csak annak volt, aki nem ért rá divatosan megfésülködni.¹⁵ A nők hosszú hajukat hétköznapiokon simán hátrafésülték, enyhén göndörítették és változatos formájú kontyokba fogták. A francia hajviselet ellenére az asszonyok a fejükön magyaros himzett vagy aranycsipkés, illetve arany- vagy ezüsthímzésű főkötőt, a leányok pedig virágkoszorús pártát, vagy tollforgós posztó-, bársony- vagy nemezsuveget viseltek. A férfiak a XVI. század vége óta, hosszú göndör haját, szakállt ritkán, inkább csak hosszú pödrött bajuszt viseltek. A bécsi udvar főurai viszont rizsporos parókában, majd Mozart-sziluettben pompáztak. Divatból a köznemesség is elkezdte viselni a parókát, de a gúnyos közvélemény hamar leszoktatta erről őket. Fejfedőjük a visszahajtott szélű magas, prémszegélyű posztó-, bársony- vagy nemezsuveg volt, mely továbbra is tollforgóval rendelkezett.

II. József abszolutista intézkedései következtében újra feléledt a német ruhával szemben a magyar viselet, amely nagyobb mértékben a felvilágosodás, a francia forradalom hatására II. József halála után nyert teret. A francia forradalom következtében ugyanis Párizs elveszítette vezető szerepét, a francia divatlapok megjelenése szünetelt, a divatvilág Bécs felé fordult, majd Brünn, Drezda, Lipese lett a divat fővárosa, míg az idővel ismét vissza nem kerül Párizsba.¹⁶ A francia forradalom máig ható változásokat hozott a férfi és a női divatban, ugyanis eltűnt a térdnadrag (culotte), helyette divatba jött a hosszú pantalló. Eltűntek a rizsporos parókák és a hajköltemények, a merevített ruhaderekek, helyettük a nők gördögösen öltözködtek, melynek szabásvonalát az emelt derekú, túllból, muszlinból varrott könnyű ruhácskát, I. Napóleón uralkodásáról napjainkban is empire-vonalúnak nevezünk.¹⁷

Magyarországon II. Lipót trónra lépése és az 1790–92-es országgyűlés adott lendületet a magyar viselet előkerülésének.¹⁸ Olyannyira elterjedt az igény nemzeti viseletben járni, hogy az a következő évszázadban is megőrizte jelentőségét. II. Lipót támogatta ezt a törekvést, az 1790-iki pozsonyi koronázási ünnepségén maga is magyar díszruhát öltött, hasonlóan I. Ferenc király is, aki az 1792-ben koronázási ünnepségén szintén magyar díszruhát viselt.¹⁹ A nemrég még német plundrában és viaszos stíliben járó Kazinczy is örömmel látta ezt a változást. Nemzeti érzéseiket a külsőségekben is egyre jobban kifejezték, a bálokon magyar ruhán kívül mást nem lehetett viselni, akin német ruhát láttak, azt leszaggatták róla.

Sokan úgy vélekedtek, hogy a magyar ruha viselésével kezdett éledni a patriotizmus. Nemcsak az egész nemzet, hanem maga az országgyűlés is sürgette a régi magyar viselet helyreállítását. A magyar viselet kötelezővé tételére a rendek nagy hangsúlyt helyeztek, fő törekvésük volt, hogy mindkét nemű nemes magyar ruhában járjon.²⁰ Voltak a rendek tagjai között, akik a díszes magyar öltözéket takaré-

¹² Téli ruhák esetén a két selyemszövet közé vattaréteget varrtak, illetve használtak rásaposztót is, mely fésűsgyapjából készült, sávolykötésű, festett és enyhén bolyhozott felsőruházati szövet volt.

¹³ Tompos i. m. 96, 102; Domanovszky i. m. 317; Mojzsis i. m. 22; Voit i. m. 357; Nagy Géza–Nemes Mihály–Tompos Lilla: A magyar viselet története. Magyar Mercurius, Bp., 2002. 18.

¹⁴ Tompos i. m. 91.

¹⁵ Nagy i. m. 10.

¹⁶ Nagy i. m. 18.

¹⁷ Nagy–Nemes–Tompos i. m. 18–19.

¹⁸ Nagy i. m. 7, 18.

¹⁹ Nagy i. m. 19.

²⁰ Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi congressusig (1711–1815). In: Magyar nemzet története VIII. Szilágyi Sándor (szerk.) Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt. Bp., 1895–1898. 457.

kossági szempontból nem ajánlották, mondván, ha a magyar ruha viselésére vonatkozó törvényt megalakotnák, sok pénmet hoznának be és sok pénzt küldenének ki érte külföldre. A rendek végül kimondták, hogy *nem a ruha, de az erény teszi a nemzetet*.²¹

Az 1790–92-es országgyűlés a katonaság öltözetéről is intézkedett: „*Mint tudva van az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyűlöli úgy annyira a gyalog katona sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel és természetes szabadságának iszonyú megsértésével lehet ezen életre hozni, szükséges a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképpen a tisztviselőket is.*”²² Az előző századokban ugyanis főleg a katonaság tartotta fenn a nemzeti viseletet, s a katonai viselet szépsége és nemzeti hatása csak akkor kezdett tűnedezni, amikor felállították az állandó hadsereget, s egyseges egyenruhával látták el. A huszár hagyományörző egyesületek a mai napig őrzik a magyaros viseletet. Nemzetközi szinten annyira népszerű volt a huszárviselet a XIX. század elején, hogy a porosz katonaságnak csaknem a fele magyar ruhát viselt. Az 1805-ben Austerlitznél megvert oroszok hazánkon át vonultak haza és huszáraik magyar szabókkal levagdaltatták – felsőbb rendelet folytán – a dolmányaik és mentéik fecskefarkát. Az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor Metternich naplójában írta, hogy a multság nem csak életrendjét zavarja meg, hanem azt a kényelmetlenséget is rárója, hogy nyelvéit és ruháját meg kell változtatnia. Latinul kell beszélnie és huszáruhát öltönie magára. Az egyetlen kedvezmény, amit megengedhet magának, hogy bajuszt nem kell növesztenie.²³

Az 1790-es évektől országszerte érvényesülő nemzeti ébredésnek, a rendi nacionalizmus feléledésének eredményeként megjelenő magyaros ruhaformák azonban még nem teremtettek önálló magyar divatot, sőt az 1820-as évekig a nemzetközi divat és a magyaros ruhák a legváltozatosabb keveredést mutatták. Az öntudatos magyar nemzeti ruhaformák megjelenését és széleskörű elterjedését – a korabeli sajtó és memoárirodalom alapján – a reformkor időszakára tehetjük.²⁴

Bagyinszky Marianna

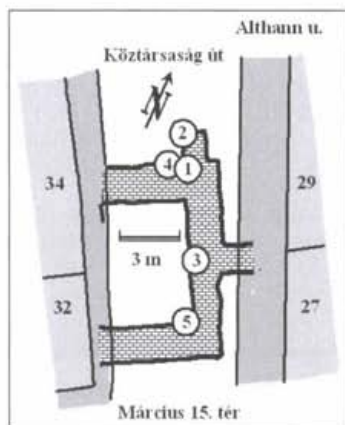
Közzettani vizsgálatok a váci Főtér ásatási területén II.

A Honismeret 2008/1. számában megjelent cikkben¹ vázoltam egészítem ki néhány újabb eredménnyel. 2010-ben ugyanis lehetőségem nyílt a váci főtéri ásatások szilárd közetanyagának vékonycsiszolatos tanulmányozására és ezt szeretném ismertetni, illetve a korábbi vizsgálatokkal együtt összefoglalni a mintavételei helyek anyagával.

A Bécsi kapu

Az alapfalak jórészt homokkőből és andezittufából épültek, az andezit, mészkő/dolomit aránya néhány százalékot tesz ki.²

Homokkő (Hárshegyi Homokkő,³ Vác, Bécsi kapu 5. számú minta) a falazóanyag több mint felét alkotja. Színe szürke, sárgásbarna, lilásvörös és változatos szemcsenagyságú. A vizsgált minta sárgásvörös színű, osztályozatlan, durva – középszemű kvarchomokkő agyagásványos – limonitos kötőanyaggal. A ho-

A középkori Bécsi kapu feltárása a mintavételei helyekkel (az eredeti felvétel alapján készült egyszerűsített ábra)

²¹ Marczali i. m. 531.

²² Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp., 1905. 28.

²³ Nagy i. m. 18.

²⁴ Vö. Bagyinszky Marianna: Nemzeti viseletek a reformkorban. Honismeret 2010/6. 77–80.

¹ Fehér Tamás: Közzettani vizsgálatok a váci főtér ásatási területén. Honismeret 2008/1. 58–62.

² Fehér i. m.

³ Gyalog L. (szerk.): Magyarázó Magyarország fedett földtani térképéhez 1: 100 000. MÁFI, 2005. 188.

mokszemesék főleg kvarcitananyagúak, alig kerekítettek, de előfordulnak jól kerekített szemcsék is. A kvarckristályok folyadékzárványai aprók, rendszerint folyadék- és gázfázisból állnak. A homokkőben ritka elegyrész a csillámkvarcit (muszkovitkvarcit), kovapala, illetve a kvarcitananyagú milonit. Járulékos ásványai: muszkovit, sötétbarna-vörösesbarna színű ortit, cirkon, opacitosodott biotit, kék-szürkés-kék színű turmalin.⁴ A homokkő kötőanyaga agyagásványos-limonitos, karbonátásvány alig fordul elő és rendszerint limonittal sárgásbarnára színezett.

Andezittufa (illetve az összes többi andezit, andezit-dácittufa; Mátrai Andezit Formáció,⁵ Börzsönyi Andezit Formáció, Andezit-dácit rétegvulkáni összlet,⁶ Hasznosi Andezit Formáció,⁷ Nagyvölgyi Dácittufa Formáció,⁸ Vác, Bécsi kapu 4. számú minta) sárgásszürke, lilásszürke vagy szürke színű amfibol – biotitandezit tufa. Labradoritos összetételű plagioklász, közönséges hornblendét, vörösesbarna színű biotitot, magnetit és kevés, sajátalakú apatitot tartalmaz. A közetüveg barnás színű, limonitosodott.

Andezit Szürke vagy lila színű, porfíros szövetű kőzetek.

Szürke andezit (Bécsi kapu 1. számú minta) Pilotaxitos szövetű, hipersztén, augit, plagioklász porfíros elegyrészeket tartalmazó, likacsos-porózus andezit. Táblás termetű piroxén (hipersztén, illetve augit) és labradoritos összetételű plagioklász kristályai sötétbarna színű, limonitosodott, üveges alpanyagban helyezkednek el. A kőzet ásványai épek, mindössze a kőzetüregek falán képződött igen apró kristályokból álló montmorillonitréteg. Az üregek belsejét néha szálas – sugaras megjelenésű aragonit tölti ki.

Lilászvörös színű andezit (Bécsi kapu 2. számú minta) Ez a kőzettípus előfordul önálló építőkőként a középkori templom, annak kerítése falában valamint megtalálható a tufaanyag elegyrészeként is. Nagy porozitású, oxiamfibol, plagioklász, hipersztén és magnetit porfirokat tartalmazó andezit. Mikroszkóp alatt folyásos, eredetileg üveges alpanyaga jól látható. Az alpanyag színét a benne finoman elszórt magnetit- és limonitkristályok adják. A kőzet porfíros elegyrészei többnyire épek, viszont az amfibol és a piroxén körül változó vastagságban opacitos szegély alakult ki. A plagioklász labradoritos összetételű.

Mészkö (Dachsteini Mészkö Formáció,⁹ Vác, Bécsi kapu 3. számú minta). Tömött, mikrites szövetű, világosszürke színű kőzet. Sok vékony kalcit- és limonitér szeli át. (A falazáshoz használt egyes mészköpéldányok kifejezetten becsesás szövetűek.) A kőzet egyszerű ooidos¹⁰ grainstone.¹¹ Kevés foraminifera, mollusca és Dasycladacea törmelék fordul elő benne. A szemcsék közötti cement mikrit és mikropátit. A kőzet több tektonikai esemény nyomát őrzi pátos kalcittal kitöltött erek formájában. A legutolsó deformációs esemény nyílt töréseket hozott létre, ezekben először pirit rakódott le és a törések szegélyén a kőzet mikrites szövetűvé kristályosodott át, majd ugyanitt oxidatív oldatok áramlottak, melyek a piritet limonitá oxidálták, és a keletkező limonit a mészkövet helyileg sárgásbarnára színezték.

A középkori templom (Szent Mihály templom)

A Bécsi kapu építéséhez felhasznált kőzetanyagok itt is megjelennek, viszont hangsúlyos szerepet kap az alapfalak építőanyagaként a világosszürke-zöldesszürke színű, jól faragható tufa. Külleme és világos színe alapján itélve leginkább dácit- vagy riolituffára hasonlít, viszont ásvány- és kőzettani összetétele miatt inkább andezittufának minősíthető. Érthető és logikus Korpás László állásfoglalása, amikor

⁴ Korpás László szerint a Hárshegyi Homokkő fő- és járulékos elegyrészei: *kvarc*, földpát, *muszkovit*, *agyagásvány* (*szericit*), *karbonát*, *kőzettörmelék*, magnetit, *biotit*, klorit, *rutil*, *cirkon*, *turmalin*, gránát, amfibol, epidot – zoizit (a vizsgált mintában: *ortit*), pirit, *limonit* (a vizsgált mintában és az irodalomban fellelhető közös ásványok kiemelve). Vö. Korpás L. (szerk.): Magyarazó a Börzsöny és a Visegrádi-hegység földtani térképéhez 1:50 000. MÁFI, 1998. 216.

⁵ Hámor G.: A magyarországi miocén rétegtana. In: Bérczi I. – Jámor Á. (szerk.): Magyarország geológiai képződményeinek rétegtana. MOL & MÁFI, 1988. 437–452.

⁶ Korpás i.m. és Korpás L.: A Börzsöny és a Visegrádi-hegység földtani felépítésének vázlata. In: Fésűs J. – Hála J. (szerk.): Börzsönyvidék 3. Szob, 2005. 9–26.

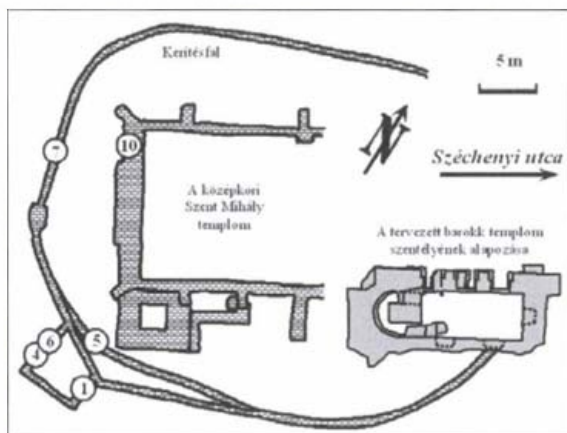
⁷ Bereczné Horváth E. – Andó J.: A geokémiai csapdák és gátak környezetgeokémiai szerepe és térképi ábrázolási lehetőségeik bemutatása a Naszály térségi mintaterületen. Földtani Közlemények 129/1. 1999. 61–81.

⁸ Gyalog i. m.

⁹ Gyalog i. m.

¹⁰ Piros O. – Császár G.: A Dachsteini Mészkö Formáció Pusztavám térségében feltárt legfelső rétegei a falutól délre eső köfeytő rétegsorában. Földtani Közlemények 139/1. 2009. 21–32.

¹¹ Flügel, E.: Microfacies of Carbonate Rocks. Springer, 2004. 976.

A Szent Mihály templom feltárása a mintavételi helyekkel (az eredeti felvétel alapján készített egyszerűsített ábra)

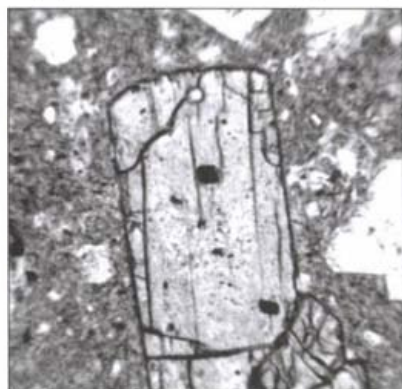
üveges alpanyagú piroxén – amfibolandezitet, trachitos szövű oxiandezitet, kevés kvarcitot és aleurolitot tartalmaz. A horzsakődarabok alakja lekerekített, pórusai kerekdedek – megnyúltak, üveganyaga mikroszkóp alatt szintelen. Porfíros elegyrészként biotitot, amfibolt illetve plagioklász tartalmaznak, szövűtük fluidális lehet. Az alpanyagban felismerhető kristályok: barna-barnássárga pleokroizmusú biotit, sárga – barnászöld színekben pleokroos hornblende, laboratoritis összetételű plagioklász és kevés augit. Járulékos elegyrészei magnetit, apatit és igen ritkán cirkon.

Homokkő (Hárshegyi Homokkő). Típusát tekintve megegyezik a Bécsi kapu alapfalában talált kőzettel, így ennek külön leírásától eltekintek. A falazóanyag egynegyede ebből a kőzettípusból került ki.¹⁴

Andezit. A Szent Mihály templom építéséhez felhasznált kőanyag mintegy 3 százaléka.

A középkori templom kerítésfala

Többször újjáépített, az építkezések során egyre változatosabb kőzetanyagból felhúzott fal (falak)¹⁵ alaprajza is változott az idők folyamán, noha a felderített szakaszokon viszonylag kis mértékben. Leghosszabb még meglévő részén körülbelül 80 cm vastagságú és jelentős részében (~80%) nagy szilárdságú, megmunkálatlan andezitdarabokból áll (ebből 90% szürke andezit, 10% vörösszürke oxiandezit).

Magnetit zárványos hipersztén (Vác, Fötér 4. számú minta)

¹² Korpás i.m. (1998. és 2005.)

¹³ White, J. D. L. – Houghton, – B. F.: Primary Volcaniclastic Rocks. *Geology*, 34/8. 2006. 677–680.

¹⁴ Fehér i. m.

¹⁵ Fehér i. m.

a különböző megjelenésű, de egyazon vagy helyileg közel eső vulkáni centrumból/centrumokból származó börszőnyi vulkáni és szubvulkáni kőzeteket, ignimbriteket, piroklastárakat, tufákat és tufabrecsákat összevonva andezit – dácit rétegvulkáni összletként határozza meg.¹² A különböző kőzetváltozatok kémiai összetétele természetesen nem egységes, de lényegében ugyanazon korú és tektonikai helyzetű vulkáni tevékenység eredményei.

Tufa (ignimbrit, andezitlapillis – horzsaköves tufa, Vác, Fötér 10. számú minta). Világosszürke színű, horzsaköves, lapillis, erősen porózus, jól faragható kőzet. Porfíros ásványai: biotit, amfibol, plagioklász és augit. Juvenilis elegyrészként¹³ horzsakövet és kristálytörmelékkel, míg litikus összetevőként

Szürke andezit (ez a leggyakoribb típus, Vác, Fötér 7. számú minta). Tömör, ép, kemény amfibol-augitandezit. Porfíros pilotaxitos szövűtű, porfíros elegyrészként laboratoritis összetételű plagioklász, kevesebb augitot és szórányosan amfibolt tartalmazó kőzet. Porfíros elegyrészei majdnem összeérnek, az alpanyag (plagioklász, magnetit, barna színű, limonitos kőzetűveg) mennyisége igen kevés. A kőzetet ért utólagos oxidáció miatt a porfíros elegyrészek opacitosodás – limonitosodás – agyagásványosodás figyelhető meg, főleg az amfibol alakult át erősen.

Szürke, porózus andezit (Vác, Fötér 4. számú minta). Középszürke színű, sűrűn porfíros, hialopilitos szövűtű kőzet. Porfíros elegyrészei: amfibol (közönséges horn-

blende), hipersztén, labradoritos összetételű plagioklász és magnetit. Az üveges alpanyag színe egészen halvány barnás árnyalatú, majdnem színtelen. A kőzet üregeinek falát illit-montmorillonit kristályokból álló kéreg borítja, amelyekhez kevés klorit társul. A kőzet porfíros elegyrészei ennek ellenére épek, rajtuk utólagos elváltozás nyoma nem látszik.

Gránátartalmú andezit (Vác, Fötér 6. számú minta). Kissé sárgás árnyalatú világosszürke színű kőzet. Sűrűn tartalmaz porfíros elegyrészeket: pigeonitot, közönséges homblendét, labradoritos összetételű plagioklászt és magnetitet. Porózus, kissé fluidális szövétű, üveges alpanyagú andezit. A kőzetüveg színe világosbarna, kissé szericitesedett. Színeselegy részei (pigeonit és amfibol) a kőzet porusai közelében limonitosodottak – agyagásványosodottak, a plagioklász általában ép. A kőzet üregeinek falát vékony, limonittal kevert montmorillonit réteg borítja, az üregek belsejét néha sugaras – szálas megjelenésű aragonit tölti ki. A körülbelül 1 cm átmérőjű, barnászörös színű gránát szabad szemmel felismerhető, azonban annyira ritka, hogy a vékonycsiszolati preparátumban nem fordul elő. (Igen ritkán a tufában is megjelennek néhány milliméteres, sajátalakú példányai.)

Homokkő (Hárshegyi Homokkő). A falazóanyagban változó mennyiségben szerepel, ismertetését lásd a Bécsi kapu kőzeteinek leírásánál.

Tufa. Vegyes összetételű horzsaköves – andezitlapillis tufa, leírását lásd a Szent Mihály templom, illetve a Bécsi kapu kőzeteinek tárgyalásánál.

Dolomit (Földolomit Formáció, Dachsteini Mészkö Formáció,¹⁶ Vác, Fötér 1. számú minta).¹⁷ Sárgásszürke színű, világosszürke foltos, cukorszövetű dolomit. A világosszürke foltok dolomikritből, míg a kőzetpéldány többi része sajátalakú – hipidiomorf szemcsés dolomikropátitból és dolopátitból áll. A kőzetet átszelő vékony telérek kitöltőanyaga durvakristályos, tiszta dolopátit. Az apróbb kristályok belseje rendszerint zavaros, erősen zárványos.

Kalcitpettyes mészkö (Dachsteini Mészkö Formáció,¹⁸ Vác, Fötér 5. számú minta). Dasycladacea törmelékes wackestone – foraminiferás-Dasycladacea mudstone. A Dasycladacea törmelék („kalcitpettyek”) lekerekített körvonalú vázelemekből áll és egyes szintekben felhalmozódik (wackestone), míg a kőzet másik része ösmaradványban szegény biomikrit. Vékony, kalcittal kitöltött többgenerációs érhalózat szövi át, néha sztilolit is megjelenik, amelyet a későbbi kalciterek áttörnek. Az utolsó tektonikus esemény kitöltetlen, nyílt töréseket hozott létre, ezek szegélyén mikropát méretű kalcitkiválás és limonitos elszíneződés tapasztalható.

Következtetések

A váci főtéri ásások során előkerült középkori alapfalak (Bécsi kapu, Szent Mihály templom illetve ennek kerítése)¹⁹ kőzetanyag lényegében két forrástípusra vezethető vissza: az andezit – dácit réteg-vulkáni összletből és a Hárshegyi Homokkőből származó, különféle tulajdonságokkal rendelkező kőzetekre. Nem elhanyagolható azonban a Dachsteini Mészkö szerepe sem, mely, ha építőként nem is játszott fontos szerepet, viszont a falazáshoz szükséges mész előállításához elengedhetetlenül szükséges volt. A habarcsanyaghoz szinte minden alkalommal keverték aprószemű dunai homokot – kavicsot vagy vulkáni tufát is.

Andezit – dácit réteg-vulkáni összlet: A várostól északra, a Börzsöny-hegység déli részén (Dióshegy, Fenyves-hegy,²⁰ Katalin-völgy, Verőce: Nagymál-hegy, Borbély-hegy²¹ előforduló, középső miocén (badeni) korú, vulkáni eredetű képződmény. Jelentős részét különböző tufatípusok alkotják: horzsaköves és lapillis ignimbritek, valamint nagyobb kőzetdarabokat tartalmazó piroklaszt ártufák. A könnyen

¹⁶ *Gyalog* i. m.

¹⁷ A formáció-besorolás bizonytalanságát részben az okozza, hogy a kőzet ösmaradványt nem tartalmaz, másrészt a Dachsteini Mészkö Formációban is előfordul dolomitosodás különösen az alsóbb, a Földolomithoz közeli átmeneti rétegekben. *Balog A. – Haas J.*: A váci Naszál Dachsteini Mészkövének szedimentológiai jellegei és genezise. *Földt. Közl.* 120/1-2. 1990. 11–18.; *Haas J.*: A Dunántúli-középhegység triász képződményeinek rétegtana. In: Bérczi I. – Jámbor Á. (szerk.): Magyarország geológiai képződményeinek rétegtana. MOL & MÁFI, 1998. 225–244; *Gyalog* i. m.

¹⁸ *Gyalog* i. m.

¹⁹ *Tetemanti S. – Batizi Z.*: Téből térre. A Szent Mihály-templom régészeti kutatásának eredményeiről. Vác Város Önkormányzata. é. n.

²⁰ *Jugovics L.*: Vác – Nőgrádverőce közötti Fenyves-, és Dióshegyek andezittufája. In: Jugovics L. (szerk.): Néhány magyarországi, építésre alkalmas riolitufa – dácitufa és andezitufa kőzettani – települési viszonyairól és tömegéről. MÁFI Adattár, T/777. 1957. 77–86.

²¹ *Schafarzik F.*: A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. A M. Kir. Földt. Int. kiadása. Bp., 1904. 413.

faragható horzsaköves – lapillis, világos színű ignimbriteket és a piroklaszt ártufákból kikerült andezitdarabokat²² főleg a Szent Mihály templom és a Bécsi kapu építéséhez használták. A Szent Mihály templom kerítését valószínűleg bányászott andezitből építették, a bánya helye jelenleg ismeretlen.

Hárshegyi Homokkő. Szilárdabb, nem karbonátos kötőanyagú változata a Naszály délkeleti részén található. A Bécsi kapu és a Szent Mihály templom alapfalain kívül sok, ma is álló, XVIII–XIX. századi köz- és magánépület, szobor anyaga, még a Lánchíd építéséhez is vittek innen köanyagot annak idején.²³ Működő kőbánya létezett itt a XX. század közepéig.²⁴

Dachsteini Mész (dolomit). Mint fentebb említettem, főleg mészégetéshez használták. A régészeti feltárások során előkerült illetve azonosított, a Duna-balparti rögökre jellemző ooidos grainstone és Dasycladaceás wackestone változatát több szerző is említi.²⁵ Figyelembe véve a középkori szállítási lehetőségeket, ésszerű, hogy ez a kőzet, illetve a belőle égetett mész egyértelműen a Naszály hegyről származott.

A terepbejárás és mintagyűjtési lehetőségért Vác Város Polgármesteri Hivatalának építészet, Seregi Emőket illeti köszönet. A közzétani preparátumok elkészítését Budai Ferenc (MÁFI) végezte. A kézirat átolvasásáért és javításáért Hála Józsefnek (MÁFI) tartozom köszönettel.

Fehér Tamás

Szováta első sósfürdőjének megalakulása és korai története

Szováta mint gyógykezelésre, fürdőre alkalmas település korai írásos említései már a XVIII. században megjelentek. 1715-ben Halmágyi István mint „*híres hasznú vizeket és forrásokat*” írja le naplójában, 1780-ban Fichtel említi, hogy a szováta sóstavak télen nem fagnak be, vizük nagyon meleg. Orbán Balázs gyerekkori emlékként tartotta számon szováta fürdőzéseit: „*Hol van az a két roppant tó, mely bár egymás közelében volt, egyiknek vize jég hideg, míg másiknak vize (csak 1/2 lábnyira is a vízfelület alatt) égető meleg volt, s melyben amnyit fürödtem én is gyermekkoromban? Elfakadtak azok 1850-ben, helyökön pedig azon roppant örvények keletkeztek, melyeket esudás idomú sósziklák vesznek körül, mint a jéges tengernek úszó jégtömegei.*”¹

Orbán Balázs rávilágított a település geológiai adottságaira: a sós, csúszós talaj nagymértékben kedvez a kisebb-nagyobb tavak kialakulásának és hirtelen eltűnésének. A só felszín alatti oldódási folyamatainak eredményeként nagyobb bemélyedések, úgynevezett *dolinák* alakulnak ki, amelyekben összegyűlik a víz, kisebb tavacskákat alkotva. Ez a víz, szintén az oldódási folyamatnak köszönhetően, utat vág magának a sósziklában és ennek következtében *ponorok*, azaz víznyelőhelyek jönnek létre. Ezek eldugulása is tavakat eredményezhet, ahogy az például a Medve-tó esetében történt. Szováta manapság is megfigyelhetőek ezek a folyamatok, számos kisebb mélyedés, víznyelő, tavacska jön létre és tűnik el, szinte évente. Ezeknek a földtani adottságoknak köszönhető, hogy kisebb sóstavak, vagy medencék jöttek létre, amelyeket a helybeli és környékbeli emberek felkerestek gyógyulás céljából már a XVII–XVIII. században is.

²² A kőzetleírásokban piroxén-amfibolandezitekkel találkozunk, a tufa viszont mindig tartalmaz biotitot is. A többi ásványos elegyrész mindkét kőzettípusban körülbelül egyazon összetételű (a plagioklász labradoritosszerű és a kvarc mindig hiányzik). Gránátos biotit – amfibolandezit a tufa vékonycsiszolatában és a terepen található. A biotitos andezitváltozat azonban kevésbé szilárd, így feltételezhető, hogy a köanyag kiválogatásakor a meddőre került.

²³ *Schafarzik* i. m.

²⁴ *Dank V.*: Jelentés a Nagyszál vidékén végzett földtani újratérképezési munkálatokról. MÁFI Adattár, szén/135. 1953. 13.

²⁵ *Balog – Haas* i. m., *Haas* i. m. (1998., 2001.), *Császár G.*: Magyarország és környezetének regionális földtana. I. Paleozoikum – paleogén. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2005. 328.

¹ *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása IV. Pest, 1870. 16.

Az első szervezett és komolyabban felszerelt szovátai fürdő a bögözi származású *Veress József* (1817–1889) nevéhez köthető.² Ő az, aki a már elpusztult Fehér-tavat igyekezett újjáépíteni, cölöpgátat emelve, és 1872-ben létrehozta a saját fürdőjét is.³ Egy jól működő kis fürdőtelepet épített ki a telkén vetkőző-kabinokkal, kádakkal, sőt vendéglővel is, melyet a későbbiekben – a Medve-tónál létrehozott fürdő elindulása után – Alsó-fürdőnek is neveztek. Ezt a korondi fürdő mintájára alakította ki, ahova Dósa Dániel országgyűlési képviselő barátja sokszor vitte magával. A korondi fürdő a Molnos család birtokában volt és a XIX. század első évtizedeinek kedvelt fürdőhelye a tehetősebbek körében.⁴ A fürdőt gróf Kemény Miklós bérelte a Molnos családtól, egészen 1826-ig. A korondi borvíz hamar ismertté vált orvosi körökben, mint a skorbut kiváló ellenszere. A gyógyulni vágyókat az ivókúrákon kívül a meleg kádfürdők, a sósfürdők és a zuhanyfürdők várták.⁵

A szovátai fürdőre járó vendégek tiszteletének örvendő Veress számára egy érclapot állítottak 1878-ban, mely jelenleg is látható a református templomban. Felirata a következő: „*Szovátai Veress Józsefnek, e fürdő alapítójának, a szenvedő emberiség érdekében tett áldozatkésziségeért állítottatott ez érclap az 1878-ik évi fürdővendégek által 1878 augusztus 20-án*”. A Géra-fürdő egészen az 1970-es évekig működött, amikor is nagyméretű árvíz elpusztította.⁶

Veress József, aki 1870-től megyeigazgató volt a szovátai református egyháznál, akkor még leányegyháznál, 1889-ben, halála előtt az egyházra hagyta egész vagyonát, a fürdőt és a családi házat is a telkekkel együtt. Március 5-én kelt végrendeletében megnevezte adományként a sósfürdőt 28 szobával együtt, a 40 ezer koronát érő házat és a belsőseget. A végrendelet nem lelhető fel, annak részleteit különböző szórványos adatokból kell összeállítani.

A végrendeletet követően az egyház és Veress utódai között hosszú hagyatéki per kezdődött, amit követtek a tulajdonjogi perek, amíg tisztázni tudták a fürdő és az azt körülvevő telkek hovatartozását. Ezeknek a lefolyását nem lehet nyomon követni a források hiánya miatt, csak a fürdőnek a református egyházhoz kerülése utáni adatok találhatók meg. 1895-ben arról értesülünk egy presbiteri gyűlés alkalmából Bíró Géza sóváradai beszolgáló lelkésztől, hogy a fürdő az év február 8-án a Magyar Királyi Kúria és a két alsóbb hatóság jóváhagyásával az egyháznak ítéltetett.⁷ Az ügy a Marosvásárhelyi Királyi Törvényszék által a királyi közjegyzőhöz tétetett át telekkönyvi átírás végett. Az egyház részéről már az előző év őszétől kezdve részt vettek a tárgyaláson és most augusztus elejére megidéztek a képviselőket. A lelkész az ügy teljes vizsgálata után úgy látta, hogy Csontos Olivér, az egyház ügyvédje jó munkát végzett, azonban szeretné, ha az egyház gondnoka is részt venne a tárgyalásokon, annak alaposabb volta érdekében és abban a reményben, hogy így felgyorsítható lenne a folyamat.

1896-ban a Marosvásárhelyi Magyar Királyi Törvényszék július 7-én kiadott végzése szerint Szoboszlai György zárgondnoksága azonnal megszűnt és a fürdő átkerült az egyház tulajdonába. Ez vonatkozott minden belsősegre is, ami a hagyatékban szerepelt.⁸ 1897. április 23-án a gyógyfürdő és a vele együtt hagyományozott telek átvétele megtörtént.⁹ Az egyházmegyei főhatóságok ugyan csak a bíróság útján tartották volna helyesnek az átvétel lebonyolítását, de az egyházközség közgyűlése, az esperes és a peres ügyeket intéző ügyvéd, Csontos Olivér is úgy látták jónak, hogy az azonnali átvétel megtörténjen.

A fürdőidény végére nyilvánvalóvá váltak a hétéves per alatt keletkezett hiányosságok mind a fürdő, mind az épületek körül.¹⁰ A fejlesztés érdekében javasolták a nagyon zajos fürdőtelepről a szekerek kizárását, ezeknek az utaknak sétaterrékké való átalakítását, egy kuglipálya létrehozását, valamint az istállók elkülönítését a fürdő területétől, továbbá a fürdő területére, valamint a sétaterekre lámpák fölállítását és virágágyások létesítését. Szerepelt a tervben a vendégházak újraszindelyezése és a fürdő bejáratá-

² *Józsa András*: Szováta első fürdője. In: Hazanézó, XVI. évf. 1. sz., 2005. 9.

³ Vö: *Fekete Árpád – Józsa András – Szőke András – Zepezaner Jenő*: Szováta 1587–1989. Székelyudvarhely, 1998. 230.

⁴ *Józsa András*: A Sóvidék és fürdői. Firtos Művelődési Egylet, Korond, 2002.

⁵ *Kövyár László*: Székelyhonról. Kolozsvár, 1842. 56–57.

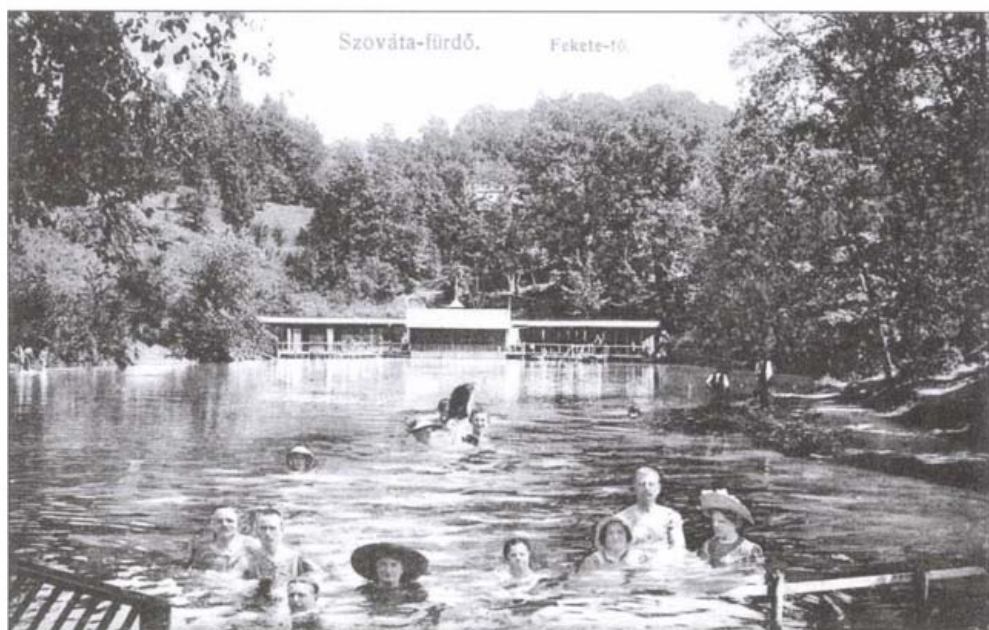
⁶ *Zepezaner Jenő – Szőke András*: Szovátai fürdőélet. Szovátai Városi Múzeum, Szováta, 2003. 7.

⁷ Szovátai Református Egyház Levéltára Jegyzőkönyv 1893–1903 (a továbbiakban SZREL) 1895. június 14-ei presbiteri gyűlés.

⁸ SZREL 1896. július 14-ei presbiteri gyűlés.

⁹ SZREL 1897. május 2-ni presbiteri gyűlés.

¹⁰ SZREL 1897. augusztus 29-ei presbiteri gyűlés. Ezt a fürdőigazgatóság egy jelentés formájában terjeszti elő.

Szováta-fürdő, Fekete-tó

hoz egy nagykapu felállítását, a medence bővítését, a meleg fürdőnél pedig a régi csövek kicserélését. Ugyancsak szerepelt a tervek között a Fekete-tó, a másik hagyományozott fürdő felé ösvények, utak kialakítása és azoknak padokkal való ellátása. A fürdő gyarapítása és a vendégek számának növelése érdekében még 2 földdarab megvételét is tervezték. Az éjjeli rend és csendzavarók ellen éjjeli őrséget szerveztek.

A személyzet és a zenészek fürdőidejét délután 1–2 között állapították meg, amikor is nem zavarják a többi fürdővendéget, mert emiatt is panaszok érkeztek.¹¹ A fürdővendégek jobb és szórakoztatóbb ellátására megrendelték a *Budapesti Napló* és az *Ellenzék* című újságokat. Az ingyen fürdés joga ugyan elméletileg csak az állandó szovátai lakosoknak járt a Fekete-tó vizében, ugyanakkor mások is folyómodtak és kaptak ingyenes fürdési lehetőséget. Ilyen volt például a Szent Ferenc-rend, amelyik akkoriban került Szovátára, vagy a gyergyószentmiklósi hivatalnokok egy kisebb csoportja.¹²

Miután a következő fürdőidény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a presbitérium elhatározta a fürdő eladását. Az tulajdonjogilag ugyanis nem volt teljesen az egyháza ruházva, a kisebb-nagyobb javítások költségeire pedig nem tudtak sehonnán sem kölcsönt fölvenni. Amikor Veress József a vagyonát az egyháza hagyományozta, több telek is azoknak a személyeknek a nevében maradt telekkönyvileg, akiktől Veress előzőleg megvásárolta és akik továbbra is ragaszkodtak ezekhez a telkekhez.¹³ A fürdő jövedelméből a rendezés nem volt megvalósítható az illetékek miatt, ezért elhatározták legkevesebb 18 ezer forintért való eladását.¹⁴ Egyébként is az illetékes hatóság a szükséges korszerűsítések hiányában a fürdőt bezárta. Időközben egy másik fürdő is létrejött, amivel szemben a református egyház fürdője szembe került. Külön kikötésként szerepelt, hogy a majdani esetleges vevő az egyháztagoknak az ingyen fürdést mindenkor biztosítsa.

Mindkét fürdőhely megközelítése nehézkes és időigényes volt. A Marosvásárhelyig tartó vasútjárat után az ide igyekvőknek bérkocsit kellett fogadniuk. Egy korabeli lap, az *Udvarhelyszék* a következőket írta: „arra kell törekedni, hogy vasúton egészen Szovátáig lehessen utazni, [...] meg kell határozni a fuvar árát Sóváradiig és Parajdig, stb. továbbá fél és egész napra, stb. mert így alkunak és ezzel az utas

¹¹ SZREL 1897. július 13-ai presbitéri gyűlés.

¹² SZREL 1898. július 24-ai presbitéri gyűlés.

¹³ SZREL 1897. szeptember 12-ai presbitéri gyűlés.

¹⁴ SZREL 1899. szeptember 27-ai presbitéri gyűlés.

űgyességének és a fuvaros fufangjának, ravaszságának van kitéve a közönség.” 1898-tól a Balásfalva-Sóvárad vasútvonal átadásával ez a távolság lerövidült. Egy korabeli feljegyzés szerint: „*a vasút megépítése Marostorda vármegye s Udvarhely vármegye érintett részeinek első létezője, Szováta-fürdő fejlődésének első feltétele.*” A vonal Parajdig való meghosszabbításával 1906-ban már egészen Szovátaig lehetett jutni, Budapest–Szováta között külön vasúti kocsik is közlekedtek. A vasútállomástól omnibusz vagy fiáker hordozta a vendégeket a fürdőtelepre, de a rossz utakon közlekedő járműveken nem volt elég férőhely: „*a kiszálló vasúti állomáson csak egy társaskocsi áll rendelkezésre, mely legtöbbször nem elég az érkezők felvételére és nagyobb podgyások hordására képtelen*” – írták 1905-ben.

A faluból a fürdőtelepek felé vezető út is rosszul volt járható, 1904 után vezetett csak kövezett út az Alsó-Telepig. A Felső-Telephez pedig kezdetben csak ösvényeken lehetett eljutni, és az út megnyitása után sem akart a fiákeres ide felhajtani. A Felső Telep kezdetben rendezetlen volt, de a hamarosan kialakuló Fő utca és Felső utca határozta meg a szerkezetét. Ezek mellé épültek ki a rohamosan szaporodó villák, melyek rendszerint emeletesek. Felépültek az első szállodák is: Beresényi Szálló, Hunyadi Szálló, István Szálló, Petőfi Szálló. Megnőtt a kereslet a földterületekre, amivel a telekspekuláció, a család is megjelent. Akinek nem volt saját villája, annak érdemes volt előre szállást foglalnia, mert gyakran előfordult, hogy az érkező vendég kénytelen volt visszafordulni.

1899-ben Nagy József nyárádszeredai járási főszolgabíró jelentkezett be többek nevében, hogy megvénne a sósfürdőt.¹⁵ Mivel azonban az egyház a területek jogi rendezettségére nem vállalt szavatosságot, a vételtől Nagy József elállt.¹⁶ Ezért már 1900-ban javításokat eszközöltek a szolgabírói betiltás elkerülése végett.¹⁷ A fürdő nyilvános forgalmának betiltására a szobák dohos levegője, a kabinok elégtelensége, a köznép számára nem létező kabinok hiánya, a kutak gyenge karbantartása miatt került sor. Ugyanebben az évben a sós vizet használati jogáért felelős Magyar Királyi Főudvarmester kedvezően döntött az egyház számára. Ez a bonyodalom még 1898-ban kezdődött, mikor is két pénzügyi tisztviselő bejelentése nyomán a Magyar Királyi Pénzügyi Hatóság illetékesei kijelentették, hogy az egyház a végrendelettel együtt nem örökölhette a sós vizet használati jogát is.¹⁸ Ezért Dósa Elek országgyűlési képviselő eljárta az ügy érdekében, így neki is és a püspöknek is jegyzőkönyvi köszönetet mondtak.¹⁹ A sós víz-használat adományozásának a feltétele volt, hogy a vármegyei tisztviselőknek az ingyenes fürdést biztosítsák.²⁰ 1901-ben egy masszírozó is jelentkezett a fürdőtelepre, valamint egy kereskedő árusítási engedélyt kért a területen. Mindkettő számára egy-egy régebbi épületet jelöltek ki.²¹

A fürdőélet biztonságára, a rend fenntartására a fürdőigazgatók vigyáztak, ők hajtották be a gyógydíjakat, valamint a zenedíjakat is a vendégektől. A fizető vendégeket három kategóriába sorolták. 1. Nagybirtokosok, nagykereskedők, tízezer korona feletti jövedelemmel rendelkezők 8 koronát fizettek. 2. Hivatalnokok, tisztviselők, birtokosok 4 koronát fizettek. 3. Tanítók, kisgazdák, tisztviselők 2 koronát fizettek. A jegyeket naponta kellett váltani, ezért panaszkodtak is a vendégek: „*Nagy baj, hogy nincsenek szezon fürdőjegyek, most ennek következtében naponként kell jegyeket váltani, ami egyrészt kényelmetlen, másrészt zaklatásszerű.*” A rend fenntartását külön előírások szabályozták. „*A sebes hajtás mindenik telepen tilos. Közmultságokon a szolgálomelyzet és kéjnlők megjelenése tilos. Az olvasóteremben dohányozni tilos. A tavakban ruhát vagy állatot mosni tilos. Undorító betegséggel, kiütésekkel a fürdőt nem szabad használni.*” A szórakozást a fürdésen, sétáláson kívül az olvasótermek, a nagyszabású előadások, vagy éppen székely népi multságok szolgáltatták. A századforduló után a fürdőidényben például minden hónapban jótékonyági hangversenyt, előadást szerveztek a felépítendő református templom javára. Ugyanakkor a Medve-tavi tutajok, esónakok és szandolinok is nagy népszerűségnek örvendtek.

Sófalvi Illyés Lajos fedezte fel elsőként a nemrég keletkezett Medve-tó nyújtotta lehetőségeket. Már korán kezdett kutatni a tó különleges felmelegedésével kapcsolatban és fölvasárolta a tó körüli területeket, 1894-ben villát is épített magának.²² A mikházi ferences rend kápolnát és barátházat emelt a tópar-

¹⁵ SZREL 1899. szeptember 3-ai presbiteri gyűlés.

¹⁶ SZREL 1900. március 4-ei presbiteri gyűlés.

¹⁷ SZREL 1900. február 11-ei presbiteri gyűlés.

¹⁸ SZREL 1899. január 8-ai presbiteri gyűlés.

¹⁹ SZREL 1900. október 7-ei presbiteri gyűlés.

²⁰ SZREL 1901. március 24-ei presbiteri gyűlés.

²¹ SZREL 1901. június 6-ai presbiteri gyűlés.

²² Józsa András: Sófalvi Illyés Lajos – A modern Szováta-fürdő megalapítója. In: Hazanézó, XVIII. évf. 1. sz. 2007. 20–21.

ton. Ezután Illyés saját családjának fűrdőengedélyt szerzett, majd megindította a törvényes eljárást az új tó fűrdővé nyilvánításának érdekében. Az engedélyek megszerzése után kezelőrészeletet épített a tó partjára. Kezdetben a fűrdőt csak a helybéliek, környékbeliek használták. A fokozatos kiépülés, fejlődés után hamarosan egyre messzebből érkeztek a vendégek. 1893-ban 370 állandó vendég látogatta a fűrdőt, 1912-ben pedig már 1643. Az idelátogatók főként székelyföldi hivatali alkalmazottak, földbirtokosok, Marosvásárhely, Kolozsvár, Budapest értelmiségi rétege volt. A fűrdőzők hosszabb időre érkeztek, általában 4–6 hétre. Nyilvánvalóan nagyobb számban jöttek az ideiglenesen (2–3 nap) itt tartózkodók is. Korabeli hírességek is gyakran választották úticéljuknak a fűrdőt, például 1905–1907 között Szovátán nyaralt a budapesti Népszínház ünnepelt színésznője, Jászai Mari. A fűrdővendégek sorából toborzott társaival együtt estélyeket, bálakat, előadásokat rendezett, és ennek jövedelmét, 2400 koronát egy kút létesítésére ajánlotta fel, mely meg is valósult Mária-forrás néven. 1915 nyarán Ady Endre is meglátogatta a települést, erről bátyjának, Ady Lajosnak következőképp számolt be: „*Tegnapelőtt érkezünk holtfűrdőn haza erdélyi utunkról, kevés pénzzel, de tele rajongó csodálattal Erdély iránt. Brassó, Vásárhely, Szováta voltak stációink. Sokszor keltünk 4-kor reggel, és megnéztünk minden látnivalón szépet, rohanva fűrdőtünk Szovátán.*”

A Medve-tói fűrdő nagyméretű fejlődését és az ezáltal létrejövő konkurenciát jelzi: a zenészek kérését nyújtottak be, hogy Illyés Lajos vendéglőjében is zenélhessenek, majd egyenesen el akarták hagyni az alsó fűrdőt.²³ Illyés Lajos 1901 tavaszán létesítette a szovátai felső gyógyfűrdőt, május 21–22-én Maros-Torda Vármegye Törvényhatósági Bizottsága a közgyűlésén szabályrendeletet adott ki annak jogosságát elismerve, működési és használati engedéllyel együtt. A református lelkész szerint ennek a szabályrendeletnek egyes cikkelyei sértik a saját fűrdőjük jogait és érdekeit. Ezért a rendelet fellebbezését határozta el a Belügyminisztériumhoz.

Az 1902. év elején a sikertelenségek miatt meghirdették a fűrdő bérbeadását a marosvásárhelyi székely lapokban. A kitűzött határidőre három pályázó jelentkezett.²⁴ A presbitérium Rosner Árminnak adta bérbe a fűrdőt, 3200 korona éves bérleti díjért.²⁵ Júliusban az ügy nagy fordulatot vett, ugyanis Illyés Lajos az ügyvédjén keresztül ajánlatot tett a sósűrdő megvásárlására. Megemlítődött, hogy a fűrdő az ő tulajdonát képezte valamikor.²⁶ Az előzetes szerződéseket azonnal hajlandó volt megkötni, valamint a fűrdőt a nyár végén átvenni. 1902. március 4-én kötötték meg az adásvételi szerződést S. Illyés Lajossal, a vételár maradt a 36 ezer korona.²⁷ Ebből az árból a vevő 20 ezer koronát azonnal kifizetett, a többit pedig a szerződésben foglaltak értelmében 5 év alatt köteles kifizetni, ami után 6 százalékos kamattal jár. Az eladás után a fűrdőt tovább működtette új tulajdonosa, így a Medve-tói fűrdővel egy egész birodalmat hozva létre Szovátán. Az első világháborúig töretlen fejlődés mutatható ki, a vendégek létszáma növekedett, újabb villák épültek a fűrdő területén. A Monarchia minden tájáról érkeztek a vendégek, sokszor 5–6 hetes nyaralásra is. A két világháború között azonban megváltozott a fejlődés iránya, de a kis fűrdőtelep a második világháború után egészen az 1970-es érvízig működött. Ekkor teljesen elpusztult és az akkorra már világhírnevet szerzett Medve-tó maradt Szováta hivatalos fűrdőhelye.

Szolláth Hunor

²³ SZREL 1901. június 30-ai presbitériumi gyűlés.

²⁴ SZREL 1902. február 12-ei presbitériumi gyűlés.

²⁵ SZREL 1902. február 16-ai presbitériumi gyűlés.

²⁶ SZREL 1901. július 8-ai presbitériumi gyűlés.

²⁷ SZREL 1902. március 9-ei presbitériumi gyűlés.

ZSENGE TERMÉS

Négy honalapítás¹

Az aradi Alma Materem Trianonja

*Egy lángot adok, ápdold, add tovább
És gondozd hiven...
(Reményik Sándor: Öröktűz)*

Nem az aradi iskolatörténet ismertetése, még csak nem is annak summázása a szándékom, mert ahhoz csaknem ezer évet kellene visszamenni, hiszen a káptalan mellett működő „deákiskolában” feltehetően már a XI. századtól folyt az oktatás. Abban az iskolában a helyi fiatal nemeseknek már magyar nyelvet is oktatott valamelyik kanonok, amire bizonyíték Dóczy Ferenc földbirtokos egyik fennmaradt levele, egyben az első Arad megyei magyar nyelvű okirat.²

Iskolám története 1703-ra nyúlik vissza, amikor a városban megtelepedett a minorita rend, és *Höflich Kamill* minorita szerzetes vezetésével rendházat és iskolát alapított, amit aztán 1745-ben gimnáziummá fejlesztettek.³ Ez az intézet hol minorita, hol világi igazgatás alatt működött. 1851-től városi főgymnasium, 1853/54-ben kiadott értesítője szerint a mai aradi középiskola névadója, *Csiky Gergely* ebben a tanévben a III. osztály diákja volt.⁴ Az intézmény kinötte a földszintes épületet, ezért 1869-ben új gimnázium építéséről döntöttek, amelynek alapkövét még abban az évben *Eötvös József* közoktatásügyi miniszter jelenlétében le is tették.⁵ Az építési költség a belső berendezések nélkül 465 ezer forintot tett ki, *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatásügyi miniszter adta a berendezéshez szükséges további 40 ezer forintot. Az építkezés a Bibich Alapból történt, ami azt jelenti, hogy nem volt sem a városé, sem a megyéé. Tehát a Királyi Főgymnasium alapítványi tulajdon volt, így az 1919-es román tulajdonba vételnek nem volt semmiféle jögalapja.⁶

Az Aradi Királyi Főgimnázium ünnepélyes megnyitására, tehát az *első honalapításra*, a pozsonyi származású Sváby Pál igazgató vezetésével 1873 őszén került sor. Az 1874–1875. tanévben, ugyanabban az épületben beindult a főreál tanoda is, amely elsősorban a természettudományok oktatására helyezte a hangsúlyt. 1882-ben Kuncz Elek lett a két tanintézet közös igazgatója.

A méltán híres tanintézet falai között tanult a XIX. század számos jeles személyisége, az aradi tudományos, kulturális és politikai élet szinte minden vezéregyénisége. Fizikai előadótérképben gyulladt ki a városban először a villanygőg, itt mutatták be a dinamót, valamint Röntgen professzor találmányát. 1906-ban az előcsarnokban állították fel Eötvös Loránd torziós ingáját. Az igazgatói lakásban született *Kuncz Ödön* jogász, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagja, valamint öccse, *Kuncz Aladár*, az erdélyi magyar széppróza jeles személyisége, az Erdélyi Helikon egyik megteremtője és vezető egyénisége. Az intézmény tanára volt a történész *Márki Sándor* és *Jancsó Benedek*, a román nyelvész akadémikus *Vasile Goldis*, a fizikus *Antolik Károly*, a szótárszerkesztő *Burián János*, *Krenner Miklós* (Spectator), a kiváló publicista és más jeles személyiségek. A liceum gazdag tanári könyvtára birtokolta az *Orczy* és *Vásárhelyi* családok által az iskolára hagyományozott, jobbára XVIII. századi könyveket és kilenc ösnyomtatványt is tartalmazó könyvtárát.

Nem térek ki most a gyalázatos béke Aradot érintő eseményeire, mindössze Gondrecourt francia lovassági tábornoknak, az aradi székhellyel kijelölt semleges övezet parancsnokának a trianoni békedik-

¹ Elhangzott a XV. Ifjúsági Honismereti Akadémián 2010. november 4-én, Tabon.

² *Ujj János – Szekernyés Irén*: Magyar iskoláink sorvadása. Nyugati Jelen, 2009. 09. 25.

³ Arad – szellem és kultúra, www.primariaarad.ro

⁴ *Ujj János*: Arad történelmi városkalauz. Arad, 2001. 63.

⁵ *Ficzay Dénes*: A liceum. Aradi séták. Arad, 2007. 57.

⁶ *Ujj János*: Arad építészeti emlékei. Nagyvárad, 2008. 90.

tátummal kapcsolatos elhíresült mondatát idézem: „*Valóban kissé túl messzire mentünk*” – mármint Wilsonék.⁷ A román hatóságok még a békekötés aláírása előtt, 1919 májusában lefoglalták az iskola vagyónát, és a tiltakozások ellenére június 24-én befejeződött az átadás. Ettől a pillanattól az aradi magyar középfokú oktatás épület és felszerelés nélkül maradt. A város új, román vezetése nem gondoskodott a tanterem őrzéséről, ezért olyan felbecsülhetetlen értékek kerültek avatatlan kezekbe, mint az 1475-ben kiadott, Rákóczi György tulajdonában lévő Biblia Sacra, az 1480-as Thuróczy-féle Cronica Hungarorum Brünnae és mások.

Az agresszor első dolga volt, hogy lerombolja a meghódított nép kultúráját, tudását, történelmét; az anyanyelvű oktatás gyarmatosításával, ami az anyanyelv elsorvasztásával jár. Kisfaludy Sándor szerint: „*Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája. És csak a szerencsés időknek tudhatni be, hogy az ilyen nem-nemzetet, hanem csoportot, a másik nemzet el nem nyeli. Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.*”

Ennek, a megszüntetett királyi főgimnázium tanárai már 1919-ben tudatában voltak, ezért azonnal megvetették az új iskola alapjait. Ismét a minorita rend karolta fel a kezdeményezést és nyújtott otthont az osztályoknak, mert tudatában voltak annak, ha egyszer elhallgatnak iskoláink csengői, akkor nem sokára templomaink harangjai is elnémulnak. A Szabó Albert cég saját üzletháza emeleti részét ajánlotta fel a tanterem számára. A Lengyel-, valamint a Reinhart-féle bútorgyárakból és néhány kisebb asztalosműhelyből 41 lócát, 25 asztalt bocsátottak bérmentesen az iskola rendelkezésére.⁸ A római katolikus hívek önkéntes adakozásához más egyházközösségek is csatlakoztak. A még saját épület nélkül működő Római Katolikus Főgimnázium első igazgatója Burián János lett. Gnandt János feljegyzése szerint az 1919–1920-as tanévben ilyen mostoha körülmények között is 1059 diákja volt az intézetnek és 94-en érettségiztek.⁹ A tanulók vallás szerinti megoszlása a következő volt: 561 római katolikus, 325 izraelita, 113 református, 47 evangélikus, 8 görögkeleti, 3 görög katolikus és 2 unitárius.

Számtalan próbálkozás történt, beadványok születtek, de sem az épületet, sem az oktatási eszközt nem sikerült visszaszerezni. Annyit sikerült elérni, hogy a Kormányzó Tanács (Consiliu Dirigent) 12642/1919. és 16886/1919. rendeleteivel beleegyezését adta egy római katolikus felekezeti iskola alapításához. A megye új prefektusa azonban nem engedélyezte az iskola megnyitását, többek között azzal az indokkal, hogy csak román területen született és román állampolgársággal rendelkező tanárok oktathatnak az intézetben, holott az átkos békeszerződést még alá sem írták, így az állampolgárság kérdése sem dőlhetett el. Ehhez az is hozzájárult, hogy az intézet nem volt hajlandó kifizetni a tankönyvek cenzúrázásáért megállapított horribilis összeget. A tiltás ellenére október 15-én, vasárnap, a hagyományos Veni Sanctével [Jöjj, Szentlélek] Lakatos Ottó rendfőnök ünnepélyesen megnyitotta az 1919–1920-as tanévet. A megnyitóra a prefektus egy csendőrszakaszt vezényelt ki, az iskolát bezáratta, a hitközség vezetőit és a tanári kart hadbírószág elé akarta citáltatni. Két és fél héten keresztül szünetelt az oktatás, de szerencsére közbelépett a Kormányzótanács vallás- és kultuszügyi osztályának vezetője, *Valeriu Braniste*, s a prefektushoz küldött leiratában közölte, hogy a felekezeti iskolák magánintézmények, előadóként bárkit szerződethetnek, azoknak nem kell feltétlenül román állampolgároknak lenniük.

A helyzet nem javult az elkövetkező két tanévben sem. Igen komoly érvágást jelentett a tanárok repatriálása is: 12 okleveles tanár települt át Csonka-Magyarországra, az addigi igazgató, Burján János pedig nyugalomba vonult, helyét *Fischer Aladár* vette át, aki 22 éven keresztül, 1943-ban bekövetkezett haláláig vezette az iskolát.¹⁰

1921 tavaszán a Siguranța a román állam elleni szervezkedés vádjával letartóztatta az iskola 18 diákját, és annak ellenére, hogy a vád alól a katonai törvényszék felmentette őket, megtorlásként a fiútagozat nyilvánossági jogát december 22-én egy évre felfüggesztették, a fiúkat pedig, az összes romániai iskolából kitiltották. Ez idő alatt ismét szünetelt az oktatás a gimnázium fiúosztályaiban.

Az iskola ennek ellenére mind felszereltségében, mind a tanulók létszámában gyarapodott. Az 1920/21-es tanévben 1133 diák látogatta az intézetet, míg az 1921/22-es tanévben a diákok létszáma 1185 volt, év végén 67 végzős diák jelentkezett érettségi vizsgára, köztük báró *Neuman Ede*.¹¹

Zima Tibor aradi parlamenti képviselő és *Glattfelder Gyula* temesvári püspök három hónapon keresztül házalt a román kormánynál az iskola ügyében, de mindhiába. Idézet a püspök úr 1922. június

⁷ Vix jegyzék <http://hu.wikipedia.org>

⁸ *Puskel Péter*: Arad marad. Az iskolateremtő város. Arad, 1997. 43.

⁹ *Réhon József*: A tanár úr. Arad, 2006. 13.

¹⁰ *Réhon* i. m. 16.

¹¹ *Gnandt János*: Az aradi Királyi Főgimnázium története 1895/96–1918/19 között. (Kiadatlan kézirat Réhon József tulajdona.)

27-én kelt leveléből: „A román kormány jóindulatával az iskolával szemben sohse számítottam, de három havi tárgyalás során meg kellett győződnöm a legmesszebbmenő rosszindulatról. [...] Ebben az országban, melyben a jogbiztonság nincs meg, a kizárólag erkölcsi fegyverekkel és jogérzékkel rendelkező egyház sikerrel kecsegtető közbenjárást és védelmet nem ígérhet.” Az Aradi Római Katolikus Egyházközség adakozásra szólította fel híveit és a város lakosságát egy új iskola felépítése érdekében. A felszólításra megmozdult Arad társadalma: több ezer ember adakozott kisebb-nagyobb összeget, mondhatni téglánként adták össze a pénzt az új épületre. A legnagyobb összeget az iparmágnás báró Neumann család adományozta, amelynek gyermekei is ebben az iskolában szereztek diplomát.

A kétemeletes épület felszentelésére 1923. szeptember 23-án került sor, tehát a *második honalapítás* is sikeres volt. Az új hajlék átadására váró iskola nyilvánossági jogát 1923. május 9-én ismét felfüggesztették és a rendelkezés 1931-ig volt érvényben. 1934-ben újból megvonták, de most már „csak” 5 évre.

A diákoknak a Moise Nicoară liceumban, kinevezett bizottság előtt, egy tanévben kétszer is többnyire román nyelven kellett vizsgáznuk azért, hogy érvényesítsék az elvégzett osztályt. Ezek a vizsgák szigorúak, rossz hangulatúak voltak és családpróbáló költségekkel jártak. A vizsgázató tanárok embe-riességétől függött, hogy milyen eredménnyel végződtek. A román hatalom a vizsgadíjakból befolyt összegből kártérítette a Bibich Alapítványt, megváltva ezzel a kisajátított királyi főreált, paradox módon azok pénzéből, akikért annak idején az iskolát alapították. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy a román iskola a honlapján az iskola alapítását 1873-tól, tehát a magyar közösségtől elorzott és annak pénzén megváltott iskola felavatásától számítják! A Katolikus Gimnázium állandó szellemi és anyagi zsarolásnak volt kitéve, a nyilvánossági jog megadását például az iskola szellemiségét és létét meghatározó Fischer Aladár igazgató távozásához is próbálták – sikertelenül – kötni.

Az 1920-as évek oktatási reformjairól elhíresült Angelescu miniszter nyíltan hangoztatott célja az elrománosítás volt, ezért akadályozta a kisebbségi oktatást. Az 1924-es oktatási törvény például előírta, hogy az anyanyelvüket „elfelejtett” román állampolgárok csak román iskolába írathatják gyermekeiket. Hogy ki a román nemzetiségű, azt nem az érintettek, hanem a román iskolai igazgatók megítélésére bízták.¹² Az ilyen és hasonló rendelkezések miatt a Katolikus Gimnázium tanulóinak létszáma rohamosan csökkenni kezdett. 1920/21-ben még 1163-an, 1924/25-ben már csak 463-an, míg 1929/30-ban mindössze 77-en koptatták az iskola padjait. Ennek következtében 1923/24-ben 72, az 1925/26-os tanévben 16, míg 1931/32-ben mindössze 4 érettségiző diákja volt.¹³

1941-ben a város egyetlen magyar tannyelvű iskoláját a németek rekvirálták, majd 1947-ig orosz hadikórházként működött. Ebben az időszakban az oktatás, akárcsak 1919 és 1923 között a városban szét-szórva működött.

A Kálvin János utcai iskola épületében a *harmadik honalapítás* az oroszok kivonulása után, 1947 nyarán és őszén történt. A hadikórház és a Szovjet Komandatura nyomait magán viselő épületet rendbe kellett hozni, újra be kellett rendezni. Egy emlékezetes Anna-bál nyújtotta alkalommal, 1947. június 27-én dr. Berthe Nándor igazgató hívására újra megmozdultak az aradi magyar iparosok, kereskedők, s immár a munkások is. Segítettek pénzzel, munkával. Az iskolában együtt dolgoztak szülők, tanárok, diákok.

Az iskolát 1948 őszén államosították, és ezzel *Magyar Vegyes Liceum* néven történetének új fejezete kezdődött el. A megváltozott országos oktatási politikának és az együtt maradt kiváló tanári karnak köszönhetően a Magyar Vegyes Liceumnak minden vonatkozásban tekintélye lett; a román lakosság körében is ismerték és elismerték. A töretlen fejlődés 1979-ig tartott, amikor Athanase Ioja oktatásügyi miniszter egy bizalmas beszélgetés során kijelentette: „Az eddigi iskolapolitikánk a nemzetiségekkel kapcsolatban hibás volt. Nem tudom, hogyan követhetünk el ilyen hibákat. Tévedés volt eddig a külön magyar anyanyelvű iskolák megengedése.” Így az 1919-ben létesített Katolikus Gimnázium 40 év után, mint önálló intézmény megszűnt, egyesítették az 5. számú román középiskolával. 11 évvel az államosítás után tagozattá minősítették: *Secția maghiară a Școlii Medii Nr. 3.* lett, majd a multikulturalizmus jegyében a magyar osztályokat szétosztották a többi román iskola között.¹⁴

Gond és izgalom ezután, volt elég. Engedélyezik-e a szükséges két nyolcadikos magyar osztály indítását? Lesz-e elég jelentkező az esti tagozaton? A könyvtárból szekénderékszámra hordták el a magyar klasszikusokat, miszticizmust árasztó veszélyes tartalmakra hivatkozva. A muzeális értékű iskolai földgömböt, amelyen egy kabátgombnyi piros folt jelölte a történelmi Magyarországot, szét kellett fűrész-

¹² Székely Győző: Korunk, III. évfolyam, 1998. szeptember.

¹³ Puskál i. m. 44.

¹⁴ Réhon i. m. 100.

szelni. Az iskolába felvételizők eredményeit csak a hatóságok rábólintása után lehetett kifüggeszteni. Az „egészségtelen származású” jelentkezőket egyszerűen kitorölték a bejutó helyekről. A régi tablók lekerültek a falakról, a raktárban kaptak helyet, később már ott sem.

Felröppent egy fogalom: a *szeptatizmus*. Ezt kellett elkerülni, ez ellen kellett fellépni, mert mögött ott „bujkált” a magyar nacionalista, sovíniszta, irredentista... talán még az „ista-pista biciklista” is. A szeptatizmus ellentétéként kínálták a „*mindenbenegyüttiséget*”, mert ez „testvériségre” nevel. Benne a nyelv, a hagyományok, a népszokások, a helytörténet pontosan kicentizve, százalékban is kifejezhető formában tükrözték a többség és a kisebbség arányát. Megszűnt minden, ami egynyelvű, ami magyar volt. A legendás tanárgárda kiöregedése és az igénytelenségre biztató új tanügyi törvény nyomán az oktatás színvonala, és ezzel együtt a tanulók felkészültsége, rohamosan süllyedt. Az iskola életére a szervezetlenség és az általános hanyagság volt a jellemző.

1981-ben újra önálló lett a kétnyelvű iskola, mint a 11-es számú Köolajipari Ipari Liceum. A magyar kultúrában is otthonosan mozgó kitűnő szakember, *Cupsa Emil* lett a kinevezett igazgató, aki a fentről irányított igénytelenséggel ellenére kisebb-nagyobb sikerrel igyekezett feltámasztani a tanítás színvonalát, az iskola szellemiségét.

Az 1989-es decemberi események után, kétéves küzdelem és Tokay György parlamenti képviselő sikeres éhségstrájkja után sikerült leválasztani a köipari liceumról és önállósítani az Arad megyei magyar középfokú oktatás egyetlen intézményét. A magyarság ismét összefogott. Megalakult az aradi magyar oktatást támogató *Alma Mater Alapítvány* és *Éder Ottó* igazgató gözerővel látott hozzá az anyagi és szellemi újraépítésnek. Először az internátust tették lakhatóvá, kollégiummá alakítva, aztán az iskola következett. Jó érzékkel testvériskola-kapcsolatrendszerrel épített ki és ezek adományaiból újjabútorozta az iskolát, informatikai labort hozott létre. Ez volt a *negyedik sikeres honalapítás*. Az igazgató úr „buldózer” stílusát, hihetetlen munkabírását, eredményeit irigyei nem kísérték szimpátiával. Mire minden működött, kellett a helye másnak. Finoman szólva, köszönet nélkül elküldték.

Az iskolánkat eredetileg Márki Sándorról, az iskola nagyhirű történészprofesszoráról szerettük volna elnevezni, de mivel Márki Sándor nem tartotta tudományosan megalapozottnak a dáko-román kontinuitás elméletet, a román hatóságok ezt a javaslatunkat elutasították. Így lett végül az iskola neve *Csiky Gergely Magyar Tannyelvű Iskolaközpont*.

Az apró örömök világában, az iskola hagyományai szellemében alakul ki bennünk a hivatás- és helyzetudat, az a felismerés, hogy a kisebbségi lét, s egy államdictatúra feltételei között egyetlen kiút a megmaradás és érvényesülés felé a *minőségi* hozzáállás. Ne mi kilincseljünk, legyen szükség a munkánkra, tudásunkra, képességünkre. Ezzel párhuzamosan tudatosodjon bennünk, hogy tartoznunk kell egy közösséghez, meg kell őriznünk anyanyelvünket, sajátos magyar kultúránkat. Az aradi magyarság küzdelme iskolái megtartásáért, anyanyelvéért, magyarságáért itt nem ér véget!

Murvai Róbert Dávid

Így láttam Trianont

Számtalan Trianon-kép él az emberekben, az utódotban, a köztudatban. Úgy vélem mindegyik fontos és meghatározó, sőt mi több, történelemformáló jelentőségű. Én most mégis csak egyet emelek ki. Ez az egy talán a legközelebb állt a tűzhöz, Trianon pusztító tűzéhez, ez pedig Apponyi Albert gróf Trianonja.

Ahhoz, hogy megértsük Apponyi viselkedését, tetteit a trianoni, valamint az azt követő időszakban, meg kell vizsgálnunk, hogy honnan származik, milyen körülmények között nőtt fel, milyen behatások érték őt fiatalként. 1846-ban született Bécsben, apja gróf Apponyi György, a rendi Magyarország utolsó kancellárja volt. Az ifjú Apponyi jogot hallgatott Pesten és Bécsben, politikai pályáját pedig az 1872-es országgyűlési képviselővé választásától datálhatjuk. Habsburg-hű szellemiségű volt, emellett a nemzeti függetlenség és főlény eszményképe élt benne. Már kortársai is a gondolat és a szó mesterének tartották, Zeidler Miklós egyik írásában¹ pedig a „nemzet ügyvédjének” titulálta. Beszédeiben a politikai palletta széles rétege található magának tetszőt, így mindig tapsvihar követte országgyűlési felszólalásait.

¹ <http://www.europaiutas.hu/2001/18.htm>

Közismert, hogy Apponyi üdvözölte a világháborút, bízott a rövid megtorló akcióban, ám már az első háborús év végén, 1914 decemberében megcsappant az optimizmusa. Ma már tudjuk, jogosan, sajnos a háború nem csak az Osztrák–Magyar Monarchia felett ült tort. A háborút lezáró békekonferencián megjelenő magyar küldöttség központi alakja kétség kívül Apponyi volt. Számtalan legenda, különböző korok és rendszerek eltérő megítélése torzítja a gróf 1920. januári szereplését. Beszéde egészen pontosan 1920. január 16-án hangzott el az akkor hetvennégy éves gróf szájából. A legjellemzőbb megítélése ennek a beszédnek az alábbi idézettel ölelhető fel: „Nem engedtek a békefeltételekből. Hiábavaló volt Apponyi Albert gróf minden szónoki tudása, tárgyi ismerete, meggyőző érvei. Mint a történelemből ismeretes, végül mégiscsak alá kellett írni, változatlanul, az élénk terjesztett béke feltételeit.”²

Híres beszédét Apponyi franciául mondta el, angolul, valamint olaszul néhány összefoglaló mondatban összegezte a mondanivalót.³ S mi hangzott el? Apponyi jó szónoki képességeit kihasználva kívánta földrajzi, gazdasági, kulturális és nem utolsósorban történelmi érvekkel alátámasztani a Kárpát-medence, hazánk egységének fontosságát. Beszéde végén hangot adott a magyar kormány azon álláspontjának, hogy el fogják fogadni az elcsatolt területek népszavazásának eredményét, hiszen bízott a széles területűmra kiterjedő, demokratikus megoldásban.

A beszéd azonban nemcsak süket fülekre talált. Lloyd George⁴ és Francesco Nitti⁵ támogatásával nyitottá vált a határmódosítás kérdése, a delegáció etnikai érvei úgy tűnik meggyőzőnek bizonyultak. Mire lehet ezt alapozni? Az 1920. március 8-án Londonban a Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa újra napirendre tűzte a magyar határok kérdését.⁶ A vitában azonban az agresszív francia álláspont győzedelmeskedett, így módosításra nem került sor.

A gróf megélte a békekötés tizedik évfordulóját. Emlékezésképpen az Országgyűlés Képviselőházában 1930. június 4-én beszédet mondott: „Béke, szerződés, törvény. Ahány szó, annyi belső valótlan-ság... A forma megvan, a lényeg mégiscsak az egyoldalúan reánk kényszerített diktátum.”⁷ Ezt követően kifejtette, hogy a győztes hatalmak bár rákényszerítették a békefeltételeket az országra, ezzel nem teremtettek békés állapotot, az erkölcsi tisztaság és igazság teljes hiányával folyt a rendezés. „A nemzeti kisebbség védelmére alkotott szerződések holt betűk maradtak és ezáltal súlyosbodik a területi szétdarabolás által nemcsak reánk, hanem az emberiség magasabb érdekeire is mért csapás, mert ez azzal együtt jár, hogy a tőlünk elszakított területeken lévő, sokszor ősi és dicső múlttal rendelkező magyar kultúra irtóhadjáratnak van kitéve.”⁸ Beszédét a manapság ugyancsak közismert „hiszekegy” sorával zárta: „Hiszek Hazánk feltámadásában.”⁹

Lehet a grófot irredentizmussal vádolni. Lehet a Trianont követő kort irredentizmussal illetni. Én mégsem gondolom, hogy ezzel a – negatív, agresszivitást kifejező – szóval kell felcímkézni Apponyit vagy a Képviselőházban a fenti beszédért lelkesedő politikai elitet, netán a szívük mélyén épp ugyanígy érző magyarokat.

Az elkeseredés, a fájdalom ma is meg van az emberekben. A küzdelem utáni vágy, a tettekrezkéség kikopt az évek, a harcok, a rendszerek során. Egy-egy szalmalángnyi felháborodás olykor fellobban, de hamvába hal.

Mit jelent ma nekünk Trianon? Mi maradt abból az erőből, amelyből Apponyi táplálkozott, melyből virtuóz módon adta elő beszédét? A gysz!

Ha a trianoni tragédiára gondolok, és arra, hogy mit jelent ez a mai magyar embernek, az erdélyi születésű, de ma Magyarországon élő Meister Éva színművész írása jut eszembe.

² Dr. Kerekesházy József: A trianoni béketárgyalások-magyar szemmel. Bp., 1943. idézi: Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. Jaffa Kiadó, Bp., 2010. 45.

³ Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp., 2001. 162–164.

⁴ Walesi származású brit politikus, miniszterelnök. A háborút lezáró béketárgyaláson Clemenceau és Wilson között „lavírozva” középútas politikát képviselt. http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/lloyd_george.html

⁵ Olasz miniszterelnök.

⁶ Romsics i.m. 2001. 185–189.

⁷ Gróf Apponyi Albert beszéde az Országgyűlés Képviselőháza előtt 1930. 06.04. In.: Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Osiris, Bp., 2003.

⁸ U.o.

⁹ U.o.

Trianoni Harangok – 2010. JÚNIUS 4.

„Azt gondoltam eső esik...

Az eső ma is csak hullt. Nem tombolva, nem ellentmondást nem tűrő mennydörgéssel, csak hullt csendesen, alattomosan.

Busszal utaztam Szolnokról Törökszentmiklósrá. Épp bekanyarodtunk a buszállomásra, mikor megkondultak a miklósi harangok. Szívem a torkomban velük együtt dobbant.

...Fél öt volt.

Leszálltam. Megálltam. Az ernyőt el is felejtettem kinyitni; az emberek siettek haza, fáradtan, elcsigázva és közömbösen. A református templom előttem állt, puritán fehérségében. Néztem a torony tetejét, az ablakot, ahonnan a harangok fájdalmas zúgása felszállt, messze fel, a szitáló eső fölé, ahol süt a Nap, és ahol összeért a pár száz méterre álló impozáns, kéttornyú katolikus templom harangjainak bűgő hangjával.

Álltam egyedül az esőben, mint Ábel a rengetegben, és az oly hirtelen eltávozott Édesapám, Tati jutott eszembe, aki három hete szülővárosában, Fogarason nyugszik, és akit immár soha többé nem ölelhetek meg...

Lelkem együtt kondult a harangokkal.

Kezem összefogtam, álltam az esőben egyedül, ahogyan ezelőtt 90 évvel is álltak sok ezren, millióan... Álltak Ábelként, konduló, bús lélekkel, hallgatván a harangok hangjait, és már csak azok ölelkeztek egymással, fájdalmas zúgással árván maradt milliók feje fölött.

Álltam az esőben hallgatagon, egymagam, és árkot mosott két orcámon az alattomos eső.”

Munkácsy Katalin Fruzsina

Makó gazdasági és társadalmi helyzete a trianoni békeszerződés után

Makót a trianoni béke óta Magyarország dél-keleti kapujának is nevezhetjük. 1920. június 20-a előtt az ország középső részén feküdt, kereskedelmi útvonalak mentén, amelyek összekötötték Erdélyt és a Bánságot az ország többi részével. Kedvező földrajzi elhelyezkedésének is köszönhetően nyerte el Csanád vármegye székhelyének szerepkörét, amit 1730-tól egészen az 1950-es megyerendezésig, tehát 220 éven át birtokolt. A békeszerződés következtében azonban az ország periferiájára került, határ közeli kisvárossá vált. Emiatt a város fejlődése megtorpant, az elcsatolt területekről a településre özönlő menekültáradat súlyos társadalmi vészhelyzetet idézett elő, a déli piacaitól elvágott mezőváros gazdasága válságba került. Közvetve a megyeszékhelyi cím elvesztését is a diktátumnak köszönheti. Pedig a kiegyezés után a város élete felpezsdült, Szeged után Makó volt a vidék első városa, ahol aszfaltoztak, artézi kutakat fúrtak, a városban villanytelep létesült. 1890-ben az ország 12. legnagyobb városa volt a lakosság száma alapján, megelőzve többek között Pécsét, Kassát, Miskolcot, Brassót is. 1833-ban, a két évvel korábban megalakult Arad–Csanádi Egyesült Vasút munkája nyomán begördült az első vonat a település állomására. A Marosra vasúti és közúti hidakat építettek. Elkészült a gimnázium impozáns épülete és az internátus, amelyekben később József Attila is két évet töltött. A város kulturális-gazdasági fellendülésének csúcspontját a millennium idején érte el.

Az első világháborúban Makóról 8500-an vettek részt, közülük 1300 személy halt hősi halált. A háború bukása után, a frontról hazatérő katonák magukkal hozták az őszirózsás forradalom eszméit. A forradalom híre már 1918. október 31-én eljutott a városba. Másnap a városházán rendkívüli ülést tartottak, ahol megválasztották a Nemzeti Tanácsot, elnöke a frontról ekkor hazatért Espersit János lett. A frontról hazatért katonák ellátása szinte megoldhatatlan feladatot jelentett a város vezetőinek, ezért kénytelenek voltak segélyadót kivetni. A Marostól délre fekvő területeken 1919 novemberében megjelentek a szerb és a francia csapatok. A szerbek 29-én elfoglalták Kiszombort, és ezzel Makó közvetlen közelébe érkeztek az idegen megszállók. 1919. január 30-án fegyveres összetűzés robbant ki a polgári leányiskola épülete előtt a felfegyverzett tömeg és a csendőrség között. A zavargásoknak hat civil és egy csendőr esett áldozatul.

A vörös terror ideje alatt Makón forradalmi itélőszék működött. A Vörös Hadseregbe 189 embert toboroztak, a földeket és a téglagyárat államosították. A rekvirálás következtében elszabadultak az indulatok, a Makóra kirendelt politikai megbízottat a lakosság meggyilkolta. Válaszul vörös érkezett a városba, és több mint 50 tüszt hurcolt el magával. Návay Lajost, Csanád vármegye alispánját, a képviselőház elnökét testvérével együtt brutálisan meggyilkolták. Ugyanezen a napon vonultak be a városba a szerb és a francia csapatok. A szerb parancsnok visszaállította hivatalába a forradalom előtti tisztviselőket. Elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, a szesztilalmat és a kijárási tilalmat este nyolc órától. Három nappal később a francia katonaság vette át a város irányítását. A francia csapatok parancsnoka Maurice Rousseau őrnagy volt, aki udvarias, előzékeny modorával, katonás viselkedésével békét teremtett a sokat szenvedett város falai között. A régi magyar hatóságok újból megkezdhették működésüket.

Hat hétig tartott a francia megszállás, 1919. június 17-én Makóra érkeztek Rambela Gheorgiu őrnagy román alakulatai és kezdetét vette városunk román megszállása. Szolgai engedelmességet, hálat vártak el a lakosságtól, annak fejében, hogy a román sereg fenntartja a rendet. A román katonaság megszüntette a város és a vármegye politikai és önkormányzati életét, kijárási tilalmat vezetett be. Emellett korlátozták a hűselltátást, a kereskedelmet, kötelezővé tették a gabona beszolgáltatását. Súlyos élelemhiány következett be. Levelet csak nyílt lapon vagy lezáratlan borítékban lehetett küldeni. Az állatállomány, takarmány, gabona, gépek mellett még az esőköpenyeket is elrekvirálták. A főgimnázium épületét vandál pusztításokkal használhatatlanná tették.

A román csapatok a megszállás alatt 74 millió korona kárt okoztak, ezért cserébe később mindössze 3 millió korona kártérítést fizettek. Ez az óriási összeg nem tartalmazza a hagyma árusításának stagnálását, ugyanis a megszállás ideje alatt csak Aradra lehetett eladni, nagy része Makón maradt, kb. 800–1000 vagon várt exportra. 1920. február 24-én a románoknak meg kellett kezdeniük a Tiszántúl kiürítését, 26-án minden román egység kivonult a városból. Végső károkozásuk az akkor még fából készült Maros-híd felszereléséhez szükséges drága fenyőanyag elvitele volt. A lakosság örömben úszott a gyűlölt ellenség elvonulása után, amikor bevonult a városba a Nemzeti Hadsereg. A közigazgatás és a hétköznapi élet helyreállt.

A béketárgyalások eseményeiről a lakosságot a *Makói Független Újság* naponta tájékoztatta. A szerződés átadása után az újság szerkesztője és írója, Espersit János hosszasan taglalta a diktátumban meghatározottakat, főképp az új határvonalak alakulását. A békeszerződés eredeti magyar fordításban a következőképpen határozta meg a Makó környéki határokat: *„A Tisza folyásától kelet felé Kiszombor állomásról délnyugatra kb. 4 kilométer távolságnyra, amely hármashatárpontja Romániának, Magyarországnak és a Szerb-Horvát-Szlovén államnak. A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón a Makó-szegedi vasútvonal hidjától kb. 3500 méterre felfelé választandó pontig. A helyszínen megállapítandó vonal. Innen dél-kelet azután észak-kelet felé a nagylaki állomástól délre kb. 1 km távolságnyra választandó pontig. A Maros folyó folyása felfelé. Innen észak-kelet felé Csanád és Arad vármegyéek közigazgatási határának kiszögelléséig. Németperegtől észak-északnyugatra. A helyszínen megállapítandó vonal, amely Nagylak és a vasútállomás között halad.”*

E sorok szerint Makót a békediktátum miatt nem érte közvetlen területvesztés. Azonban a város rendkívül nehezen dolgozta fel a piacvesztését, Erdély és a Bánság idegen uralom alá kerülését. Az évszázadok alatt kiépült gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok egyik pillanatról a másikra szertefoszlottak. A hagyma egyik fő értékesítési piaca, Erdély román kézre került, a régebben kialakult gyümölcsösöz viszony a kereskedelmi felek között megromlott. A várost éltető kereskedelmi útvonalat a Maros határfolyóvá tételével letérölték a gazdasági térképről. A vízi kereskedelmi útvonal megszűnt, mert a Duna-Tisza összefolyási pontja a határon túlra került. Ezzel együtt tönkretették az eddig dinamikus fejlődő délvideki városokat is – Szegedet, Aradot és Temesvárt –, amelyek a békeszerződés után már csak vegetáltak a határ két oldalán.

A békediktátum következtében a Maros 750 km hosszú fő medréből mindössze 45-50 km maradt magyar területen. Makó és a kistérség számára ez azzal a következménnyel járt, hogy a víz levonulásába, az évenkénti áradás problémáinak megoldásába a hazai vízügyi szakemberek nem tudnak beavatkozni. A vízhozam nagyságát magyar területen már nem lehet befolyásolni, ami Makóra és környékre óriási veszélyt jelent. Napjainkra a folyóvíz minősége rendkívüli mértékben romlott a romániai területeken a folyóba engedett ipari és kommunális szennyvíz óriási mennyisége miatt. A város folyóparti strandja elvesztette vonzerejét.

A hagyma értékesítési lehetőségeinek beszűkülésével a hagymás parasztnak életkörülményei is romlottak. A megtermelt árut nem tudták eladni, azok vagonszámra álltak a vasútállomáson, nemegyszer álltakban megromlottak. A diktátum további hátrányos következménye 1920 telén mutatkozott meg: az

évszázadok óta Erdélyből beszerzett tüzfát a város nem tudta pótolni, a tüzfá ár a egekbe szökött. Az elapadó keleti gazdasági kapcsolatok után a városnak csak egy lehetősége maradt: meg kellett erősíteni fővárosi kapcsolatait, azonban ez csak a szárazföldön volt lehetséges. De a háború és az azt követő idegen megszállás következtében Makó és Csanád vármegye közűtjai is katasztrofális állapotban voltak.

A gazdasági életben javulást hozott az 1924. január 14-én történt megyeegyesítés, amely Csanád vármegyéhez csatolta Arad és Torontál vármegyék magyar kézen maradt településeit. Ezután a város hivatalosan Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyselőre egyesített vármegyék székhelye lett. Így Makó továbbra is rendelkezett megyei alispáni hivattal, polgármesteri hivattal, rendőrkapitánysággal és bírósággal, működött a városban Állami Adóhivatal, Pénzügyi Biztosság, Mértékhiteljesítési és Állami Építészeti Hivatal is.

Azonban ez a döntés sem adta vissza a településnek a trianoni békeszerződés előtti közigazgatási szerepét és nem tudta ellensúlyozni a gazdasági károkat. Az emberek életminősége ezután fokozott mértékben a hagyma árának alakulásától függött. 1929-ben *Vidor Rezső* városi tanácsos a következőket mondta a hagyma árának és a városi lakosság helyzetének összefüggéséről: *„Ha jó ára van a hagymának, a kereskedő is, iparos is, meg a szabad pályán lévő is, szóval mindenki élvezi ennek hasznát, mivel a nép így pénzhez jut. Ellenkező esetben, ha nincs ára a hagymának, a pangás az egész városban megérezhető.”* Elképzelhető, milyen helyzetben volt a város, amikor 1922-ről 1923-ra egy métermázsza búza ára 3150 koronáról 19 ezer koronára nőtt, eközben egy kiló vöröshagyma ára 100 koronáról 70-re csökkent.

Mint az egész országban, úgy Makó környékén is károsan hatott a centrálisan kiépített vasútvonalak lelemészése. Az 1880-as években Lonovics József főispán közbenjárásával épített Arad-Csanádi Egyesült Vasút egyik fele Romániához került, és a szomszédos területek közötti rideg politikai kapcsolat miatt a vasútvonal használata számottevően csökkent.

Makó történetében *Espersit János* és *Erdei Ferenc* egyaránt jelentős szerepet töltött be. Egyikük újságíróként, másikuk diákként élte át a Trianon okozta traumát, mindketten leírták a véleményüket, amikkel nagyban egyezik az én véleményem is. *Espersit János* a Makói Független Újság szerkesztője a következőképpen vélekedett a trianoni békeszerződésről: *„Bármit tartalmazzon is a békeszerződés, az bizonyos, hogy a kormány lebilincselő kényszerhelyzetben aláírja, de a nemzet jövője nem fogja hagyni.”*

A 16 éves *Erdei Ferenc* szerint a trianoni szétszakitottság állapotában *Széchényi Istvánnak* a de facto (gyakorlatias) fölfogása mutat utat. *„Való, hogy csúfondárosan megtéptek bennünket, de mind azt tudni és az ellen szemébe kiáltani sokszor igazságtalanságát, mindez mit használ? A szomszédaink jószántából se sose állunk talpra. Igaz, hogy jogtalanság esett rajtunk, de ha csak örökké kiabáljuk ártatlanságunkat, esetleg még nagyobb jogtalanság esik rajtunk. Hiszem és vallom, hogy a roncokból a Duna-Tisza délibábos völgyében építhetünk oly nemzetpalotát, ha vissza nem is adja a régi határokat, de ad olyan boldogságot, amely többet ér a Kárpátoknál. Egy nemzet boldogulása nincs kötve határaihoz!”*

Köszönetnyilvánítás: történelemtanárom, *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna* segítségével a korreferátum nem lett volna teljes. *Pálhida Lászlóné*, általános iskolai tanárnőm tanácsokat adott, *Halmágyi Pál* múzeumigazgató, *Forgó Géza* muzeológus, valamint a makói *József Attila Múzeum* munkatársai és *Ruttkay-Nedeczky Zoltánné* forrásokkal látott el, *Zeitlerné Hódi Andrea*, édesanyám a szerkesztésben segített. Mindannyiuk segítségét és munkáját nagyon szépen köszönöm!

Zeitler Ádám

Források: Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. *Vermes Ernő*. Gyula, 1929; *Forgó István*: Makó város történeti kronológiája a kezdetektől 1983-ig. Makó, 2001; *Gilicze János – Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Város a Maros mentén. Szeged, 2002; Makó monográfiája 5. Szerk. *Szabó Ferenc*. Makó, 2002; Makó monográfiája. Szerk. *Tóth Ferenc*. Makó, 2004; Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk. *Barna János*. Bp., 1929; A Makói Független Újság 1920. májusi és júniusi számai. Szerk. *Espersit János; Marjanucz László*: A polgárság társadalmi csoportjai Makón a két világháború között. Történeti tanulmányok X. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 2007. 67–91.

Széncinege – az év madara

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) 1979-ben indította el „Az év madara” nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megővésének és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet. Az alap gondolat többek között az volt, hogy egy-egy ritka vagy érzékeny madárfaj megőrzésére tett erőfeszítésekre hívják fel az – akár teljesen laikusnak tekinthető – közönség figyelmét. Hamar kiderült, hogy a ritkaságok iránti fogékonyság (tekintve, hogy parlagi sást vagy kerecsensólymot az átlagember véletlenszerűen láthat csak, és akkor sem valószínű, hogy be tudja azt azonosítani) nem volt túl nagy, ezért fordult a program a közismert fajok felé. Így volt már az év faja – elsőre talán kissé meghökkentő módon – a mezei veréb, a füstifecske vagy a fülemüle.

Az idei évben hasonló státuszú fajra, a mindenki által ismert széncinegére (*Parus major*) esett a választás (lásd a címlapon). Ez a széles elterjedésű faj Eurázsia nagy részén megtalálható. Igen alkalmazkodó, ezáltal a mérsékelt övi tölgyesektől a dél-ázsiai magrove-erdőkig az élőhelyek széles skáláját elfoglalja, de a lakott területektől sem ózdkodik. Közismertségét az is növeli, hogy a városi környezetben nem ritkán költ postaládákban, de a célzottan madaraknak kihelyezett mesterséges odúkat is leginkább ő foglalja el. Csőrfelepítése lehetővé teszi az évszakos táplálékváltást, így még csak el sem kell vonulnia, hiszen a nyári rovarérendről könnyen át tud állni a téli magevésre (míg a nálunk élő rovarevők a téli időszakban a mediterrán vidékekre húzódnak). Persze kivételek azért lehetnek: van több olyan hazánkban visszafogott széncinke, amelyet fiókaként tőlünk majd' 2000 km-re, Nyugat-Oroszországban gyűriútek.

Szintén a tudományos célú jelölések (illetve visszafogások) révén ismert az egyes vadon élő madárfajok legmagasabb életkora, amely madarunk esetében 7,5 év. Természetesen az átlagéletkor jóval ez alatt van, de e néhány év alatt is egy szülőpár évente kétszer költ és nevel fel fészekaljanként átlag tíz fiókat. A fiókaneveléskor könnyen megfigyelhető a cinegék serénykedése, türelmes megfigyelők adatai alapján tudhatjuk, hogy a nyári időszakban egy pár naponta átlag 360 alkalommal hord eleséget a fiókáknak!

A rovarélet csökkenésével párhuzamosan állnak át madaraink az egyéb táplálékra, így a leggyakoribb vendégnek számítanak a téli időszakban kihelyezett madáretetőkön, ahol legszívesebben a nagy zsírtartalmú táplálékot (olajos magvak, faggyú, szalonnabőr) fogyasztják. A cinegék kíváncsisága és helyzetfelismerése is legendásnak mondható. A madarak városi létező alkalmazkodásának (az urbanizációnak) iskolapéldája az az 1920-as években leírt jelenség, mely szerint a cinegék megdézsmálják az angol tejszállítók által reggelként az ajtóik elé letett üvegekből – átszakítva annak vékony alumínium fedelét – a tej fölét. Alig egy évtized alatt ez a viselkedésforma általánossá vált az Egyesült Királyságban, de megjelent a kontinens észak-nyugati országaiban is. Külön érdekesség, hogy a német megszállás alatt Hollandiában majd' egy évtizedre megszűnt a tejkiszállítás, s bár az említettek szerint a cinegék átlagéletkora jóval ez alatt van, amikor újra megjelentek a tejesüvegek a holland ajtóik előtt, a cinegék „ott folytatták, ahol abbahagyták”.

Széncinege.
Kókay Szabolcs akvarellje

A fentiekben leírtak alapján látható, hogy a széncinege sikeres fajnak állítható be, amelyet nehéz „zavarba hozni”. Ugyanakkor pont egy ilyen példán keresztül lehet bemutatni, hogy az élőhelyek és fajok eltűnése nem pusztán tudományos probléma. Napjainkra a természetes élőhelyek átalakítása, életközösségeik változatosságának csökkenése olyan mértékert ért el, hogy már nem csak a biológusok, ökológusok és a zöld szervezetek, de a kérdéssel nem foglalkozó lakosság egyre szélesebb rétegei is érzik ennek negatív hatásait.

Ma már a fajok eltűnése, a táj kiüresedése közvetlen, negatív hatásokat gyakorol a gazdaságra, a lakosság életszínvonalára, a nemzeti, kontinentális és bolygó szintű kereskedelemre, élelmiszerellátásra – azaz a társadalom szövetének egészére. Ezt továbbgondolva arra kell jutnunk, hogy a környezet és a természet védelmét nem tekinthetjük továbbra is kizárólag állami feladatnak, hanem magunknak is kell tennünk ez ügyben! Az egyes embereknek, a családoknak, a helyi közösségeknek egyre nagyobb szerepe van a környezet- és természetvédelemben. Fontos, hogy ez tudatosodjon bennünk, illetve váljék világgosszá a döntéshozók számára is.

Az MME épp ezért választotta a 2011-es év madarának a széncinegét, mert ennek a gyakori madárnak a megmaradásában, állományának megőrzésében rendkívül nagy szerepe van a lakoságnak. A sok ezer kihelyezett mesterséges odú, a sok tízezer téli madáretető – nemcsak a vidéki, kertvárosi és agrárterületeken, de akár a lakótelepeken is – mind-mind hozzájárul ahhoz, hogy a széncinege ilyen sikeres tud lenni. Ezzel a példával erőt és hitet szeretnénk adni mindenkinek, bemutatva, hogy ha mindenki minden nap belerakja a maga hozzájárulását környezetünk védelmébe, akkor és csak akkor van esély megőrizni, megvédeni azt, amink van!

Orbán Zoltán – Selmeczi Kovács Ádám

Vértesszőlős példája

A honismereti mozgalom csak gazdagodhat pártfogókban, ismeretekben, eseményekben és feladatokban, ha a régészetnek több figyelmet szentel. Ugyanis a régészet és a magyarságtudat erősítésére hivatott néprajz rokontudomány, amint Móra Ferenc állította: „A régészet megkövesedett néprajz, a néprajz élő régészet”.¹ Akikkel a régészek kapcsolatba kerülnek (hivatalos szervek, települések vezetői és lakosai, az érintett ingatlanok tulajdonosai), különböző módon értékelik a régészetet. A csak gazdasági szempontokat szem előtt tartók, a múlt iránt érdektelenek meggyőzése reménytelen vállalkozás. Azt azonban mindenképpen el kell érni, ha nem is becsülik, de legalább kimélik régészeti értékeinket. Törekednünk kell, hogy a média (olykor a tudományos ismeretterjesztés is) tájékozott legyen, hogy jól tudjon tájékoztatni: hol húzódnak a régmúlt eseményeket kutató társtudományok időbeli és tematikus határai, mi a dolga pl. a régésznek, mit, mikor, miért és hogyan csinál? Ha valami régit kiásnak, a feltárás módszere még nem feltétlenül jelenti azt, hogy az előkerült lelet a régészet hatáskörébe tartozik (pl. dinoszauruszokat, a bükkábrányi fatörzseket vagy a rudabányai hominoidákat is feltárják, de nem a régészek foglalkoznak velük.)

Többen vannak azonban, akik értékelik szűkebb környezetük közeli vagy távoli múltját. Még az olyan távolit is, amelynek tanúi egy előző földtörténeti időszakból maradtak az érdeklődő és értő utódokra. Az összes régészeti korszak közül legkevésbé mutatók éppen ezek, az ősköri településekről előkerült tárgyak. A kisse egyhangú (kő, legfeljebb csont-agyar-agancs) leletanyagot az időben messzeség szépíti meg, teszi izgalmassá. Az ősemberek életének, mindennapjainak rekonstrukciója ezért minden szakember számára nagy kihívás.

A paleolit lelőhelyeket megbecsülő közösségekről álljon itt két példaértékű esemény 2010-ből: Lovas község (Veszprém megye) előző polgármestere, *Kemenes Dénes* és a település lakossága olyan büszke a település határában feltárt késő-jégkori festékbányára, hogy *Kovácsné Kasza Katalin* közreműködésével állandó kiállítást rendezett be a faluház pincéjében. A lelőhely jelentőségét az előkerült leletek másolatai, festékminták, magyarázó szövegek, a korszak eseményeit magyarázó poszterek mutatják be. A 2010. évi falunapokra, a kiállítás április 17-i megnyitójára gyermekrajz-versenyt szerveztek, előadókat hívtak meg, bemutatták a lelőhelyet, ami ma egy nagykiterjedésű, szabálytalan alaprajzú, növényzettel részben benőtt bányaudvar. Az ősköri bányagödöröknek már nyoma sincs, azt sem tudjuk, eredetileg hány helyen termelték ki a vörös festéket. A kiállításra és a helyszínre látogatók emlékezhetnek a 11 ezer évvel ezelőtt itt dolgozó az egész hajdani közösség által nagyra becsült mesteremberek munkájára.

A másik példa Vértesszőlős, 2010. augusztus 20-a. Az ünnepség *Vértes László* posztumusz díszpolgárrá avatása és a *Vértes László Emlékpark* felavatása köré szerveződött. A folyamat, amelyet ez a nap betetőzött, 1962-ben kezdődött. Akkor találták meg az őslénytani gyűjtőhelyként már évtizedek óta is-

¹ *Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekhez. Ethnographia XLIII. 1932. 54–69.*

mert kőbányában az első, ember készítette eszközöket. 1963-tól 1968-ig, az ásatásvezető Vértess László haláláig tartó feltárások olyan lelőhellyel ajándékozták meg az őskőkorkutatást és a közösséget, amely nemzetközi hírnévre emelte a feltárót és a községet egyaránt. A lelőhely törvényben szabályozott megvédésének folyamata már az ásatások idején megkezdődött, régészeti és természeti védelmet kapott a bánya. A kőkitermelés hamarosan megszűnt és a védett terület kezelési jogát a Magyar Nemzeti Múzeum kapta meg.

Vértess László már 1965-ben nagy elhatározásra jutott: bemutatóhelyet épít a lelőhelyre, hogy a leg-hitelesebben, helyben mutassa be az ősemberi telep kultúrtörténeti értékeit. A kevésbé látványos leletek közérthető és tetszetős bemutatása éppúgy, mint az ismeretek befokodása erőfeszítéseket kíván rendezőtől, látogatótól egyaránt. Vértess László eredeti célkitűzés kettős volt. Egyrészt „kihelyezett”, rendhagyó történelemórák keretében a tanulók helyben ismerkedjenek meg az emberré válás folyamatának egy fontos állomásával, ennek érdekében kívánta megszervezni, hogy a megye minden olyan osztálya legalább egyszer eljusson Vértesszőlőre, akiknek tantervébe illeszthető a téma. Másrészt a szakemberek számára lehetőséget biztosítani a leletek, a leleteket befoglaló üledékek, a mésztufa-lerakódás folyamatának helyszíni tanulmányozására. A múzeum 44 éves történetének tapasztalatai alapján csak az első célkitűzés valósult meg kis részben.

A vértesszőlősiek megbarátkoztak a lelőhellyel. Az ásatás öt éve alatt az évente több hónapig tartó munka és a stáb már hozzátartozott a falu életéhez. Később a bemutatóhely pedig a látogatók ezreit vonzotta. A faluban egyre szaporodtak a „Samu”-k, a vértesszőlősi legfontosabb lelet, a Sámuelnek keresztelt előemberi tarkócsont után: a falutévé, egy vállalkozás (Samu-tours) és vegyesbolt viseli az előember becenevét, de van Samufalvi óvoda és bölcsőde is. A bemutatóhelyet a falu felé a Vértess László utca határolja, és az 1-es autópályáról (Valusek utca) a Múzeum utca vezet fel.

Egy ásatás szakmai publikáció megjelenésével zárul. A vértesszőlősi ásatáson előkerült természettudományos, antropológiai és régészeti leleteket feldolgozó monográfia megjelenésére sokat kellett várni. A 23 fős nemzetközi szerzőgárda koordinálása nem volt könnyű feladat. Az 1990-ben megjelent monográfia tudományos értékeit Akadémiai nivódíjjal ismerték el.² A lelőhely szakmai karrierjével párhuzamosan a község és a lelőhely kapcsolatának a következők voltak a fontosabb állomásai.

1994: Címert terveznek a falunak az előember rekonstruált fejének képével.

1996. augusztus 18–20.: A millectenáriumi rendezvények keretében „Sámuel és testvérei” címmel Vida István polgármester találkozózt szervezett. Kassáról, Komáromból és Izsáról jöttek vendégek. Ám az események nem mindig örömteliek. A bemutatóhely sem került el a nyilvános helyek sorsát. Alig

Amikor még megvolt Z.Gács György lemezdomborítása a bemutatóhely falán

múlt el év, hogy apró kártevések (in situ dobozának feltörése, csatornatető leszakítása, grafitfűzés, üvegpalackok bedobálása) ne történnek volna. Időrendben ide tartozik a „legnehezebb” eset: Z. Gács György majd három négyzetméteres vörösréz domborművének lefűrészelése, mely vélhetően színesfém-hulladékként végezte. A tetteseket nem találták meg. Az alkotó és a műtárgy emlékére itt a fénykép.

2001. április 1.: A Múzeumok Tavasza programsorozat mottója egyezett a vértesszőlősi bemutatóhely 45 évvel ezelőtt megfogalmazott célkitűzéseivel: a régészeti értékek megőrzése, bemutatása, aktív (interaktív) és eredményes kapcsolattartás a látogatókkal. Kiváló alkalom volt, hogy a Múzeumok Tavasza Vértesszőlőről induljon. Az év folyamán a jogutód nélkül megszűnt kőbányák rekultivációjára kiírt pályázaton megnyertük a bányaudvar bekerítésének költségeit. A végrehajtás azonban nem nevezhető sem sikeresnek, sem esztétikusnak, sem tartósnak.

2004-ben és 2006-ban az Önkormányzat pályázatot adott be az INTERREG III. Közösségi Kezdeményezés Programra és a Norvég Alaphoz. Cél: a bemutatóhely építészeti bővítése. A bővítőműben új tematikus kiállítás, közösségi terek, előadóterem, kutatószobák kaptak volna helyet. A terveket a NARMER Építészeti Stúdió készítette, az

² Kretzoi, M.–Dobosi, F. T.(eds.): Vértesszőlős, Site, Man and Culture. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.

előzetes, több változós szakmai forgatókönyvet a Nemzeti Múzeum régészei állították össze a tatai és tatabányai kollegák segítségével. Mindkét pályázat sikertelen volt.

2008: Nagy Sándor, az új polgármester nem adja fel. A Vértesszőlősi Hirmondóból arról értesülünk, hogy az Önkormányzat ötmillió forintot különített el a bemutatóhely tervezett fejlesztésére beadandó újabb pályázat önrészeként. Ugyanitt Hajba Tamás, az Összefogás Szőlősert Egyesület elnöke adakozásra buzdít az Előember-emlékhely megvalósítása és Illyés Antal szobrász nyertes pályaműve, egy szakácát markoló kéz, felállításának költségeire.

2009: A sok szép és jó esemény után ismét egy kellemetlen epizód: februárban nagy sajtóvisszhangot kapott a múzeumi betörés. Utólag úgy tűnik, a sajnálatos eseményt nem sikerült mindenki megelégedésére levezényelni. A sajtó „megsemmisült Sámuel” (nem semmisült meg, szerencsére) és a „másolatokat taposott össze” (nem másolatokat taposott össze, sajnós) két véglet között számtalan megfogalmazásából egy valami bizonyosan kiderült: a régészeti leletek eszmei és pénzületi értékének megállapításában nincs egyetértés, nincsenek irányelvek. Ha az ellopott-megrongált leleteknek nincs konkrét forint értéke, a nyomozás tanácstalan és a büntetés rendszerint elnéző. Mert mi is pl. a vértesszőlősi tarkócsont értéke forintban? A feltáráshoz szánt összeg 1/8890-ed része? (ennyi eszköz került elő, a szilánkokról, állatesontokról, jelenségekről nem is beszélve!) Kiállításokra kötött biztosítás összege vagy külföldi aukciókon elért árak? Ki illetékes és milyen paraméterek alapján, hogy egy régészeti tárgy eszmei értékét megállapítsa? És mi a garancia, hogy akármekkora biztosítási összeg megkapása esetén még egyszer, még egy ilyen régészeti környezetben, még egy ilyen tarkócsontot találunk? Összességében: minden 350–400 ezer (!) vagy akárhány éves régészeti lelet egyedi, pótolhatatlan. Ennek az érthetetlen, teljesen haszontalan, gyerekes betörésnek a nyomaikat is megpróbáltuk rendbe hozni.

2010. augusztus 20.: A hagyományosan jó hangulatú, programokban gazdag nap a bemutatóhely köré szerveződött. Az önkormányzat Vértés Lászlónak posztumusz *Vértesszőlős diszpolgára* címet adományozott. Az erről szóló okirat átadására augusztus 20-án került sor, átvételére megkeresték és meghívták Vértés László Izraelben élő fiát, ifj. Vértés Lászlót, aki nagy örömmel érkezett meg egyik lányával. A közös ebéden és az ünnepségsorozaton alkalma volt találkozni azokkal a régi kollegákkal, akik közül néhányan – sajnós, már elenyészően kevesen – még személyesen ismerték idősebb Vértés Lászlót, vagy az ő munkatársai voltak a Nemzeti Múzeumban és a Földtani Intézetben. Az önkormányzatnál a vendégeket megajándékozták Vértés Lászlónak a könyvforgalomból régóta hiányzó munkája, a *Kavics ösvény* reprint kiadásával.³ Az anyagi keretet LEADER pályázat biztosította. A könyv az ásatások és a kutatáshoz, a lelőhely anyagának feldolgozásához kapcsolódó külföldi utak krónikája Vértés László ironikus, szórakoztató, ám hiteles megfogalmazásában.

A 2010-ben felállított Vértés László emléktábla

A templomban megnéztük a szőlősi mésztufából épített ol-tárt, majd a szlovák tájház kiállítását. Gratuláltunk a faluban meghirdetett versenyek győzteseinek. Késő délután a bemutatóhelyhez felvezető út kanyarulatában emléktáblát avattunk, s a parkot is Vértés Lászlóról nevezték el. Így az eddig „címtelen” bemutatóhelynek is hivatalos címe lett: *Vértesszőlős, Vértés László park 1.* (Kísért a névazonosság, kit kiről neveztek el? A két „Vértés” a falu és a régész csak 1962-ben találkozott, mindketten több, önálló névhasználattal leélt évtized után!)

A meghirdetett program utáni ráadásaként az általános iskola diákjaiban gyönyörködtünk, akik dramatikus játék keretében a nagy lelet előkerülését elevenítették fel. Az augusztus 20-i ünnepség utolsó eseménye az öszre meghirdetett „Kavicsösvény” túra, ami talán a tatabányai természetjárók által hosszú éveken át Sámuel emblémával megszervezett teljesítmény-túrák felelevenítésének kísérlete lehet. A falu szeretettel, a tudományos értékek elkötelezett tiszteletével emlékezett meg arról a tudósról, akinek nemzetközi hírnevét köszönheti. A Magyar Nemzeti Múzeum, a bemutatóhely fenntartója a további jó együttműködés reményében köszönti Vértesszőlőst!

T. Dobosi Viola

³ Vértés László: *Kavics ösvény*. Bp., 1968.

Mondák és dalok útján

Ezzel a névvel avatták fel a közelmúltban Zsámbokon azt a *Honismereti tanösvényt*, amely 13 állomáshelyen ismerteti azokat az egykori látnivalókat – korabeli fotókkal illusztrálva – amelyek az idők folyamán sajnos elenyésztek. Magyar sors, hogy mi bizony gyakran már csak a romokat tudjuk megmutatni az érdeklődő utódoknak. De ez az értékmérés talán még inkább elismerésre méltó. A tanösvény a falu szélén a bronzkori *földvár* ismertetésével kezdődik, ahol az aszói régészek feltárták a Hajta patak mentén álló erődített település maradványait. A földvár dombja alatti széles, moعاتaras réten folydogáló Hajta vize hajtotta az ide épített *vízimalmokat*, amelyek a középkor óta öröklék a lakosság terményeit – egészen a XX. század közepén megvalósult vízrendezési munkálatokig.

A község díszei, a *Beniczky kastélyok* is a XX. században pusztultak el. A turai-szentlászlói út szegletében álló „felső kastélyban” 1849-ben még Paskievics herceg is beszállásolt; valamint itt fogadta jeles irodalmár ismerőseit a ház úrnője, korának híres írónője, Beniczkyne Bajza Lenke. Az „alsó kastélyban” – az Almási út mentén – lakott a család másik ága. Ezt az épületet Lechner Ödön tervei alapján akarták bővíteni, szépiteni, de a háborús évszázad meggátolta a terveket, és a szovjet szükségkórház kiköltözése után a kastély az „építőanyag-igény” áldozata lett. Egykori gondozott parkja helyén új falurész épült, és csupán a bejárat kövhídjának egy része maradt meg – a közkedvelt dallal: „A zsámboki dobogós kövhídnál...” A község harmadik „úrilaka”, Bíró Zsigmond kastélya szerencsére túlélte a háborút, és ma a József Attila Művelődési Ház működik benne. Ennek a kertjében egy nagy szabadiós parkot is kialakítottak. Itt az udvaron tartják évente a híres „*Lecsót a keceléből*” nevű kétnapos fesztivált, amelynek során a lecsófőzés mellett terménybemutatók, honismereti rendezvények, templomi hangversenyek, a helyi és a környékbeli népi együttesek fellépései színesítik a programot.

A tanösvény egyik állomáshelye

A falu épen maradt ékessége a hatalmas méretű *barokk templom*, amely a törökkori kis kápolna falaira épült. A környék felett trónoló templom méreteit, baldachinos oltárát, pompás felszerelését az magyarázza, hogy a Beniczkyek gondos kegyurasága alatt alesperesi központ volt a zsámboki plébánia, amelyhez nyolc környékbeli falu tartozott. Napjainkban viszont az istenszolgák hiánya miatt sem önálló papja, sem kántora nincs a falunak. A templom melletti *Hősök kertjében* – a régi temetőben – vannak az 1849-es és 1945-ös katonai síremlékek.

Az egykori községi kocsmából kialakított és többször bővített Bajza Lenke Általános Iskolát legutóbb 40 millió forintos felújítás során korszerűsítették. Az intézmény évek óta sikeresen vesz részt a Comenius-programban. Ennek keretében a zsámboki gyerekek tanáraikkal együtt eljutottak több EU-országba, amelyek zászlói az aulában láthatóak.

A községbe látogatók kedvelt programja az alapító *Kókai Margit* nevét viselő *tájház* megtekintése, ahol színpompás palóc népviseletekben gyönyörködhetnek. A községháza és előtte az egykori piactér helyén létesített parkban áll a XIX. század eleji *Szentháromság szobor*, a *Millenniumi emlékkő* és az un. *Függetlenségi emléktábla*, amely a községháza falán arról tudósít, hogy Zsámbok 1986-ban népszavazással elsőként nyerte vissza közigazgatási önállóságát. (Erre évente a Falunapon emlékeznek.) Több tábla hívja fel a figyelmet a fennmaradt díszes *deszkaoromzatokra*, az új *székelykapura*, az egykori *olajütő-üzemre* és a *szürkemarkha gazdaságra*. Sok emlék látható a *temető* kertben is: 1849-es huszársír, az I. és II. világháborús áldozatok emlékoszlopa, a Bíró-Jencs család kápolnája, több itt szolgált pap és tanító síremléke.

Érdeemes hát végigjárni, elolvasni, megnézni a népművészeti kivitelű múltidéző emléktáblákat. Köszönet illeti az önkormányzat vezetőit és mindazokat, akik segítettek megvalósítani ezt a nagyszerű ötletet, amely talán követésre buzdít másokat is.

Tóth József

Húszéves a makói Honismereti Kör

Azon a szép őszi délutánon, 1988. november 17-én úgy tizenöten-húszan nyugdíjasok, vagy nyugdíj közelében lévők, a helytörténetet szeretők és pártolók gyülekeztünk a városi Népfront helyiségében az-
zal a szándékkal, hogy szervezetet, kört alakítsunk. A nemes ügy előkészítője és fő mozgatója *Forgó István* nyugdíjas tanácselnök volt, aki az eltelt két évtized során nagy szakértelemmel és aktivitással vezette munkánkat. Az időpont kedvezőnek ígérkezett az elindulásra, a politikamentes civil szerveződésre. A Honismereti Kör megalakulásakor gondolni kellett az előzményekre, mert korábban is működtek városunkban történészek, segítő lokálpatrióták, akik fáradoztak a múlt feltárásán. Szervezetet hoztak létre, kiadványokat jelentettek meg. Említenem kell az 1947–52-ig működő József Attila Irodalmi és Történelmi Társaságot, majd a Juhász Gyula Irodalmi Kört, amely 1959-ben alakult meg mint helytörténeti fórum, 1983-ban újraindult.

A Kör életének fontos eleme a *Honismereti Híradó*, a nyilvános szereplés fóruma. Első száma 1989. március 20-án látott napvilágot. Azóta húsz évfolyamban 29 lapszám jelent meg, borítóján a jellegzetes emblémával: egy lombos fa szétágazó gyökereivel kinyitott könyvből táplálkozik. A lap körül szinte egy kis alkotóműhely szerveződött, változatos témák kerültek nyomtatásba. Évtizedek alatt az olvasótábor is kialakult.

A kiadvány témáiból kitűnik, hogy lakókörnyezetünket igyeckszünk megismerni és megismertetni másokkal. Részt veszünk a hagyományok feltárásában, bemutatásában is. A hazaszeretet, a táj és a város iránti tisztelet köt össze bennünket. Az eltelt évek során összetartó, egy nyelven beszélő közösséggé formálódtunk elnökünk vezetésével, aki kezdetről szerkesztette a Honismereti Híradót. Minden számban írással jelentkezett, emlékezetének mély kútjából mindig merített új témát. Írt a madarakról, fákról, a marosi ártér erdőiről. Az ő rovata volt a várost érintő évfordulók közreadása, ezt könyv alakban is megjelentette *Makó város történeti kronológiája* címen. Kimagasló személyiségekről is megemlékezett, így Széchenyi Istvánról és Justh Gyuláról. Erdei Ferencről a Híradó több számában is írt.

Forgó István vezette a jó hangulatú összejöveteleinket a kör élet fontos részét. Havonta egyszer találkoztunk az utolsó hét csütörtökön, még nyáron sem szüneteltünk. Ezeken a Híradóban megjelent program szerint a kijelölt előadó valamely helytörténeti témából beszámolót tartott, amit hozzászólások követtek. Utána szó esett a kiadvány előkészületéről, majd kötetlen beszélgetés folyt estébe nyúlóan. Decemberben mindig évbúcsúztatót tartottunk, amelyen a családtagok is megjelentek. Pista bátyánk az utóbbi időben említette, hogy egészsége nincs rendben, de nem panaszkodott. Változatlan szorgalommal gyűjtötte a kéziratot, szerkesztett és irogatott. Azonban a gyilkos kór legyőzte, 2009 júliusában elhunyt. Július 30-án megemlékező gyászösszejövetelt tartottunk. A további vezetést korelnökünk, Szabó Jenő alapító tagunk vállalta.

A Híradóban közölt írások, tanulmányok kellőképpen mutatják az érdeklődési területeket és a Honismereti Kör munkáját. Mindig akadt elég téma, így a kiadványunk évi két alkalommal folyamatosan megjelenhetett. Szabó Jenő szűkebb hazája, a Vertán-telep történetével és néprajzával, szokásaival és a gyermekek játékaival foglalkozik írásaiban. A villanyvilágítás bevezetésének történetét folytatásokban közölte. Könyv alakban megjelent munkái: *A cigányzenészek albuma*, *A makói színészek egy csokorban*, és *A makói fotografálás története*. Másik munkás tagunk, Rácz Sándor Földeák szülőtte, néprajzkutatónak vallja magát, több község tájszótárát jelentette meg. A néprajzi pályázatokon eredményesen szerepelt. Közéleti tevékenységében a vakok és gyengénlátók klubjának vezetője, munkájáért Luis Braille díjat kapott. Siket István László kedvelt témája a mesterségek leírása. *Szabók a ruhakészítés mesterei* című dolgozatával néprajzi pályázaton szerepelt. A vándorlegények és tanoncok élete is érdeklő. Nagyobb lélegzetű munkája a *Szegedi utca és a Fötér története*. A görög katolikus iskoláról szóló leírása könyv alakban jelent meg. Sipos István *Makói szilánkok* címen a régi népeletről foglalkozik. Értékes könyv- és néprajzi gyűjteményének tárgyaival több kiállításon szerepelt. Rakonczai János Földeákon élő kőművesmester sokat fáradozott községe műemlékeinek megmentésén. Egy alkalommal vendégei voltunk, amikor megmutatta az általa felújított temetőkápolnát és a stációkat. Pályázati támogatásból a Návay-család síremlékét is rendbe tetette, a falu szélén pedig a pusztulástól mentette meg a Mária kegyhelyet. Vass József körünknek is tagja, egyben az Óföldeáki Hagyományörző Klub vezetője, a Magyar Kultúra Lovagja, Kós Károly díjas helytörténész. Meghívására a községi kör rendezvényeit rendszeresen látogatjuk. Lakóhelyének és a Návay-családnak lelkes kutatója. Erdélyi Béla kiszombori születésű építész technikus, tanulmányt írt faluja népi építészetéről. Fafaragásai, citerái kiállításon szerepeltek. Baranyí Imre termékeny verselőnk, aki a verseivel a gondokot akar enyhíteni. Lengyel Rudolf banktisztviselő az 1970-es árvízi kitelepítéssel foglalkozik, *Kolozsvári emlékeim* című munkájában szülővárosát és családját mutatta be. Zsikai István a város egyetlen antikváriumának tulajdonosa, hobbija a vadászat. Írásaiban a természet leírásával, az állatok életével foglalkozik. Csorba Ferencet, az

egykori híres Makói Gépgyár lakosát üzemének története foglalkoztatja. Bogdán Károly körünk fotósa, videó-összeállításai külön műsort jelentettek.

Körünk életét színesítik a kirándulások. Már a meginduláskor elhatároztuk, hogy minden évben a programba beépítünk egy napot, amikor valamelyik községbe látogatást teszünk. Ezt sikerült megvalósítani, a közeli kistájait, műemlékeit végigszemléltük. Nem kellett külön kísérő, minden településen találkoztunk lokálpatriótákkal, akik szívesen bemutatták helységük értékeit. Kezdtük a kis Bökény faluval, amely házsorával a marosi töltés aljában fekszik. Egy idős falulakó kalauzolt bennünket a szinte érintetlen ártéri erdőben, amelynek vízpartján ritka vízimadarakat láthattunk. Ezt követően a soknemzetiségű Magyarcsanak négy templomával szolgált néznievalót. Más alkalommal a határátkelőn keresztül a szomszédos Ócsanak Szent Gellért templomát csodáltuk meg. Eljutottunk Nagyszentmiklósig, ahol a Nékő-házban a település két neves szülőte, Bartók Béla és Révai Miklós emlékeit látogattuk meg, majd Bartók szobrát meg is koszorúztuk. A Maros partján, Kiszomborban folytattuk a szemléldést helyi születésű klubtársunk segítségével, a Rónay magtárban kialakított helytörténeti gyűjteményben. Csanádpalotán lelkes helytörténészekkel találkoztunk, akik bemutatták az Asztalos P. Kálmán tájházában rendezett kiállítást, azután megkoszorúztuk Kelemen László, az első magyar színigazgató sír-emlékét.

Az eltelt két évtized alatt sokan eltávoztak az élők sorából, kegyelettel emlékezek rájuk. Szabó Jenő barátommal ketten maradtunk alapító tagok. Új belépőkkel feltöltődik a létszám, azonban így is magas az átlagéletkor, a fiatalítás tehát fontos feladat. A helyi gimnázium Helytörténeti Körével az eddigi kapcsolat Pál Lászlóné tanárnő vezetésével ez év nyaratól szorosabbá vált. A hó végi szokásos találkozást közösen rendeztük, amelyen már a tanulók is szerepeltek. A Híradóban a fiatal kutatók arra érdemes írásai is megjelennek. Óföldrőkeken a fiatalokkal együtt voltunk a Kultúra Napja alkalmából rendezett nyílt napon. Helyben megtekintettük a Sportmúzeumot és a Református Egyház állandó kiállítását. Időnként rendezvényekkel kapcsolódunk a Megyei Honismereti Egyesülethez. A Levéltári Napok előadásait a diákok is hallgatták. Az éves program közösen készül. A Híradó szerkesztését Pál Lászlóné vállalta. Ezek után bizhatunk Honismereti Körünk megújulásában.

Siket István László

90 éves Laki Ida festőművész

Jászkáköhalmán¹ 1921. január 10-én Laki Mátyás és Lukácsi Erzsébet kicsi házában felsírt egy kisbaba. A szülők annál inkább örültek a jövevénynek, mert fiúk már voltak többen is, s most Ida Erzsébet személyében a hucigát is meghozta a gölya. A nagypapa a közeli Alattyánból származott, az édesapa viszont már Adácsról jött, hogy beházasodjon az egyik tősgyökeres Lukácsi családba.

Laki Mátyás Budapesten talált munkát, így hamarosan a család is felköltözött a fővárosba. Iskolái nagy részét itt végezte a leendő művész, aki 10 éves volt ekkor, a falusi gyerekkor azonban haláláig meghatározó maradt számára. Nemesak azért, mert népes család maradt itthon: nagynénik, nagybácsik; így volt hová jönni, hanem azért is, mert házukat nem adták el, hanem bérbe adták. *„Életem első tíz évét töltöttem Jákóhalmán – mondja budai lakásán Lukácsi Pál jákóhalmi újságírónak –, de rokonságom révén később is sűrűn hazajártam... Igényes falu volt Jákóhalma... az emberek nyitottak, felvilágosultak voltak. Az igényességre iránti ragaszkodásomat bizonyosan onnan hoztam.”*²

Később a szülőfalu nem sokat tudott a művésznőről, aki férjhez ment Székely Lajoshoz és 1953-ra elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, ahol Kmetty János, Pór Bertalan és Barsay Jenő volt a mestere, majd fia született. Az 1960-as évek közepén megjelent négykötetes művészeti lexikonba községünk szülőte is bekekerült.³ A helyi népművelésben érdekelték – a könyvtár, a művelődési ház, a honismereti szakkör, a községi tanács – összefogásával megszületett az első bemutatkozó kiállítás az akkor nemrégiben elkészült honismereti kiállító-teremben. Ugyanis mindannyiunk számára egyértelmű volt, hogy a honismeretbe minden beletartozik, ami a községhez kötődik. Akkor már magam is két éve tagja voltam a szakkörnek és én voltam a művelődési ház igazgatója.

¹ Ebben az időben, 1902 és 1928 között Jákóhalma volt a község hivatalos neve, arra való hivatkozással, hogy nincs másik Jákóhalma az országban, így nincs szükség a Jász megkülönböztető jelzőre. A jákóhalmiak azonban másként gondolták, így 26 év múltán „visszaperelték” a jász előnevet.

² Szolnok megyei Néplap, 1988. okt. 1.

³ Zádor Anna – Genthon István: Művészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.

Az 1968-as bemutatkozás fényesen sikerült, az ezer látogatót maga a művész nő kalauzolta; se vége, se hossza nem volt a visszaemlékezéseknek. A rajzolni tudást pedig azon mérték le a látogatók, hogy a Lacika beteg című képen a művész nő édesanyja volt látható, amint mesélt az unokájának. – Szakasztott Örzi néni! – csapták össze a kezüket meglepetten. Ekkor került kapcsolatba Egri Mária művészettörténéssel: „*A tehetséges fiatal művész »hazai« bemutatkozását örömmel üdvözöljük, s reméljük Jászfákóhalma örvendetes kezdeményezése jó például szolgál!*” – írta róla a szolnoki szakember, akivel napjainkig kapcsolatban áll.⁴

Ezután már élőbbé vált a kapcsolat a szülőfaluval; volt itt-honi kiállítása 1977-ben, majd 1988-ban. 1989-ben több jászsági településen és Szolnokon, a megyeszékhelyen is bemutatkozott. 1988-ban érdekes riporttal jelentkezett a megyei lap Laki Idáról: „*A közelmúltban elkészült tanácsháza ünnepélyes átadásán jelentette be, hogy 50 képét Jászfákóhalmanak ajándékozza. Ebből a gyűjteményből nyílik kiállítás október 29-én.*”⁵ A szándék nemes volt, azonban a megvalósításra még 12 évet kellett várni. A riportban említett kiállítás csak rövid bemutatkozása volt a szülőfalunak ajándékozott képeknek. Az ok egyrészt az volt, hogy a tanácsai rendszer a végét járta, már köztudott volt, hogy hamarosan szabad választások lesznek. Az utolsó tanácselnöknek már a polgármesteri pozíció megszerzése járt a fejében, a tanácsstagok nagy része pedig már nem is nagyon vett részt a munkában.

Két év sem telt el és az első szabadon választott polgármester én lettem honismereti szakkörvezetőként, és bizony számtalan olyan feladat jelentkezett (telefon, vezetékes gáz), melyet az első években meg kellett oldani. Mire eljutottunk a galéria megvalósításához; olyan állapotba került a helytörténeti gyűjtemény épülete, mely már 30 éve töltötte be ezt a szerepet a község háza udvarán, hogy az anyag elhelyezését is rendezni kellett. Több évbe telt, mire sikerült ezt megnyugtatóan megoldani, így 1998-ban – éppen a karcagi honismereti akadémia 200 fős látogatóinak jelenlétében – megnyílhatott az új kiállítóterem a Fő úton, abban az épületben, melynek helyén 142 évvel ezelőtt még a régi község háza állt.

Ezt követően már könnyebb volt a továbblépés, ha szűkösen is, de ugyanebben az épületben oldottuk meg a képtár elhelyezését a helytörténeti kiállítás mellett. 2000. augusztus 25-én az ünnepélyes megnyitón Aradi Nóra, akivel szintén régi kapcsolata volt a művész nőnek, mutatta be a képeket. A balesete miatt törött karral beszélő művészettörténésznek ez volt az utolsó nyilvános szereplése. 2002-ben a Tájak–Korok–Múzeumok füzet sorozatban általam megírt ismertetőt jelentettem meg az önkormányzat – német nyelvű kiegészítéssel.⁶

A galéria ünnepélyes megnyitójának ötödik és tizedik évfordulóját a művész nő jelenlétében tartottuk meg a jászberényi Jász Múzeum és a Hamza Múzeum⁷ – ez utóbbi a jászsági képzőművészek felkarolását tartja alapítványával egyik fontos feladatának – hatékony segítségével. A képtár májustól októberig vásár- és ünnepnapokon du. 3-tól 5-ig látható, de előzetes bejelentésre bármikor megtekinthető.

2010 januárjában a budai Naphegyen élő művésznőt köszöntöttük 90. születésnapján, akinek szülőháza még ma is áll a Kossuth út egyik mellékágában. A művész nő a községi tanácstól annak idején megkapta a Jászfákóhalma Községért kitüntetést, majd ugyanazt az Önkormányzattól is a rendszerváltás után. Később a község díszpolgára lett. 2000-ben, amikor az önkormányzat összehívta a községből elszármazottakat baráti találkozóra; megalakult a JÁKOB (Jászfákóhalmiak Baráti Társasága), melynek alapító tagjaként Laki Idát örökös díszelnökké választották.

Fodor István Ferenc

Önarckép, 1961

⁴ Laki Ida festőművész kiállítása Jákóhalmán. Szolnok megyei Néplap, 1968. jún. 2.

⁵ Adomány a szülőfalunak. Kis galéria Laki Ida képeiből. Igazgatta a művészi pályán. (Lukácsi Pál cikke) Szolnok megyei Néplap, 1988. okt. 1.

⁶ Jászfákóhalma. Laki Ida Képtár. TKM Füzetek 714. Bp. 2002. (Színes képpel a megnyitóról is.)

⁷ Hamza Dezső Ákos festőművész, filmrendező, kinek édesapja a jászsági tanyavilágban volt néptanító, halála előtt néhány évvel hazaköltözött Brazíliából. Jászberényi lakóháza ma múzeum.

In memoriam

Bán Péter (1947–2010)

2010. október 22-én ismét nagy veszteség érte a hazai helytörténeti és honismereti mozgalmat. Kovács Béla (1932–2009) után rövid betegségben elhunyt Bán Péter, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, a történelemtudományok kandidátusa. A neves kutató és tanár 1947-ben született Pécsen. Az elemi iskola és a középiskola elvégzése után felvételt nyert a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol 1972-ben történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Az egyetem elvégzése után az egri Dobó István Gimnázium tanára lett, ahol 1977-ig dolgozott nagyon eredményesen. Ő volt a gimnázium egyik, a diákok által legjobban szeretett tanára. Az említett évben a Heves Megyei Levéltár igazgatójának felkérésére levéltári szolgálatába állt. Ezt követően rövid ideig a kalocsai Érseki Levéltárban dolgozott, majd nyolc éven keresztül a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelem Intézetének adjunktusa volt. Ebben az időszakban folytatta a már az egyetem évei alatt elkezdett tudományos kutatásait, különös tekintettel az uradalomtörténetre és a dézsmajegyzékek vizsgálatára. Az egyetemen hallgatóit a történeti segédtudományokra, a levéltári forrásismeretekre és a XVI–XVII. század magyar történelmére oktatta.

1993-ban visszatért a levéltárosi pályára és nyugdíjba vonulásáig vezette a Heves Megyei Levéltárat. Folytatta uradalomtörténeti és dézsmakutatásait, szervezte a levéltár és kollégái szakmai és tudományos tevékenységét. 1997-ben dézsmatörténeti kutatásaival elnyerte a történelemtudományok kandidátusa fokozatot. A levéltárvezetés mellett 2002-ig tanított a Miskolci Egyetem Koraiújkor Magyar Történelmi Tanszékén. 1997-től pedig az egri Eszterházy Károly Főiskolán, mint a tanszék vezetője a történelmi segédtudományokat oktatta. Bán Péter azon levéltárosok közé tartozott, akik szinte zökkenőmentesen össze tudták egyeztetni a levéltárosságot a történelmi kutatással és az oktatói tevékenységgel.

Levéltárosként több szakmai szervezetnek volt vezetőségi tagja, például a Magyar Levéltárosok Egyesületének, a Levéltári Szakmai Kollégiumnak. Tudományos pályája során több mint 60 publikációt tett közzé. Oktatói és tudományos tevékenysége eredményességét bizonyítja, hogy egyetemi tanítványai közül nyolcan levéltárosok, ketten megyei levéltári igazgató-helyettesek, öten pedig egyetemi oktatók lettek.

A Heves Megyei Levéltár igazgatójaként tovább folytatta dézsmatörténeti és uradalomtörténeti kutatásait. Ennek eredményeként tette közzé 1981-ben a Heves Megyei Levéltár forráskiadványai című sorozatban *Dézsmajegyzékek Heves és Külső-Szolnok Vármegye 1548.* című könyvét. Ennek folytatása volt az említett megye 1549-ből származó dézsmajegyzékének közzététele 1988-ban az említett sorozatban. Dézsmatörténeti kutatásaira felfigyelt a történész szakma is. Ennek bizonyítéka, hogy az 1980-as évek elején egy francia nyelvű párizsi előadásra kérték fel. Dolgozatát francia nyelven 1982-ben tették közzé.

Bán Péter uradalomtörténeti kutatásait a nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszerének XVII. századi vizsgálatával kezdte. Ebből a témakörből szerzett doktori címet is. Egerbe kerülve hozzáfogott a XVIII. században élt Eszterházy Károly püspök uradalmainak történeti vizsgálatához. Ennek eredményeképpen született meg először *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly korában* című alapvető dolgozata, amely az említett püspök tiszteletére kiadott emlékkönyvben látott napvilágot 1999-ben. Az Eszterházy püspöki uradalom kutatásával foglalkozó dolgozatai közül leginkább figyelmet érdemel *Az egri püspökség birtokainak térszerkezete és gazdasági igazgatási rendszere Eszterházy Károly korában* című tanulmánya, amely 2005-ben jelent meg a *Limes* című szakfolyóiratban.

A tudós levéltárosnak arra is futotta idejéből, hogy Kovács Béla levéltár-igazgató ötlete alapján hozzáfogjon a még addig a hazai könyvpiacra hiányzó *magyar történelmi fogalomtár* összeállításához és szerkesztéséhez. Ez a munka két kiadásban is napvilágot látott. A mű első kiadása Egerben volt 1980-ban, a második kiadást a Gondolat Kiadó tette közzé 1989-ben. Nem volt idegen Bán Pétertől a falutörténet sem. Ennek bizonyítéka, hogy 2000-ben szerkesztette, részben írta is a *Kápolna története* című alapvető, módszertanilag is kimagasló kézikönyvet. Sőt ő szerkesztette a *Száz magyar falu könyvesháza* című kiadványsorozat négy Heves megyei kötetét (Gyöngyöspata, Noszvaj, Parád, Feldebrő). Az említett kötetek 2001-ben és 2002-ben hagyták el a sajtót.

Bán Péter viszonylag rövid életében, hisz csak 63 évet adott neki a sors, időtállót, maradandót alkotott. Emlékét a levéltárosok és a tudományos kutatók társadalma megőrzi.

Szeeski Károly

KÖNYVESPOLC

GYÖRFFY ISTVÁN:

A Fekete-Körös völgyi magyarság

A Fekete-Körös völgyi táj- és népmismereti tanácskozás keretében tartandó *Néphagyomány és nemzeti művelődés* című témakör szerves része Györffy István *A Fekete-Körös völgyi magyarság* című könyvének megismerése. Ez azért is aktuális, mert Györffy István száz évvel ezelőtt kezdte meg e táj magyarságának kutatását. Ebből az elgondolásból kiindulva adta ki e kötetet hasonló kiadásban a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság*.

Györffy István már gimnazista kora óta szenvedélyesen járta be Magyarországot tájait. Ez a barangolás akkor öltött céltudatos formát, amikor 1906-ban a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyakornoka lett. További tevékenységének meghatározója lett Bátyk Zsigmond *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című kézikönyvének megjelenése, aki célul tűzte ki a néprajzi szempontból ismeretlen vidékek néprajzi anyagának fényképezését és a tárgygyűjtést. Ebben a hézagpótló munkában vállalt oroszlánrészt Györffy István, elsőként a Fekete-Körös völgyében etnikai elzártságban élő magyarság felkutatásával.

Első, rövid kutatóútjára 1910 decemberében került sor Belényesen és környékén, a valódi kutatást 1911. augusztus 6. és szeptember 20. között végezte. Útnaplójából kiderül, hogy 45 nap alatt merre járt, milyen településeken gyűjtött adatokat. Talán érdemes megemlíteni ezeket a településeket: Belényes, Köröstárkány, Tárkányka, Dragánfalva, Henkeres, Váradfenes, Körösjánosfalva, Belényessonkolyos, Magyarcséke, Magyarremete, Gyanta, Kisháza, Tenke, Tenkegörbéd, Nagyszalonta, Szombatság, Venterrogoz, Belényesújfalv, Vaskoh. Mindegyikben többször is gyűjtött adatokat. Nem véletlenül soroltam fel, mert ezek közül több már akkor részben elrománosodott, mára pedig kimondottan román települések lettek, mint Tárkányka, Dragánfalva, Henkeres, Magyarcséke, Kisháza, Szombatság, Venterrogoz, Vaskoh, de részben Tenke és Nagyszalonta is. Ezt azért hangsúlyozom, mert ezeket a helységeket is tanulmányozva, adatokat gyűjtve tudta kimutatni a különbségeket és hasonlóságokat a magyar és a román építkezés, szokásvilág, viselet között. Erről a kutatóútról 394 tárgyat leltároztak be a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe, legnagyobb része textil és kerámia, valamint számos berendezési tárgy. A múzeumba behozott 26 határ- és dűlőterképet, továbbá közel százötven fényképfelvételt készített régi üveglemezes fényképezőgéppel. A begyűjtött tárgyak legnagyobb része Köröstárkányból és Belényesből származik, kisebb része a következő falvakból: Kisnyégerfalva, Várasfenes, Tatárfalva, Vaskoh, Gyanta, Szombatság, Mérag, Henkeres, Rogoz, Albest, Tárkányka, Dragánfalva, Lehecsény és Dusafalva.

1912-ben megjelent *A Fekete-Körös völgyi magyarság viselete* című tanulmánya a Néprajzi Értesítőben. Településföldrajzi tanulmányához még 1913 szeptemberében kiegészítő gyűjtést végzett, és a Földrajzi Közlemények 1913. évi utolsó, 10. számában jelentette meg 11 térképmelléklettel. 1915-ben a Földrajzi Közleményekben adta közre a *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyvedfélé száz év óta* című munkáját. Az *Ethnographia* 1916. évi XXVII. évfolyamában közölte a *Babo-*

nás hiedelmek és szokások a feketekörös-völgyi magyarságnál című dolgozatát. 1917-ben a Néprajzi Értesítőben jelent meg két részletben a *Dél-Bihar falvai és építkezése* című tanulmánya.

A településre és népesedésre vonatkozó három nagyobb tanulmányt 1942-ben másodsor is leközölték a *Györffy István munkái I. Magyar nép – magyar föld* című kötetben. 1986-ban újra kiadták, amely sokkal szűkösebb, nincsenek benne a határtérképek és falualaprajzok, azonban a szerkesztést végző Gy. Ruitz Izabella eddig kiadatlan fényképekkel gazdagította a Néprajzi Múzeum fényképtárából. A jelen kötet erről a könyvről készült hasonmás, amelyet 2009 decemberében adtunk ki. A kötet – a szerző alapvető munkái alapján – négy fejezetre oszlik: A Fekete-Körös völgyi magyarság települése, Építkezés, Viselet, Babonás hiedelmek és szokások.

Az első fejezet a Fekete-Körös-völgyének történetével, a település földrajzával és a magyar községek leírásával foglalkozik. A települések történetét nemcsak az írott emlékek alapján írja le, de felsorolja az ezzel kapcsolatos népi hagyományokat, hiedelmeket is. Állítja, hogy az itteni népek nem Erdélyből származnak. Idézek a könyvből: „*Tárkánytól Tenkéig egy nyelvjárást beszél a nép, jóllehet több szigetre van szakítva, tehát vagy egy helyről telepítették őket, vagy kezdetől fogva hosszú századokon át együtt laktak, s csak később szakadoztak szét az oláhok közbékelődése folytán. Mivel pedig a történelem semmiféle nagyobb telepítésről nem tud, ellenben a mai magyar községek már az Árpád-korban is fennállnak, s hogy magyarok voltak, 1294-ből már oklevél is bizonyítja.*” Megállapítja, hogy a mai lakosság az Árpád-kori magyarság leszármazottja. Ő sem tudja tisztázni, amely a mai napig sem sikerült, hogy egyes falvak lakossága székely eredetű lenne. Röviden foglalkozik a románok elterjedésével is. A településföldrajzi részben földrajzi-, geológiai ismereteket közöl, a természeti kincseket taglalja, majd olvashatunk az állattenyésztésről és a földművelésről, de megismerkedhetünk a családnevekkel is. Ezután a magyar községek részletes leírása következik.

A következő fejezet az építkezés. A falvak elhelyezkedése főleg utak és patakok mentén. Tipusa erdélyi, melynek van egy főutcája, ez egyben közlekedési út, s néhány mellékutca vagy sikátor. Régen minden utca végén kapu volt. A házak az utca vonalára merőlegesen állnak, de a csűr párhuzamos az utcával. Az utca, a ház, a csűr és a szomszéd ház négy oldalról zárja be az udvart. A csűr mögött van a szénáskert, azon túl a gyümölcsös- és veteményeskert. Ismerteti a kerteteket, kerítéseket, kapukat.

A következő fejezet a népviselettel foglalkozik. Főleg a Felső-Körös-völgy viseletét ismerteti, összehasonlítja a romániséggel, valamint az alsó völgy letűnt viseletét. Részletesen tárgyalja a férfi- és női viseletet. Megismerhetünk itt több olyan elnevezést, amely már eltűnt, mint a *tüsző, gyűszű, nimetes ing, bokréta, küszök, köce, guba, daróc, berhe, bacskar, kapca*, vagy a női viseletnél: *pendej, baldagfűsű, puszi, mente, lékri, főr*. A negyedik fejezetet a babonás hiedelmek és szokások alkotják. Elég sok adatot sikerült összegyűjtenie az 1910-es évek akkori népi babonás hitvilágából. A kötet függelék is közöl, a következő témakörökből: kismesterségek,

belényesi fazekasok, valamint Fekete-Körös-völgyi tájszók.

Zárásként még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy bár Győrffy István egyes megállapításai mára már elavultak az újabb kutatások tükrében, munkája most is megkerülhetetlen egy kutató számára, aki e terület néprajzával vagy történelmével akar foglalkozni. E kötet megismerésével nem csupán a magyar néprajz és a településtörténet, hanem magyarságismeretünk is nyerni fog.

Dukrét Géza

Sárvár története írásban, képekben

„Hittem, hogy az inkognitót halálomig meg tudom tartani.” B. Németh Lajos kézzel írott önéletrajzának és önvallomásának egyik sarkalatos mondata ez az idézet. Sok mindenre, munkásságának és szellemi hagyatékának megértéséhez ez a mondat adja a kulcsot. Az amatőr helytörténész és jól rajzoló, festegető ember munkásságára, az azonos vallás és érdeklődés képesen elődöm: Solymár Gábor evangélikus lelkész figyelt fel. Ő volt az összekötő kapocs a tetemes kézirat szerzője és a kötet szerkesztője között. A Sárvári Evangélikus Lelkészi Hivatal polcai méteres szakaszt foglalnak el a Lajos bácsi által ránk hagyott kéziratok.

B. Németh Lajos 1915. december 6-án született Rákospalotán. Származási helyként mégis Beledet tekintette, ahol ősei és ő maga is huzamosan élt. Erre utal a neve elé írt B. betű. Eredetileg kertésznek tanult, de vasutas-ként élte le az életét. A második világháborúban több évi katonáskodás és szovjet hadifogság után 1947-ben került Sárvárra, az őszi cukorrépakampány idején. 1951-ben kötött házasságot Horváth Margittal, sajnos gyermekük nem született, meghitt kapcsolatukat feleségéről készített sok rajz és festmény tükrözi. Tízévi özvegyesség és 14 évi betegeskedés után, 2003. március 1-jén adta vissza lelkét Teremtőjének. A sárvári temetőben nyugszanak mindketten.

Hatalmas életművet hagyott hátra B. Németh Lajos. Összesen 85 kézzel írott és rajzolt kötetet. Kondora István polgármester a könyvhöz írt előszóban „a múlt emlékének tárházaként” méltatja, ami a sárváriak számára „iránytű” lehet a jövőben. A hatalmas anyag válogatását és szerkesztését Katafai Németh József ny. iskolaigazgató, helytörténész végezte el, több évi munkával. A szerkesztőnek legutóbb megjelent kétkötetes munkája: Vas megye kastélyai és kúriái címmel, bizonyára tágabb körben is ismert az érdeklődők előtt.

A múltba szívesen visszajáró szerző könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat, temetőket és számos helyszínen, még első adatközlőket látogatott, lejegyezve és le-rajzolva rögzítette az információkat. Amint megjegyezte: „mindezt magán használatra”. A szerkesztő szakmai kiválóságát mutatja, hogy az óriási kéziratanyagban meglátta a rejtett kincset és elvégezte a szakszerű feldolgozást. A magányújtemény ezzel közkincsé, sőt forrás értékű művé vált.

Két nagy részből áll a könyv, amint a címe is erre utal: Sárvár története írásban, képekben. Ez a két fő rész még két-két fejezetre osztható, belső logikája és tartalma szerint. Olvasmányossá ázzalát válik a mű, hogy elkülönül a két fő rész, de ahol a szerkesztők jónak látták, ott a szöveg érthetőségét egy-egy rajz beszúrásával segítették. Ugyanígy a rajzokból, grafikákból álló fejezetben is láthatóvá tették az eredeti, megértést segítő jegyzeteket. A nyomdai kivitelezést is az igényesség jellemzi. Végig megjelenik minden oldalon egy keskeny, de elégséges

színezett margó, ami az oldalszámokat azonos magasságban, a fejezet címeiket eltolva hordozza. Az olvashatóságot megfelelő betűmérettel és kiemelésekkel, elválasztásokkal segítik. A tartalom az, ami leginkább lenyűgöző. Erre az elején egy mottóval választott idézet is ráirányítja a figyelmet: „Aki nem ismeri múltját, az nem él, az tenyészik.”

Sárvár történetét leíró első rész 150 oldal, 6 fejezetről áll. Ezek a következők: Sárvár történetéről röviden. A város kialakulásáról, a római időről, a honfoglalás idején és a középkori városiasodáson át, az uradalom, azaz a vár és a mellette lévő város életével ismert meg minket. Az egykori lakók névsora és a házak számozását tartalmazó térkép, az egyre szaporodó középületek, majd az újabb lendületet adó iparosodás, korabeli érdekességeket is bemutatva. A Sörös nevű hely és környéke, azaz a valamikori sáncos terület élete tárul fel a folytatásban. A városi köztemető rövid története, az elmúlás földjén, egy polgári város értékrendjére tanít. Parcelláról – parcellára haladva az adatok nyomán, családok sorsa és élete elevenedik meg. Sári és a sári templom története közé fonódik Tinódi Lantos Sebestyén legendás alakja.

Péntekfalú és az óvár története a kezdetek földjét jelenti. Ide utal a castrum nigrum és a Bassiana településnév. A Hegyközségről nem is gondolná az ember, hogy mennyi levéltári forrás található rá vonatkozóan. A közeli vízfolyásokon működő malmok és a jól termő hegyet rendeletek védtek, illetve rendszabályozták.

Rábasömjén – valamikori – község történetét külön bemutatja a szerző, a település név változataitól kezdve, a lakosság kicserélődött részein át, a templom méretbeli és formai változásaival együtt. A hitújítás és a gazdasági körülmények változása is azt mutatják, hogy milyen nagy és tanulságos idők vannak mögöttünk.

Sárvár története évszámokban. Az első nagy fejezet második részében 894-től 1993-ig követhetjük időrendi sorrendben az eseményeket. Ez a rész nagyon jól foglalja össze az előzőekben leírt eseményeket, nagyobb összefüggéseket is megmutatva. Szinte címszavakban, vagy rövid mondatokban mondja el a történelmi események lényegét. Fontos személyek adatait, életbe léptetett törvények, statisztikai kimutatások, nemzetiségek és felekezetek változásainak tükrébe tekinthetünk. Ezt a részt zárja a város egykori és mai utcanév változásait felsoroló lista.

Várostarténeti rajzokat és grafikákat találunk a könyv második fő fejezetében, ami a terjedelmnek több mint a felét adja, közel 200 oldalon. A várost bemutató első térképvázlatoktól komplett utcasorok valamikori képét, az ott lakók nevével együtt olvasva, elámul az ember. Oldalról-oldalra lapozva, szinte időutazásba kerül az olvasó. Teljesen személyes, elképzelhetővé, megélhetővé válik az amúgy megfoghatatlan és letűnt idő. Meg merem jósolni, hogy sokan lesznek hálásak ezért a könyvért. A legegyszerűbb eszközökkel: ceruzával és jegyzetfüzettel olyan dokumentumgyűjteményt hozott létre a szerző, hogy az sok dokumentumfilm felülmúl.

Köszönet városunk vezetőinek, hogy a könyv kiadását finanszírozták. A kollektív emlékezet erősítésével a város jövőjét szolgálták.

(Az életrajzi részt írta és a sajtó alá rendezésben közreműködött: V. Molnár Zoltán. Kiadta: Sárvár Város Önkormányzata. Nyomdai munkák: Újsziget-Rota. Sárvár, 2010. 404 p.)

Gyarmati István

Megrázó, méltó mementó

Motil László (1933–) több mint egy évtizednél is hosszabb helytörténeti kutatásainak legújabb gyümölcse a *Tardos helytörténeti füzetek* immár 8. darabja a falu történetjének legmegrázóbb korszakát, a XX. század két világháborús Tardoshoz kapcsolható eseményeit, megmaradt dokumentumok alapján mutatja be. Miként a sorozat korábbi darabjainak jó része a *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban* című kötet is társszerzővel íródott. *Bártfai Ilona* történelemtanár, történész a legnagyobb értékét a könyvnek abban látja, hogy kollektív munka, együttműködés során gyűlte a fotók, tábori lapok, visszaemlékezések. E közös munka, anyaggyűjtés során és a megírás, szerkesztés értő közreműködésével szinte a 24. órában sikerült emléket állítani azoknak az embereknek, akik a falu vérzivataros fél évszázadában éltek, s akaraton kívül jutott neki osztályrészül a mostoha sors és a ma már elképzelhetetlen szenvedések sora. Mint cseppben a tenger, a falu akkori lakóinak és fegyverfogható férfainak sorsa, egyéni és csoportos kálváriája tükrözi a magyar érzésvilágot, sőt valamelyest az európai történelem egy szeletének is lenyomata „kicsiben”. Ezt persze csak idézőjelek között szabad leírni, mert mint a könyvből kiderül: az emberi sorsok, tragédiák előtti tisztelgés, méltó megemlékezés a mérhetetlen szenvedésről emberi kötelesség, – és bizony a nagy és nemes dolgok közé tartozik.

A kötet három részre tagozódik. Az első fejezet az I. világháborút megjárt 450 tardosi közül a templom falán látható emléktáblára 1929-ben helyi márványba vésett 61 halottnak kíván emléket állítani. Sajnos a múltó idő miatt „kevés az esély arra, hogy... az emléktáblára vésett neveiken túl, háborús sorsukat a személyes életúttal bővítve könyvben is örízze a falu.” Ez hét személy esetében sikerült csak, ilyen részletességgel, viszont-valamennyiük nevét közlik. Fotók, térképek, régi dokumentumok másolatainak egybeszerkesztésével, olvashatóssá tételével idézik a kort, az eseményeket és az ezek sodrában küzdő tardosiakat. Méltó emléket állítva nekik.

A második fejezet hozzánk közelebb eső kort, a második világháborút idézi még fellelhető helyi dokumentumainak segítségével „Trianon gyermekeinek”, – a reviziónak és a nagyhatalmak vetélkedése áldozatául esetteknek állít emléket. A tardosi II. világháborús emlékmű gondolata 1987-ben merült fel, a megyében elsők között készült el 1991-ben. Helyi művészek munkája, helyi vörösmárványból. És itt e fejezet helyi gyűjtő és helyhez kötődő történész tollából íródott. A székesfehérvári 3. Honvéd gyalogezred tata-tóvárosi zászlóaljában és a komáromi 22. gyalogezrednél szolgált és a keleti fronton „valahol Oroszországban...” vesztette életét a tardosi katonák többsége. Személyek, hadszínterek, magyarító történelmi tények, személyes emlékek: kézzel írt sorok, aggodás az otthoniakért, a bajtársakért, – a soha vissza nem tértek utolsó életjelei. 160 név és életrajz, melyek végén ott áll: elűnt, elesett, fogságban halt meg, a háború végnapjaiban magyar földön vesztette életét. Halottá nyilvánítási jegyzőkönyvek, temetések képei...

Megrendítők e sorok, képek, ha lehet, még megindítóbb a kötet harmadik fejezete. „Gyermekeink – leventéink – a tűzvonalban” című rész. Külföldre hurcolt gyermek „katonák” megpróbáltatásai, visszaemlékezései. Izgalom, örömmel, szenvedések, Emberi tragédiák, civil áldozatok, a malomvölgyi gyermekáldozatok (1951); nagyapák, apák és nagybátyák nélkül felnőtt nemzedék, csonka családok, özvegyek, árvák...

Mindezt felmutatja a *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban* című kötet, érezhető a kor légköre, kirajzolódik belőle a lényeg: két ilyen sok hosszú időn át érezteti hatását a népben, nemzedékekben, kis és nagyobb közösségekben, s ezáltal a történelem tovább marad eleven, mint más szerencsésebb országokban.

„Ez egy valós, szívhez szóló könyv, melyben mindnyájan benne vagyunk rokonaink s az ő sorsuk által.”

(Bártfai Ilona – Motil László: *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban*. Tardos helytörténeti füzetek 8. Faluvédő Egyesület. Tardos, 2010. 138 p., ill.)

Horváth Géza

Honismereti Bibliográfia

Sarány István: Erdélyi Fioretti. Ferencesek kényeszerlakhelyén. Pallas-Akadémia. Csíkszereda 2010.

Sárvár fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. Szerk.: *Csapó Tamás*. Fénykép: *Pajor András*. Sárvár Város Önkormányzata. Sárvár 2010. 98 old.

Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője. Szerk.: *Illés Péter*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 2010. 315 old. – A tartalomról: *Balogh Lajos*: Az őrvideki rétektől a vietnami őserdőkig – emlékezés Jeanplong József (1919–2006) és munkásságára; *Vig Károly* – *Merkel Ottó* – *Nagy Ferenc*, és mások: Sitke – Öregcsér, különleges természetmegőrzési terület bogárfaunisztikai vizsgálata; *Szinetár Csaba*, *Keppel Csilla*, *Puskás Tamás*, *Kiss Gábor*, *Tóth Gábor*: A Smidt Múzeum „teve múmiaja”. *Vágusz Anina*: Magyar-csesztvei báró Miske Kálmán (1860–1943) élete és tudományos tevékenysége; *Ilon Gábor* – *Nagy Marcella*: Két újabb kelta-kori temető Vas megyéből – jelentés a Bucsú-Rétmelléki dűlőben és a Genesapáti-Besenyő szigetén végzett feltárások eredményeiről; *Pap Ildikó Katalin*: Koporsós temetkezések Szombathely-Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjében; *Kriszán Zsu-*

zsanna: Pénzzel keltezett sírleletek Vas megye Árpád-kori temetőiben; *Nagy Zoltán*: Őrségi Táj- és Népkutató Tábor: Szalafő – Őriszentpéter, 1940–1941; *Kemény Katalin*: Az Őrségi Táj- és Népkutató Tábor szalafői házlapjai; *M. Kozár Mária*: Lülük István néprajzi adatai a XIX. század elejéről; *Illés Péter*: Paraszti szőlőhegyek elfeledett táji, épített és tárgyi öröksége a Hegyhát és Farkas-erdő vidékén; *Kolnhofer Vince*: Adalékok a nyugat-magyarországi (szláv) korridor történetéhez; *Gereben Zsófia*: Egy XIX. századi szablya dísztokjának restaurálása; *Zágorhidi Czigány Balázs*: Új múzeum a régi falak között – új szakmai profilkialakítása a vasvári Helytörténeti Múzeumban 1999–2009; *Tóth Kálmán*: Eseményleltár 2009.

Sopron. Magyar várostörténeti Atlasz 1. Szerk.: *Szende Katalin*. Kiadja az MTA Várostörténeti Albizottsága. Sopron 2010.

Sövidék. Szovata közművelődési folyóirata. Főszerk.: *Szolláth Humor*. Szovata 2009. 2. 96 old. – A tartalomról: *Szolláth Humor*: A szovátai református felekezeti iskola a két világháború között; *Kovács Mózes*: Országos kirándulás szervezése az Ady Endre középiskolá-

ban, 1960. I. (Visszaemlékezés); *Ráduly János*: Sóváradi záloglevél, 1952. október 29.; *Márton Béla*: Az Éltes család; *Márton Béla*: Az Éltes család és fűrészfűzeme; *Szentes Tünde Zsuzsanna*: „Sikerekben gazdag életpálya, sok-sok örömmel” (Beszélgetés Márton Bélával); *Gub Jenő*: Biológiai gyermekjátékok és játékszerek a Sóvidéken; *Berecki Károly*: Szülőföldem, Szovéta; *Ország Péter*: „A magyar irodalom a magyar történelem tükré és alakítója” – beszélgetés dr. Pomogáts Bélával.

A 120 éves Horváth Boldizsár Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola és Kollégium jubileumi évkönyve. Szerk.: *Fábián Éva, Dériné Horváth Judit*. Kiadja, a Horváth Boldizsár Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola és Kollégium és a Jövő Mérlege Alapítvány. Szombathely 2010. 132 old.

Székely András Bertalan: Közép-európai szöttek. Kisebbség és kultúra – határon innen és túl. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület. Pilisvörösvár 2010. 280 old.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2010. 8. 194. old. – A tartalomról: *Bartha Katalin Agnes*: Színházi szerepvállalás és önazonosság (ifj. gr. Bethlen Miklós); *Novák Csaba Zoltán*: A Székelyföld és az 1968-as közigazgatási reform; *Seres Anikó*: A Szent László Társulat szerepe a bukovinai székelyek és a moldvai csángók patronálásában a két világháború között I.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2010. 11. 194. old. – A tartalomról: Akinek életét hagyományaink szeretetet alakítja – Szalay Zoltán zeneszerzővel beszélget *Antal Ildikó*; *Szalay Zoltán*: Magyar lélek a nyelv és népzene tükrében; *Sántha Attila*: A valamivel való ellátottságot kifejező, magyar -gy, -d vagy -sd képzős helynevek Moldvában.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2011. 1. 194. old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira*: Pál Gábor élete és munkássága I.; *Tófalvi Zoltán*: Aki megtagadta Ceausescu nevének leírását [Oltyán László]; *Tánczos Vilmos*: Erdélyi Zsuzsanna köszöntése; „Hosszú úton, széles úton” – Erdélyi Zsuzsannával beszélget *Tánczos Vilmos*; *Czövek Judit*: Angyalok az archaikus imákban; *Jánó Mihály*: Kelemen Lajos naplójegyzetei az erdélyi falfestményekről.

Szépséges Budapest. Fényképezte: *Antall Péter és Gedai Csaba*. Kossuth K. Bp. 2010. 112 old.

Szilágyi Mihály dr. történetíró munkássága. Szerk.: *Kaczián János*. Kiadja a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület. Szekszárd 2010. 60 old. – Szilágyi Mihály közigazdász, történetíró életrajza; Főbb művek bibliográfiája, s egyéb írók forrása; *Aradi Gábor*: Szilágyi Mihály az örök alkotó; *Balázs Kovács Sándor*: Egy barátság történetéből; *Ékes László*: Szilágyi 80; *Kaczián János*: Köszöntő sorok dr. Szilágyi Mihály Bél Mátyás-díjas történetíróhoz; *Kirsch János*: Történelem alulnézetből; *Szilágyi Mihály*: Levéltári emlékeim.

SZÍN. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. Főszerk.: *Mátyus Alíz*. 2010. 4. 108 old. – A tartalomról: *Filep Antal*: Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület 125 éve; *Huszár János*: A Pápai Jókai Kör rövid története; *Debreczeni Tibor*: Hét nap Kárpátalján – Úti jegyzetek.

SZÍN. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. Főszerk.: *Mátyus Alíz*. 2010. 5. 112 old. – A tartalomról: *Talata-Dudás Katalin*: A közművelődés helyzete a 2006–2009-es közművelődési statisztika alapján; *Balázs Károly*: Egy népművelő emlékezete: Beke Pál; *Hudi József*: A nemes Paraicz család örökösödési pere: 1817–1821; *Sall László*: '56 a svéd irodalomban; *Sall László*: A svédországi magyar irodalomról; *Debreczeni Tibor*: Októberi napló – 2010; *Iványi Tibor*: Nevek, nevek; *Keserő Katalin*: Rábatamási, Jászai Mari Emlékely; *Halász Péter*: Régiók Népművészeinek Találkozója Erdélyben (Székelyudvarhely).

Szommer Ildikó: Szombathely – történelmi séta a városban. Fénykép: *Kovács*

Szőcs Vince – dr. Szöcs András: Lármafák öröksége: Csíkszentmihály. Pallas Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2008.

Szőke Sándorné dr. Hátrahagyott jelek. Dr. Szőke Sándor dombóvári gimnáziumi tanár életútja dokumentumok tükrében. Szerzői kiadás. Dombóvár 2010. 208 old.

Tájház Füzetek 3. A Kőlik Hagyományörző Művelődési Egyesület kézműves alkotótáborai, Márfalva 2000–2010. Összeállította: *Szallós Kiss Judit*. Kiadja az egyesület. Márfalva 2010. 24 old.

Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. *Acta Savariensia 21*. Kiadja Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Szombathely 2010. 539 old. – *Valuch Tibor*: A város társadalmi a számok tükrében, a demográfiai és társadalmi viszonyok változásai Szombathelyen a II. világháborútól a rendszerváltozásig; *Germuska Pál*: Egy harmonikus és fejlett város, Szombathely szerepe az állami terület- és településfejlesztési politikában és az iparosítási programokban 1949–1985.; *Horváth Sándor*: Városi terek és a terhasználat változása Szombathelyen a szocialista korszakban (1945–1973); *Lénárt András*: A párt a földeken: agrárkérdések Szombathelyen, 1945–1961; *Majtényi György*: A kisipar és a kiskereskedelem államosítása Szombathelyen; *Lénárt András*: A Kádár-korszak legkisebb és egyben legnagyobb térsze: a szombathelyi Kertész MGT SZ története; *Majtényi György*: Egy ember a megyéből: Gonda György Vas megyei tanácselnök portréja; *Apor Péter*: Propaganda és kultúra: Szombathely oktatásának átalakulása; *Horváth Sándor*: A társadalmi gondoskodás városi gyakorlata: szociálpolitika Szombathelyen a szocialista korszakban (1950–1973); *Völgyesi Zoltán*: Az egészségügyi ellátás alakulása Szombathelyen 1945-től a rendszerváltásig; *Tóth Eszter Zsófia*: „Amikor a dialógus jelvényt kiraktam ... virággal, nemzeti színnel, az enyhén szólva ... provokatív volt” – jelvényhordás, sarkasztika, plakáttrágasztás, szerelem: állambiztonság Szombathelyen az 1980-as években a Dialógus béke-mozgalom példáján; *Havadi Gergő*: A szórakozás mikrotörténeti aspektusai és dimenziói Szombathelyen 1945–1989.; *Köbölkuti Katalin* – *Nagy Éva*: Szombathely bibliográfia, 1946–1990.; *Szalainé Bodor Edit*: Szombathely kronológia 1945-től az 1990-es választásokig: készült a Vas Népe című napilapban és elődjében (Szabad Vasmegeye, Vasmegeye) megjelent cikkek alapján.

Tapolcainé Sárny Szabó Éva: Komárom nyomdászati és sajtótörténete 1705–1849. KT Könyv- és Lapkiadó. 2010. 236 old.

Tibola Imre: Úton hazafelé. Dr. Batthyány-Strattmann László életének utolsó 14 hónapja. Kiadja a Székességiházi Főplébánia. Szombathely [é. n.] 72 old.

Tiszta szándék. gróf Batthyány Lajos olmtüzi és pesti naplója, levelei. Szerk.: *Kelemen Erzsébet, Bartha Zoltán* utószavával. Püski Kiadó. Bp. 2010. 54 old. – Az egykori miniszterelnök 1849. augusztus, szeptember, október hónapokban, fogságban íródott levelei, naplőbejegyzései, elmélkedései.

Tíz év Moldvában. Csángó oktatási program 2000–2010. Szerk.: *Kosztándi Tímea-Ildikó, Zelegor* Kiadó. Kézdivásárhely 2010. 215 old. – A tartalomról: *László Pál-István*: Előszó; *Solomon Adrián*: Sikertörténet részese; *Sántha Attila*: „A gyerekek szeretet tartotta bennem a lelket” – beszélgetés Hegyeli Attilával; 19 csángó település magyar nyelvet oktatóinak emlékezése.

Turán. A magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergál Előd*. Kiadja a Magyar Östörténeti Kutató Közhasznú Nonprofit Kft. 2010. 2. 172 old. – A tartalomról: *Kocsis István*: A Szent Korona misztériumának és tanának időszerű kérdései; *dr. Makkay János*: A Lajttól az Óperenciáig – Árpád fejedelem sírjának keresése és kutatása Deutsch-Altenburgban; *Höhlbing Tamás*: A Hun Birodalom összeomlásáról; *Horváth Lajos*: Ruzsok (roszok, vikingek) a Közép-Duna mentén a 9–12. sz.-ban; *Kovács László*: Az első felismert honfoglalás kori temetkezés; a benepusztai sír; *Kovács László*: I. István király pénzverése; *Boda László*: Nyelvünk nem finnugor, hanem magyar ugor.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2010. 4. 32 old. – A tartalomról: *Szőllősy Marianne* (összeáll.): Tudósok a Központi Fizikai Kutató Intézetben; *Szigeti János*: Műszaki Fizikai Kutatóintézet Újpesten; *Iványi János*: Dokumentumok az újpesti Egék Királynéja főplébánia-templom építéséről 4.; *Szőllősy Marianne*: Az újpesti Czékli-vendéglő(k); *Rojkó Annamária*: Epizódok Aschner Lipót életéből 11.: A sportmecénás; *Krizsán Sándor*: „Újpest-Központ végállomás!” – Hűszéves metró-történelem; *Lőrincz Róbert*: Újpesti Dózsból újra UTE – 1991; *dr. Kriska György*: Súlyos természetkárosodás történt a Dunakeszi lápon!; *Hirman László*: Valdemar Langlet; *Szőllősy Marianne*: Fél évszázadnál is több a közgazdasági szakközépiskolában [dr. Szerényi Antalné Szinkovich Mária Lujza].

Újváry Gábor. A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk” társadalomban. Ráció Kiadó. Bp. 2010.

Unitárius Élet. A Magyarországi Unitárius Egyház lapja. Szerk.: *Balászi László, Kelemen Miklós, Léta Sán-*

dor. Bp. 2010. 4. 24 old. – A tartalomról: *Balászi László*: Népi költők versei Dávid Ferencről és unitárius vallásunkról; *dr. Horn Ildikó*: Kornyáti Bekes Gáspár II.; *Gazdag Árpád*: Dávid Ferenc világa 3.

Varga Ferenc. A XVI. kerületi sport története (Cinkota, Mátyásföld, Sashalom). *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 20*. Corvin Művelődési Ház 2008–2010. 127 old.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2010. 4. sz. 16 old. – A tartalomról: *Róbert Péter*: Ötvenéves a honismereti mozgalom; *Házmán Ferenc*, Buda utolsó polgármestere; *Vízny László*: A budai Vár díszkútjai; *Kőrösné dr. Mikis Mária*: Egy elfeledett építész – Diescher József; *Millitsits Máté*: A Mátyás-templom harangjai: a budai harangöntőtől az angyalföldi öntödéig; *Praimajer Mária*: A Lánchíd Kör egy éve; *Millitsits Máté*: Ferencváros Kálvin-szobra; *S. I.*: „Múlt-kor-kép” – Családi fényképek Soroksáron 1945-ig.

Vásárok világa IV. Szerk.: *Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza. Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 5.* A Tolna Megyei gyed Antal Honismereti Egyesület és a Babits Mihály Művelődési Ház és Művészetek Háza közös kiadása. Szekszárd 2010. 134 old. – *Nagy Molnár Miklós*: Vásári kapcsolatok Felső-Magyarországon a 19–20. szd. fordulóján; *Lukács László*: A vásárok és az árucsera Közép-Dunántúlon; *Demeter Zsófia*: „Holnap a csikót eladja Fehérváron” – Fehérvári vásárok és vásárosok; *Kékes Tóbiás*: Vendel-napi búcsú Magyarlufakán.

A „világváros” Budapest két századfordulón. Szerk.: *Barta Györgyi, Keresztély Krisztina, Sipos András*. Napvilág. Bp. 2010. 372 old.

Wekerle. A Wekerle Társaskör Egyesület tájékoztató lapja. Fel. szerk.: *Vámos Éva*. 2009. 1. 32 old. – A tartalomról: *Romhányi András*: A Wekerlei Életfa avatása; *T. S.*: Az én Wekerlém; A Somogyvári család.

Wekerle. A Wekerle Társaskör Egyesület tájékoztató lapja. Fel. szerk.: *Vámos Éva*. 2010. 2. 32 old. – A tartalomról: *Romhányi András*: A Wekerlei Életfa ünnepén; *Lechner Gábor*: A Wekerle titkai; A Wekerlei Gyermekház – Szabó Mária igazgatóval beszélget *Szabó Mária*; *Nagy Tamás*: Wekerlei famíliák – Vilóék; *Molnár László*: Az én Wekerlém 5.; *Tóth Ilona* – *Nagy Attila*: Wekerle-telep értékörző megújulásáért.

Összeállította: *Halász Péter*

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

aláírás

1956 emlékezete Mosonmagyaróváron

1956 emlékét idéző képeslap

Részlet a Városi Kollégium kiállításából

Riger Tibor: Golgota című 1956-os emlékműve a mosonmagyaróvári Gyásztéren